

Fıkhın Türkçesi: Bir Mecmua İçinde Klasik Dönem Osmanlı Yargılama ve Ceza Hukukuna Dair Kısmi Bir Çeviri

Fiqh in Turkish: A Partial Translation on Classical Ottoman Trial and Criminal Law in a Mecmua

Osman Safa Bursalı

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi,
Hukuk Fakültesi, İstanbul, Türkiye,
osman.bursalı@marmara.edu.tr

Öz: Osmanlı dönemi Türkçe hukuk doktrinine ait tarihsel birikim, hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacılarının teveccühüne giderek daha fazla mazhar olmaktadır. Bu makale, edebiyat ve dil araştırmacılarının belli bir seviyede gündeminde yer alan bir literatürün hukuk tarihi araştırmacılarının ajandasında daha fazla yer almasını sağlamayı amaçlamaktadır. Makalede öncelikle Hanefî mezhebi dahilindeki furu-ı fıkıh kitaplarının umumiyetle Osmanlı dönemindeki Türkçe çevirilerine ait fakat nihai olmayan bir liste sunulacaktır. Ardından bir mecmua içinde yer alan, yargılama hukuku ve ceza hukuku konularını barındıran kısmi bir çeviri tanıtılarak Türkçe bölümün içeriği tartışılacaktır. Çevirideki yargılama konuları içerisinde sırasıyla davanın yürüyüşü, yemin şekli, yemin teklifi, dinlenemeyecek bazı davalar, yemin teklifiyle alakalı diğer meseleler, iki kişinin davacılığı, tanıklığın mahiyeti, tanık beyanı, makbul olan ve olmayan tanıklıklar, tanıkların çelişen beyanları, asil ve fer'i tanıklar, tanıklıktan dönme, hâkimin uyması gereken bazı kurallar, hapsedme, bir hâkimden diğerine yazı gönderilmesi ve hakemlik bahisleri bulunmaktadır. Ceza hukuku konuları arasında zina haddi, zina haddinin uygulanması, zina haddi uygulanmayan bazı haller, zinaya tanıklık etmek ve tanıklıktan dönmek, şarap içmek, zina iftirası, tazir, sirkat, yol kesmek, öldürme ve yaralama suçlarının kovuşturulması ve ceza infazı, kısas uygulanan ve uygulanmayan bazı haller, erş, birden fazla fiil işlemek, öldürmede tanıklık, diyet ve keffaret, baş yaralamak, çocuk düşürmek, fail veya mağdurun köle olması, binek hayvanının öldürmesi veya yaralaması, kasame ve akile bahisleri çeviride yer bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Yargılama Hukuku, Ceza Hukuku, Hukuk Doktrini, Türk Hukuk Tarihi

Geliş Tarihi/Received: 28.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online:
17.07.2024

Abstract: The legal doctrine written in Turkish attracts the attention of legal historians more than before. In this article, my first aim is to ensure that literature that is already on the agenda of linguists at a certain level enters more into the research agenda of legal historians. In the article, I will first present a not-yet-final list of Turkish translations of the books of *fiqh* until the twentieth century. Then, I will introduce a partial translation in a *mecmua* that covers the topics of trial and criminal law and discuss the content of this Turkish translation. The translation includes the following trial issues: the course of the case, the form of the oath, the oath proposal, some cases that the judge can't hear, other matters related to the oath proposal, the litigation of two people, the nature of the testimony, witness statements, acceptable and unacceptable testimonies, conflicting statements of the witnesses, principal and secondary witnesses, recanting from testimony, some rules that the judge must follow, imprisonment, sending a letter from one judge to another, and arbitration. Among the subjects of criminal law are the punishment of fornication/adultery and its application, cases in which the penalty of adultery cannot apply, witnessing adultery and recanting from testimony, drinking wine, slander of adultery, tazir, smuggling, hi-jacking, prosecution and execution of murder and injury, cases that retaliation can and cannot apply, *arsh*, committing more than one act, witnessing a murder, blood money and atonement, injuring the head, miscarriage, slave status of the perpetrator or victim, killing or injuring a mount, *qasama*, and *aqila*.

Keywords: Ottoman Law, Trial, Criminal Law, Legal Doctrine, Turkish Legal History

Extended Abstract

Literary and linguistic research on Turkish translation activities in the pre-modern period has reached a certain level. However, there are no intensive studies from legal history researchers yet, especially on prose-translated works in *fiqh*. Modern editions of these translations are not complete yet. Verse translations in *fiqh* have been the subject of comprehensive research.

When one reviews the Turkish prose works of *furu' al-fiqh*, the first thing that stands out is that the history of this literature is not a history of original writing but a history of translation. In this sense, although the general development process is similar to the development process of the Turkish *fatwa*, these two are not synchronous development processes. On the other hand, in the scope of the volume of work and copies, the Turkish collection of *furu' al-fiqh* is a weaker literature compared with the Turkish *fatwa*. *Fuqahas* issued Turkish *fatwas* in earlier centuries, but it is to wait for the modern period for the untranslated Turkish *furu' al-fiqh* works to form literature. Although the fact that *fiqh* has already been structured in Arabic for centuries during the spread of written Turkish is a reason for the process to work like this, it may be explanatory to point out the need for *fiqh* education and the usage area of Turkish works.

When we look at the state of the literature, one can say that the translation method may differ over time. The below-the-line translation activity, which is a feature seen in Turkish translation works other than *furu' al-fiqh*, has diversified and spread over time with translations containing consecutive sentences in Arabic-Turkish, a structure that can be called translation-commentary since the seventeenth century and works containing only Turkish translation. The effort to prepare the translation in question-answer format started in the twentieth century. At the end of this process, as seen in the *Mecelle* commentaries, there were commentaries of a Turkish source text prepared in Turkish in the nineteenth century. A research question is to what extent this translation or translation-commentary tradition in the *furu' al-fiqh*, together with the Turkish *fatwas* produced for centuries, contributed to the *fiqh* language of Turkish commentaries in the modern period. Several Turkish *fiqh* works, especially the *Mecelle* commentaries, are among the most valuable sources in Turkish for legal history researchers who strive to understand the *fiqh* knowledge of the pre-modern period in its authentic form and explain it in modern language, even though their language generally abandoned today. When researchers consult Islamic law books written in the twentieth century in Arabic or their modern Turkish versions, they may encounter modern systematics instead of traditional concepts and classifications. Instead of these books, it is difficult to read and understand authentic Arabic sources directly in *furu' al-fiqh* and explain them in contemporary legal language. On the other hand, since it is not always possible to benefit from these resources within the classical teacher-student relationship, comprehension errors may occur. Therefore, Turkish works written in the first half of the nineteenth and twentieth centuries are indispensable for researchers who want to understand the concepts of the past at present.

Considering the geography in which the *fuqaha* who are the subject of the translation live, three major Hanafi regions stand out: First, the Iraqi *fuqaha* from the beginning of the school until the eleventh century: Abu Yusuf (d. 798), Imam Muhammad (d. 805) through Khilati (d. 1254), and Quduri (d. 1037) both unmediated and through Ibn Qutlubugha (d. 1474). Then the Central Asian *fuqaha* from the twelfth to the fourteenth century: Marghinani (d. 1197), Burhan al-Shari'a (d. after 1293) both unmediated and through Sadr al-Shari'a (d. 1346), independently Nasafi (d. 1310). Finally, the works of the fifteenth and sixteenth-century *fuqaha* from the Ottoman Empire: Molla Hüsrev (d. 1480) and Halabi (d. 1549).

These names were the dominant figures in the *furu' al-fiqh*, which had been the subject of Turkish translation for almost seven hundred years. It is meaningful that Abu Yusuf and Imam Muhammad were used as sources in the translation activity due to their positions in the Hanafi school. Other names are the scholars whose Arabic works were recognized by legal scholars as authorities in *fiqh* literature, *fiqh*

education, *fatwa*, or *qada* activities in the geography where the Hanafi *madhhab* is widespread, including Anatolia and Rumelia. Therefore, it is not surprising that the sources of Turkish translations in this field are authoritative in Arabic literature. Of course, by mentioning some other names, one can ask why they were not translated in the pre-modern period.

Texts of translated law books can be independent books or parts of translations in *mecmuas*. *Mecmuas* are works that contain text pieces in various genres and subjects, in prose or verse. This writing tradition, known before the Ottoman period, was also continued during the Ottoman period. While a *mecmua* can contain texts of the same genre or subject, there can also be texts of different genres or subjects. Apart from the *mecmuas* brought together by famous writers or poets, one can observe that they were edited by lesser-known writers and poets. Some examples are copies of high artistic value, while others may look like notebooks or scrapbooks. During my research, I identified an example that can be considered in the second style. I hope the translation will contribute to legal history research, as it includes a text with a part, if not all, of a book of *fiqh*. In this part of the article, I will first mention the formal characteristics of the *mecmua* in which the translated text exists. Then, I will introduce the topics in the translated text and some features of the translation process. The translation includes the following trial issues: the course of the case, the form of the oath, the oath proposal, some cases that the judge can't hear, other matters related to the oath proposal, the litigation of two people, the nature of the testimony, witness statements, acceptable and unacceptable testimonies, conflicting statements of the witnesses, principal and secondary witnesses, recanting from testimony, some rules that the judge must follow, imprisonment, sending a letter from one judge to another, and arbitration. Among the subjects of criminal law are the punishment of fornication/adultery and its application, cases in which the penalty of adultery cannot apply, witnessing adultery and recanting from testimony, drinking wine, slander of adultery, tazir, smuggling, hi-jacking, prosecution and execution of murder and injury, cases that retaliation can and cannot apply, *arsh*, committing more than one act, witnessing a murder, blood money and atonement, injuring the head, miscarriage, slave status of the perpetrator or victim, killing or injuring a mount, *qasama*, and *aqila*. The latinized version of the Turkish text is presented in the appendix.

Giriş

Ortaya çıkışı ve yüzyıllar boyunca gelişimi itibariyle Arapçayla kopmaz bir bağı bulunan fıkıh ilminde diğer dillerin ve özellikle Türkçenin yeri, son yıllarda daha çok ilgi görmeye başlamıştır. Daha önce edebiyat ve dil araştırmalarında zaman zaman kısa değiniler bazen de neşirler vasıtasıyla gündeme gelen Türkçe fıkıh birikimi, hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacılarının teveccühüne giderek daha fazla mazhar olmaktadır. Esasen Türkçe fetva ve fetva mecmuaları, İslam ve Osmanlı hukuk tarihi araştırmacılarının en değerli kaynakları arasında olagelmıştır. Fıkıh doktrini ile zamanın meseleleri arasında köprü vazifesi de gören fetvalar dışında araştırmacıların fıkıh ilmi çerçevesindeki başlıca kaynakları, Arapça kaleme alınmış muhtelif alt türdeki eserlerdir. Diğer yandan, on dokuzuncu yüzyılda *Mecelle* örneğinde veciz bir Türkçe fıkıh dilinin görülebilmesinde daha önce Arapça fıkıh literatüründen yapılan çevirilerin rolünün ne olduğunu araştırmaya sevk etmektedir.

Füru-ı fıkıh alanında geçmişten beri bazı eserlerin Türkçe çevirilerinden araştırmacılar haberdar olmakla birlikte matbaa imkanlarının genişlemesine rağmen otantik çeviriler yeterince gün yüzüne çıkmamıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren süreç, Türkçede füru-ı fıkıh alanına ait önceki çevirileri açığa çıkarmaktan ziyade umumiyetle Hanefî mezhebinin fıkhi birikimini çağdaş Türkçeye yeniden ifade etme biçiminde ilerlemektedir.

Makale, edebiyat ve dil araştırmacılarının belli bir seviyede gündeminde yer alan bir literatürün hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacılarının ajandasında daha fazla yer almasını sağlamayı amaçlamaktadır. Makalede öncelikle Hanefî mezhebi dahilindeki füru-ı fıkıh kitaplarının umumiyetle Osmanlı

dönemindeki mensur Türkçe çevirilerine ait fakat nihai olmayan bir liste sunulacaktır. Fıkıh konularının tamamını kuşatma amacı taşıyan metinler burada esas alınmıştır. Furu-ı fıkıh kapsamında kısmi konulara değinen çeviriler kapsam dışı bırakılmıştır. Osmanlı hukuku dikkate alınarak hazırlanan bu listede diğer mezhep mensubu fukahanın Türkçeye çevrilen eserleri kapsam dışıdır. Liste, Iraklı fukahadan Ebû Yûsuf (ö. 798), el-Hilâtî (ö. 1254) vasıtasıyla İmam Muhammed (ö. 805) ve gerek doğrudan gerekse İbn Kutluboğa (ö. 1474) vasıtasıyla Kudûrî (ö. 1037) kaynaklı çevirilerle başlamaktadır. Orta Asyalı fukahadan Mergînânî (ö. 1197), gerek doğrudan gerekse Sadrüşşer'â (ö. 1346) vasıtasıyla Burhânüşşer'â (ö. 1293'ten sonra) ve Neseî (ö. 1310) ile devam eden liste, Osmanlı coğrafyasından Molla Hüsrev (ö. 1480) ve Halebî (ö. 1549) kaynaklı çevirilerle nihayete ermektedir. Çeviriler ve çevirmenler hakkında kısa bilgiler ilgili kısımda verilecektir.

Makalenin ikinci bölümünde, inceleme konusu mecmua tanıtılarak mecmuadaki yargılama hukuku ve ceza hukukuna dair Türkçe çevirinin içeriği tartışılacaktır. Çevirideki yargılama konuları içerisinde sırasıyla davanın yürüyüşü, yemin şekli, yemin teklifi, dinlenemeyecek bazı davalar, yemin teklifiyle alakalı diğer meseleler, iki kişinin davacılığı, tanıklığın mahiyeti, tanık beyanı, makbul olan ve olmayan tanıklıklar, tanıkların çelişen beyanları, asıl ve fer'i tanıklar, tanıklıktan dönme, hâkimin uyması gereken bazı kurallar, hapsetme, bir hâkimden diğerine yazı gönderilmesi ve hakemlik bahisleri bulunmaktadır. Ceza hukuku konuları arasında zina haddi, zina haddinin uygulanması, zina haddi uygulanmayan bazı haller, zinaya tanıklık etmek ve tanıklıktan dönmek, şarap içmek, zina iftirası, tazir, sirkat, yol kesmek, öldürme ve yaralama suçlarının kovuşturulması ve ceza infazı, kısas uygulanan ve uygulanmayan bazı haller, erş, birden fazla fiil işlemek, öldürmede tanıklık, diyet ve keffaret, baş yaralamak, çocuk düşürmek, fail veya mağdurun köle olması, binek hayvanının öldürmesi veya yaralaması, kasame ve akile bahisleri çeviride yer bulmaktadır. Makalenin sonunda ek olarak metnin transkripsiyona yer verilecektir. Not edilmelidir ki *Mecelle* etrafındaki şerh faaliyetleri,¹ klasik birer fıkıh kitabını kaynak alan önceki çevirilerden farklılaşması hasebiyle değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Onlar kendilerine has bağlama ve etkiye sahiptir.

I. Yirminci Yüzyıla Kadar Türkçede Furu-ı Fıkıh: Mensur Eserler

Modern öncesi dönemde Türkçe çeviri faaliyetleri üzerine edebiyat ve dil araştırmaları belli bir seviyeye ulaşmıştır. Fakat özellikle fıkıh alanındaki mensur çeviri eserler hakkında henüz hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacılarının yoğun çalışmaları bulunmamaktadır. Bu çevirilerin modern neşirleri de henüz tamamlanmamıştır.² Mevzuaya dair mevcut en derli toplu literatür araştırması, daha önce Türkçe çeviri

¹ *Mecelle* eksenindeki Türkçe şerh faaliyetleri için bkz. Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28:231-235.

² Furu-ı fıkıh dışında usul-i fıkıh, feraiz, ilmihal ve fetva çevirileri üzerine çalışmalar ve neşirler mevcuttur fakat özellikle ilk Türkçe fıkıh çevirileri daha ziyade ilgi çekmektedir. Mesela *Kitap fi'l-Fıkıh* adıyla Kıpçak Türkçesiyle hazırlanmış çeviriler hakkında bkz. Recep Toparlı, *Memluk-Kıpçakçısı Dil Yadigarları ve İrşade'l-Müluk ve's-Selatin* Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1978, 42; a.mlf, *Kitap fi'l-Fıkıh: Şekil Bilgisi Özellikleri, Örnek Metin* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1993); Ercan Kuanışbayev, *Kitap fi'l-Fıkıh: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006; Kurmangazy Sadykbekov, "Memlük Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Dini Eserler ve Özellikleri", *International Journal of Languages' Education and Teaching* 3/2 (2015), 119-125. Benzer biçimde *Kitap fi'l-Fıkıh bi'l-Lisani't-Türki* adlı bir fetva mecmuası hakkında bkz. Birgül Çiçek, *Kitap fi'l-Fıkıh bi'l-Lisani't-Türki Üzerinde Bir Dil Tetkiki* İstanbul Üniversitesi, Lisans Bitirme Tezi, 1961; Şükran Erdem, *Kitabün fi'l-Fıkıh bi'l-Lisani't-Türki Üzerinde Bir Dil İncelemesi* İstanbul Üniversitesi, Lisans Bitirme Tezi, 1973; Toparlı, *Memluk-Kıpçakçısı Dil Yadigarları ve İrşade'l-Müluk ve's-Selatin*, 44-45; Mehmet Emin Ağar, *Kitabu fi'l-Fıkıh bi-Lisani't-Türki: İnceleme-Metin-Sözlük* Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989; Sadykbekov, "Memlük Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Dini Eserler ve Özellikleri", 122-123. Yine Kıpçak Türkçesiyle hazırlanmış namaz konulu bir ilmihal çevirisi için bkz. Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkindi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1987). Diğer yandan manzum çeviriler de edebiyat ve dil açısından ilgi görmektedir. Mesela Devletoğlu Yusuf'un çevirisi hakkında bkz. Bilal Aktan, *Devletöğlü Yusuf'un Vikaye Tercümesi: İnceleme-Metin-Dizin* Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002; Sara Nur Yıldız, "A Hanafi Law Manual in the Vernacular: Devletöğlü Yusuf Balıkesri's Turkish Verse Adaptation of the Hidayat-Wiqaya Textual Tradition for the Ottoman Sultan Murad II (824/1424)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 80/2 (2017), 283-304.

ve şerh faaliyetleri üzerine oldukça kapsamlı bir araştırması bulunan Sadık Yazar'a aittir.³ Fıkıh alanındaki manzum çeviriler toplu biçimde bir araştırmaya konu olmuştur.⁴ Yine füru-ı fıkıh dahil olmak üzere önemli fıkıh kitaplarının Türkçeye çevrilmesi hakkında Fethi Gedikli'nin değerlendirmeleri not edilmelidir.⁵

Modern öncesi dönem Türkçe mensur füru-ı fıkıh eserleri gözden geçirildiğinde göze ilk çarpan husus, bu literatürün tarihinin bir telif tarihi değil bir çeviri tarihi olagelmesidir. Bu manada genel gelişim süreci örneğin Türkçe fetvanın gelişim süreciyle benzerlik taşısa da bu ikisi senkronize gelişim süreçleri değildir. Diğer yandan eser hacmi ve nüshaları bakımlarından Türkçe füru-ı fıkıh birikimi Türkçe fetvaya kıyasen daha zayıf bir literatürdür. Türkçe fetva daha erken tarihlerde sunulmuş olsa da çeviri dışı Türkçe füru-ı fıkıh eserlerinin bir literatür oluşturabilmesi için modern dönemi beklemek gerekecektir. Sürecin böyle işleminde, yazılı Türkçenin yaygınlaşmasından önce fıkıhın Arapça yapılmış olması bir gerekçe olmakla beraber, fıkıh eğitiminin ihtiyaçları ve Türkçe eserlerin kullanım alanı da açıklayıcı olabilir.

Literatürün seyrine bakıldığında zaman içinde çeviri yönteminin farklılaşabildiği söylenebilir. Füru-ı fıkıh dışı Türkçe çeviri eserlerde görülen bir özellik olan satır altı çeviri faaliyeti, zamanla Arapça-Türkçe arka arkaya cümlelerin yer aldığı çeviriler, on yedinci yüzyıldan itibaren çeviri-şerh denebilecek bir yapı ve yalnızca Türkçe çevirinin bulunduğu eserlerle çeşitlenerek yayılmıştır. Yirminci yüzyılda çevirinin soru-cevap formatında hazırlanması usulü görülmüştür. Bu sürecin sonlarında, *Mecelle* şerhlerinde görüldüğü üzere, on dokuzuncu yüzyılda Türkçe kaynak bir metnin yine Türkçe hazırlanmış şerhleri bulunmaktadır. Özellikle yüzyıllardır üretilen Türkçe fetva ile beraber füru-ı fıkıhtaki bu çeviri veya çeviri-şerh geleneğinin modern dönemdeki Türkçe şerhlerin fıkıh diline ne derecede katkı verdiği araştırılması gereken bir sorudur. Zira modern dönemdeki *Mecelle* şerhleri başta olmak üzere bir dizi Türkçe füru-ı fıkıh eseri, her ne kadar yazıldıkları dil bugün genel olarak terk edilmiş olsa da modern öncesi dönemdeki fıkhi bilgiyi otantik haliyle anlama ve modern dille anlatma çabası içindeki hukuk ve fıkıh tarihi araştırmacıları için Türkçedeki en değerli kaynaklardır. Çünkü araştırmacılar modern dönemde yazılmış Arapça ve onların bir versiyonu olan modern Türkçe İslam hukuku kitaplarına başvurduklarında, geleneksel kavram ve ayrımlar yerine modern sistematiklerle karşılaşabilmektedir. Bu kitaplar yerine füru-ı fıkıh alanındaki Arapça otantik kaynakları doğrudan okuma ve bugünkü hukuk diliyle anlatma işi ise zahmetlidir. Diğer yandan bu kaynaklardan klasik usuldeki hoca-öğrenci ilişkisi içinde artık pek yararlanmak mümkün olmadığından anlama hataları ortaya çıkabilir. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan Türkçe eserler dünün kavramlarını bugün anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmezdir.⁶

Çevirisi yapılan eserlerin müellifi olan fukahanın yaşadığı coğrafya göz önüne alınırsa üç büyük Hanefî bölgesi öne çıkmaktadır: Mezhebin başlangıcından on birinci yüzyıla kadarki Iraklı fukahanın eserleri (Ebû Yûsuf, Hılâtî vasıtasıyla İmam Muhammed ve gerek doğrudan gerekse İbn Kutluboğa vasıtasıyla Kudûrî), on ikinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadarki Orta Asyalı fukahanın eserleri (Mergînânî, gerek doğrudan gerekse Sadrüşşerî'a vasıtasıyla Burhânüşşerî'a ve müstakil olarak Neseffî) ve on beşinci - on altıncı yüzyıl Osmanlı coğrafyasından olan fukahanın (Molla Hüsrev ve Halebî) eserleri çevrilmiştir. Bu isimler, füru-ı fıkıhta hemen hemen yedi yüz yıl içinde Türkçe çeviriye konu olan baskın figürlerdir. Ebû Yûsuf'un ve Hılâtî vasıtasıyla İmam Muhammed'in Hanefî mezhebindeki konumları itibarıyla çeviri

³ Sadık Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 23 (2014), 49-166. Çalışmada fıkıhtaki farklı telif türleri gözetilerek mensur ve manzum çeviriler birlikte değerlendirilmiştir.

⁴ Zahir Süslü, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Arapça Fıkıh Kitaplarının Osmanlıca Manzum Tercümeleleri", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Sempozyumu (26-27 Nisan 2016, Kırıkkale)*, (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2016), 141-149.

⁵ Fethi Gedikli, *Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019), 60-63.

⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nde klasik fıkıh eserlerinin çevirileri için bkz. Soner Duman, "Türkiye'de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümeleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 25-26 (2015), 209-244. Cumhuriyet Türkiye'sinde fıkıh alanındaki telifatın görünümü için bkz. Eyyüp Said Kaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 24 (2014), 9-126.

faaliyetinde kaynak alınmaları anlamlıdır. Diğer isimler ise kaleme aldıkları Arapça eserlerle Anadolu ve Rumeli dahil Hanefî mezhebinin yaygın olduğu coğrafyadaki fıkıh telifinde, fıkıh eğitiminde, fetvada veya kaza faaliyetinde otoriteleri kabul edilmiş kişilerdir. Dolayısıyla bu alandaki Türkçe çevirilerin kaynakları, Arapça literatürde otorite sahibi olmaları hasebiyle şaşırtıcı değildir. Elbette başka bazı mühim isimlerin niçin modern öncesi dönemde çevrilmediği sorusu araştırılabilir. Bu mesele hakkında ileri araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kimlikleri tespit edilebilen çevirmenlere bakıldığında genellikle bir kişinin bir furu-ı fıkıh eserini çevirdiği görülmektedir. Bu prensibin iki istisnası, on altıncı yüzyılda iki çevirisiyle Kurt Dede (ö. 1588) ve özellikle on yedinci yüzyılda üç çevirisiyle Mevkufati Mehmet'tir (ö. 1655). Mevkufati aynı zamanda Türkçe çeviri-şerh sahibi olmasıyla diğerinden farklılaşmaktadır. Çeviri tarihleri tespit edilebildiği kadarıyla, listede Molla Hüsrev veya Halebî örneğinde olduğu gibi vefatından sonraki yüz yıl içinde eseri Türkçeye çevrilmiş veya Ebû Yûsuf gibi vefatından dokuz yüz yıl sonra eseri çevrilmiş fakihler de bulunmaktadır. Aşağıdaki eserler, Hılâtî ve İbn Kutluboğa hariç kaynak kitabın müellifinin vefat tarihi esas alınarak hazırlanmıştır. Çeviriler ise tarihi tespit edilemeyenlerden başlanarak çevirinin yapıldığı tarih veya yüz yıl dikkate alınarak sıralanmıştır.

A. Osmanlı öncesi fukaha kaynaklı çeviriler

1. Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ının çevirileri

Tercüme-i Kitâbü'l-Harac başlıklı bir eser, Rodosizade Mehmet b. Mehmet'in (ö. 1701) çevirisidir. Rodosizade memleketi Ayasuluk'tan (bugünkü Selçuk) İstanbul'a eğitim için gelmiştir. Birkaç eser kaleme almıştır. 1683'ün başında *Kitâbü'l-Harâc* çevirisini bitiren Rodosizade'ye göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö. 1683) fethe hevesli olduğundan zamanın âlimlerinden fethe dair şer'î hükümlerden bahseden bir kitap getirilmesini istemiştir. Kendisine Ebû Yûsuf'un bu meşhur eseri haber verilince, insanların eserden daha fazla yararlanabilmesi için Arapçadan Türkçeye çevrilmesini Rodosizade'ye emretmiştir. Çeviride Arapça metne yer verilmemişken ayet ve hadisler muhafaza edilmiştir.⁷

Terceme-i Kitâbü'l-Harac adlı bir diğer çeviri, Müderriszade Mehmet Ataullah'a aittir. Çevirmenin hayatı ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat çeviriyi hazırlatan Halep valisi Hüseyin Cemil Paşa 1881 yılının Ocak ayında bu göreve ve 1886 yılının Aralık ayında Hicaz valiliğine tayin edilmiştir. Dolayısıyla, Sultan II. Abdülhamit'e sunulmak üzere hazırlanan eserin 1881-86 arasında tamamlandığı düşünülebilir.⁸

2. Hılâtî'nin *Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr*'inin çevirisi

Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hılâtî'nin,⁹ İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-Kebîr*'i üzerine kaleme aldığı *Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr* adlı ihtisarının birçok nüshası bulunmaktadır. Üzerine şerh çalışmaları da yapılan eserin bir kısmını Mevkufati Mehmet (ö. 1655) Türkçeye çevirmiştir. Midilli doğumlu Mevkufati, Osmanlılarda "mevkufat" adı verilen gelirlerle ilgilenen, harcanmayan paraları geri alma, devletin satın alma işlerini yürütme, avarız hanelerini düzenleme, askeri tayinleri ve ulaşım işlerini yönetme gibi muhtelif görevleri bulunan "mevkufatçı" ya da "mevkufati" olarak adlandırılan görevi ifa etmiştir. Hâmîsi Melek Ahmet Paşa'nın azledilmesiyle Kıbrıs'a sürülmüş fakat henüz İznik'teyken ferman gereğince öldürülmüştür. Fıkıh alanındaki üç eseri de birer çeviri-şerhtir.¹⁰ Daha önce Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur*'unu çeviren Mevkufati, çalışmaları esnasında Hılâtî'nin eserinden haberdar olunca kitabı Mısır'da edinmiş ve bazı fukahayla eseri

⁷ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 60.

⁸ "Terceme-i Kitâbü'l-Harac", İslam Siyaset Düşüncesi Kataloğu, erişim tarihi 22.09.2021, <http://isd.ilem.org.tr/detay/767>. Bu çevirinin sadeleştirilmiş bir baskısı için bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (Ankara: Akçağ, 1982).

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Hılâtî", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17:321-322.

¹⁰ Hayatı için bkz. "Mevkufati Mehmed Efendi", Türk Edebiyat İsimler Sözlüğü, erişim tarihi 22.09.2021, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mevkufati-mehmed-efendi>

müzakere etmiştir. Eserin gereğinden fazla ihtisar edilmesi nedeniyle zor anlaşıldığını belirten çevirmen, eseri *Camii'l-Müşkilat / Tercüme-i Telhisü'l-Camii'l-Kebir* adıyla Türkçe şerh etmeye başlar. Genel yöntemini uygulayan Mevkufatî'nin eserinde her bir konudaki Arapça ibareleri Türkçe şerh takip eder.¹¹

3. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ının çevirileri

Seyyid Fahrettin isimli birine ait *Kudûrî Tercümesi* adlı bir çeviri bulunmaktadır fakat çeviri tarihi tespit edilmediği gibi çevirmene ait ayrıntılı bilgi de bulunmamaktadır.¹²

Ebu Muhammet Şerif Mağribizade'ye atfedilen *Tercüme ve Şerh li Muhtasari'l-Kudûrî bi'l-Lügati't-Türkiye* başlıklı çeviri, on üçüncü yüzyılda yazılmış 299 varaklık bir nüshadır.¹³

Muhammet b. Sıddık b. Ali İbnü's-Sâyin tarafından hazırlanan satır altı tercümeli bir fıkıh kitabının ne zaman ve nerede kaleme alındığı bilinmemektedir. Çevirmen mi yoksa müstensih mi olduğu tam olarak anlaşılabilen İbnü's-Sâyin hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Eseri yayına hazırlayan Yakup Karasoy, dil yönünden incelediği çevirinin kaynak metninin Kudûrî'nin eseri olduğunu düşünmektedir. 249 varaklık eserde her satır altında Arapça ibarelerin Türkçe anlamları kırmızı mürekkeple kelime kelime gösterilmiş, Türkçe kelimeler ise harekelenmiş ve ünlü harfler gösterilmiştir.¹⁴

Güler Doğan Averbek'in haber verdiği bir çevirinin on dördüncü yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Eseri 1363'te yazmaya başlayan Nizam el-İsficabi'nin çevirmen olup olmadığı kesin değildir.¹⁵

Çevireni bilinmeyen *Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî* adlı çeviriyi ilk defa tanıtan Zeynep Korkmaz'a göre metin Kıpçak Türkçesinin bazı özelliklerini göstermekle beraber Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerine aittir. 1439 ve 1482 tarihlerini taşıyan nüsha 119 varaktır.¹⁶

Kitabü'l-Kudûrî bi't-Türki ve Tetrikü'l-Kudûrî başlıklı bir çeviri Ebu Muhammet (Ebü's-Sena) Bedrettin Mahmut b. Ahmet b. Musa b. Ahmet el-Aynî'ye¹⁷ (ö. 1451) aittir. Ulema ailesine mensup Aynî, memleketi Antep'te ve Kahire'de eğitim almıştır. Memluk başkentinde muhtesip, evkaf nazırı, müderris, Hanefî başkadı olmuştur. Türkçe bildiği için Memluk sultanlarının çevresinde çok zaman yer bulmuş, idarede etkin olmuştur. Fıkıh, hadis ve tarih alanlarında ekseriyetle Arapça kaleme aldığı eserler yanında Türkçe telif ve çeviri eser üretmiştir. Kendisine büyük teveccüh gösteren Sultan Seyfettin Tatar'a ithafen *el-Muhtasar*'ın Türkçe çevirisini hazırlamıştır.¹⁸

¹¹ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 61-62.

¹² Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 31:66; Mustafa Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015, 89.

¹³ Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 89.

¹⁴ Toparlı, *Memluk-Kıpçakçısı Dil Yadigarları ve İrşade'l-Müluk ve's-Selatin*, 58; Kuanışbayev, *Kitab fi'l-Fıkh: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, xx; Sadykbekov, "Memluk Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Dini Eserler ve Özellikleri", 123. Eserin neşirleri için bkz. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebü Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2004) ve a.mlf, *Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017). Yakup Karasoy yayınladığı kitap hakkında bir müstakil inceleme yayınlamıştır, bkz. Yakup Karasoy, "Karışık Dilli Eserlere Bir Örnek: Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı", *Alkış Bitiği: Kemal Eraslan Armağanı*, ed. Bülent Gül (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015), 107-113.

¹⁵ Güler Doğan Averbek, "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020), 8-9.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, "Eski Bir Kuduri Çevirisi", *Türk Dil Kurultayı (XI) (1966, Ankara)*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1967), 225-231; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 62. Eser üzerine bir çalışma için bkz. Cihan Doğan, "Kuduri'nin el-Muhtasar Adlı Eserinin En Eski Türkçe Tercümesi", *Dil Araştırmaları* 30 (2022), 139-156.

¹⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4:271-272. Aynî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrüddin el-Aynî ve Âsâruhu fi İlmi'l-Hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Beşâ'ir el-İslâmiyye, 1987); *Antepli Meşhur Alim ve İdareci Bedrüddin Aynî* (Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi, 2013); Recep Tuzcu (ed.), *Bedrüddin el-Aynî Sempozyumu (10-12 Mayıs 2013, Gaziantep)* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2016).

¹⁸ Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 88.

Çevirmeni belirsiz ve 1542'de istinsah edilen *Tercüme-i Kudûrî* adlı bir çeviriden Ferhat Koca bahsetmiştir.¹⁹

Çevirmenine dair bilgi bulunmayan *Tercüme-i Muhtasarı'l-Kudûrî* başlıklı bir çeviride bir giriş bulunmamaktadır. Doğrudan kaynak eserin çevirisiyle başlayan kitabın sonundaki istinsah kaydı önemlidir. Buna göre kitap 1558'de Yakup b. Mustafa b. Tayyip tarafından İstanbul'daki Kepenekçi Sinan Mahallesi'nde istinsah edilmiştir. Eserin yöntemi, bir parça kaynak metnin ardından ibarenin çevirisine yer vermek şeklindedir.²⁰

Tercüme li Muhtasari'l-Kudûrî ile'l-Lügati't-Türkiye adlı çeviriyi, ölüm tarihi olarak 1033 (1623-24) yılı gösterilen fakat ismi bilinmeyen bir çevirmen hazırlamıştır.²¹

Kimin hangi tarihte çevirdiğine dair bilgi içermeyen *Tercüme-i Muhtasarı'l-Kudûrî* başlıklı eserde "tahte'l-lafız" denilen, kaynak metnin söz dizimini takip eden usulde çeviri yapılmıştır. 181 varaktan oluşan eser, nüshadaki tarihe göre 1724'te istinsah edilmiştir.²²

Tercüme-i Muhtasar-ı Kudûrî adlı bir çeviriyi hazırlayan İsmail Müfit b. Ali el-İstanbuli (ö. 1803), künyesinden de anlaşıldığı üzere 1720 yılında İstanbul'da doğmuş, çeşitli hocalardan ders almıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde çalışırken Nakşibendi şeyhi Kaşgari Abdullah'a intisap eden çevirmen, dersle ve telifatla meşgul olmuştur. Telif ve çeviri eser bırakan İsmail Müfit'in çeşitli nüshaları olan bu çevirisinin baş tarafında Arapça giriş bulunmaktadır. Kaynak metnin de bulunduğu çeviri, zaman zaman geniş izahatın da yer aldığı çeviri-şerhe yakın bir eserdir.²³

Tercüme-i Kudûrî başlıklı çeviriyi kaleme alan Mir Muhammet b. Muhammet b. Sait el-Katip Tahir Sellam er-Rumi el-İstanbuli (ö. 1844) divanı olan bir şairdir. Çevirmenin aynı eser üzerine *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*'si ve Harîrî'nin (ö. 1122) *el-Makâmât*'ına yazdığı bir şerhi vardır. Nüshanın sonundaki bilgilerin ışığında 1843'te hazırlandığı tespit edilen eserde Tahir Sellam'a göre mefhum ve mananın nakledilmesi yöntemi izlenmiştir.²⁴

Aziziye / Kitabül-Azizi fi'l-Muhtasari'l-Kudûrî adlı çeviriyi hazırlayan Mehmet Emin Fehim Paşa'nın doğum ve ölüm yılı belirsiz olmakla beraber şeyhülislam Feyzullah'ın soyundan geldiği bilinmektedir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yaşadığı tahmin edilen Mehmet Emin Fehim'in babası Erzurum'daki Şeyhler Medresesini kuran Şeyh Mustafa'dır. Mehmet Emin Fehim Erzurum, Beyazıt, Kars ve Van'da mutasarrıf olarak çalışırken halkın sevgisini kazanmasıyla meşhur olmuş, hizmeti ve itibarı nedeniyle Rumeli Beylerbeyi payesini kazanmıştır. 1863'te Kars Sancağında mutasarrıf iken zaman buldukça *el-Muhtasar*'ı çevirmiş, ilk baskının masraflarını üstlenmiştir. Mehmet Emin Fehim bu çeviri nedeniyle 1865'te Üçüncü Mecidiye Nişanı'yla ödüllendirilmiştir. Çevirmen Arapça metni kelime ve cümle grupları halinde parantez içinde verdikten sonra kelime veya cümle grubunun Türkçe çevirisini göstermiştir.²⁵

Sual ve Cevaplı Kudûrî-i Şerif Tercümesi başlıklı bir çeviri, eserin başında bahsedildiği kadarıyla muallim yüzbaşı Hüseyin Hüsnü b. Hafız Hasan er-Radvîştevi (ö. 19. yy.) çeviri yapmıştır. *el-Muhtasar*'ın tamamı

¹⁹ Koca, "el-Muhtasar", 66.

²⁰ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 62.

²¹ Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 89. Karaca, çevirmenin vefat tarihini Said Bekdaş'tan aktarmıştır.

²² Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 63.

²³ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011, 745-746.; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 63.

²⁴ Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 76; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 63.

²⁵ Ali Kökay, *Muhammed Emin Fehim Paşa ve "Aziziye" (Kuduri Şerif Tercümesi) Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, 7-8; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 64-65. Eser 1865, 1887, 1892, 1896, 1898, 1901, 1902 ve 1905-06 yıllarında İstanbul'da basılmıştır, bkz. Karaca, *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 76; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeler", 88.

değil ibadetler konusunun taharetten hacca kadar olan kısmı çevrilmiştir. 1911'de basılan eser soru-cevap formatında düzenlenmiş ve kaynak metne yer verilmemiştir.²⁶

Çevirmeni bilinmeyen *Tercüme-i Muhtasaru'l-Kudûrî* başlıklı eser rik'a hattıyla yazılmasına itibar eden Yazar'a göre çeviri muhtemelen Osmanlı son döneminde yapılmıştır. Kaynak metin çeviride yer almamaktadır. Metnin sonundaki kayıt, çevirinin 1904'te tamamlandığını göstermektedir.²⁷

Yusuf Sıddık b. Abdurrahman'a ait (ö. 1911) *Tercüme-i Kitabü'l-Büyu* adlı çevirinin matbu bir nüshadan istinsah edildiği ya da basılmak üzere hazırlandığı düşünülmektedir. Eserin baş tarafında Yusuf Sıddık "mütercim" ve "şarih" olarak anılmış, eser de "ilm-i fıkhıtan Kudûrî kitabından Kitâbü'l-Büyû' şerhi ve tercümesi" diye bahsedilmiştir. Çevirmenin hayatını, oğlu İbrahim Ethem yazmıştır.²⁸

Mustafa Karaca 1914'te İstanbul'da basılan ve Hasan Ferit'in çevirdiği *Sualli ve Cevaplı Kudûrî Tercümesi* adlı çeviriyi not etmektedir.²⁹

4. İbn Kutluboğa'nın *Tashîhu'l-Kudûrî*'sinin çevirisi

Recep Cici'nin düştüğü kayda göre *Tashîhu'l-Kudûrî*, Mağribizade adlı biri tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Çevirinin ne zaman kaleme alındığına dair bilgi bulunmamaktadır. Kaynak metnin yazım tarihine bakılarak çevirinin en erken on beşinci yüzyılın son üçte birlik kısmından itibaren üretildiği düşünülebilir.³⁰

5. Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-Mübtedî*'sinin çevirisi

Kurt Dede, Kurt Efendi veya Kurt Halife diye bilinen Tatarpazarcıklı Şeyh Mehmet b. Ömer (ö. 1588), künyesine de yansıdığı üzere Tatarpazarcık, Tatarpazarcığı veya kısaca Pazarcık diye anılan ve bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan şehirde (*Pazardzhik*) doğmuştur. Orada ilk eğitimini aldıktan sonra Sahn-ı Seman Medresesinde eğitim almış, mezun olmadan biraz önce Halveti şeyhi Sofyalı Bâlî'ye (ö. 1553) bağlanmış ve onun halifesi olmuştur. Sofyalı Bâlî vefat edince Sofya'daki zaviyenin başına geçmiştir. Fıkıh, tefsir, tasavvuf gibi alanlarda Arapça ve Türkçe telif, şerh, risale kaleme almış, Arapçadan Türkçeye çeviri ve çeviri-şerh yapmıştır.³¹ Hazırladığı *Tercüman-ı Bidaye* adlı çevirinin konuları arasında itikat, ibadet ve muamelat bulunmaktadır. Çevirmenin beyanına göre ilk konu Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhü'l-Ekber*'i başta olmak üzere bazı eserlerden, diğer iki konu ise çoğunlukla Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-Mübtedî*'si esas olmak üzere *el-Hidâye*'den, *el-Hidâye* üzerine yapılmış haşiyelerden, Sadrüşşerîf'a'nın kitabı ve benzeri kitaplardan derlenmiştir. Çeviri daha ziyade *Bidâyetü'l-Mübtedî*'ye dayandığından *Tercüman-ı Bidaye* adını tercih eden Kurt Dede'ye göre Müslüman mükelleflere öncelikle akait, daha sonra da şer' ve ahkam ilimleri gereklidir fakat bu konularda âlimlerin yazdıkları eserler Arapça olduğundan insanlar yararlanamamaktadır. Bu nedenle Kurt Dede itikat, muamelat ve feraiz gibi konuları içeren faydalı ilimlerden Türkçe çeviri bir kitap meydana getirdiğini söylemektedir.³²

²⁶ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 65. Muzaffer Ozak tarafından eserin Latin harfleriyle basımı için bkz. Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Sualli-Cevaplı Kuduri-i Şerif Tercümesi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1958).

²⁷ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 64.

²⁸ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 64.

²⁹ Karaca, *ez-Zahidî'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*, 89. Yukarıda zikredilenlerden başka, Gülşehrî'nin *Mantiku't-Tayr*'ında geçen bir beyit *el-Muhtasar*'ı nazmen çevirdiğini işaret etse de şairin böylesi bir eseri henüz bulunamamıştır, bkz. Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 223; Süslü, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Arapça Fıkıh Kitaplarının Osmanlıca Manzum Tercüme", 142.

³⁰ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 223. Buradaki Mağribizade'nin, Kudûrî çevirmeni Ebu Muhammed Şerif Mağribizade ile aynı kişi olup olmadığı tahkik edilebilir.

³¹ Çevirmenin hayatının ayrıntıları hakkında bkz. Sefer Hasanov, "Kurd Efendi", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), EK-2:93-94.

³² Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 73-74; Hasanov, "Kurd Efendi", 93-94.

6. Burhânüşşerî'a'nın *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ilî'l-Hidâye*'sinin çevirileri

Ne zaman vefat ettiği bilinmeyen Üsküdari Kasım b. Süleyman'ın hazırladığı *Tercüme-i Vikaye* adlı çeviriyi Orazov zikretmektedir.³³

Terceme-i Vikaye fî Mesailî'l-Hidaye başlıklı çevirinin "müellifi" olarak vefat tarihi bilinmeyen bir Ömer b. Muharrem gösterilmiştir. Bu kişinin müstensih mi yoksa çevirmen mi olduğuna dair bilgi verilmemiştir.³⁴

Kütüphane kayıtlarında yukarıda biyografik bilgileri verilen Kurt Dede'ye ait gösterilen bazı *Vikâye* çevirilerinin gerek daha erken tarihli olmaları gerekse giriş bölümlerinde verilen bilgiler nedeniyle başka birine aidiyetinden bahsedilmiştir. Nikah bölümünden itibaren başlayan *Tercüme-i Vikayetü'r-Rivaye* adlı bir çeviride *Vikâye* dışında *el-Hidâye*, *en-Nihâye*, *el-Vâfi* ve *el-Kâfi* adlı fıkıh eserlerinden bazı çeviriler bulunmaktadır. Bu nüshalardan üzerinde tarih bulunan bir tanesinin 1523-24'te istinsah edildiği anlaşıldığından, çevirinin Kurt Dede tarafından yapılması ihtimali oldukça azalmaktadır.³⁵

Kurt Dede'ye atıflı *Vikâye* çevirilerinden nüshası fazla olan *Tercüme-i Vikaye* adlı çevirinin Kurt Dede'ye aidiyeti henüz kesinlik kazanmasa da muhtemeldir. Yazdığı girişte talebeye yararlı olacağı fikriyle bu eseri hazırladığını belirten çevirmen bir nüshada çeviriye 1519'da başladığını söylemektedir. Bir nüshada ise çevirmen olarak Taşköprüzade geçmektedir. Bu nedenlerle Kurt Dede'ye atıflı bu ve diğer nüshaların birlikte elden geçirilmesi ve Kurt Dede'ye ait olan ve olmayan çevirilerin ayırt edilmesi ihtiyacı devam etmektedir. Çeviri yapılırken önce Arapça ibare üstü çizili olarak verilmiş ardından ibarenin Türkçesi gösterilmiştir. Katip Çelebi Kurt Dede'nin *Vikâye*'nin en iyi çevirisini yaptığını ifade etmiştir. Bazı nüshalar Kurt Dede daha hayattayken üretilmiştir.³⁶

Devletoğlu Yusuf'un manzum *Vikâye* çevirisinin mensur olarak düzenlenmiş hali olan *Neticetü'l-Vikaye*'yi düzenleyen Seyyid Muhammet Halim (ö. 1667-93 arasında) hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu usulde üretilen az sayıdaki eserin bir örneği olan çevirinin girişinde, Devletoğlu Yusuf'un çevirisinin nazım olmaktan kaynaklanan problemleri kadar dilinin de eskiliği nedeniyle bu çevirinin hazırlandığı zikredilmiştir.³⁷

Mehmet Lübbi'nin (ö. 1752-53) *Tercüme-i Vikaye* başlıklı çevirisinin nüshasına erişilemediğinden eserin manzum mu yoksa mensur mu olduğu belirsizdir.³⁸

7. Sadrüşşerî'a'nın *Şerhu Vikâyeti'r-Rivâye*'sinin çevirileri

Yukarıda bahsi geçen Mevkufati Mehmet'in (ö. 1655) hazırladığı *Tercüme ve Şerh-i Şerhu Vikayeti'r-Rivaye* adlı çeviride geçtiğine göre Mevkufati, *Mülteka'l-Ebhur*'un ikinci yarısını şerh ettikten sonra sarayda görev alınca padişah IV. Mehmet'in (ö. 1693) fıkha ilgisi olduğunu fark etmiştir. Mevkufati'nin Kudûrî'nin yukarıda zikredilen *el-Muhtasar*'ının çeviri-şerhini bu arada tamamlamak üzere olduğunu herkes öğrenince, padişah da Sadrüşşerî'a'nın bu eserinin anlaşılır şekilde Türkçe şerh edilmesini istemiştir. İsteği yerine getiren Mevkufati, 300 varaklık eserde kaynak metnin ardından şerhini verir. Birkaç ciltten oluşan eser bu nedenle nüshaların tespiti ve neşredilmesinde güçlük arz etmektedir.³⁹

³³ Orazsahet Orazov, "Vikayetü'r-Rivaye fî Mesailî'l-Hidaye Bağlamında Oluşan Fıkıh Edebiyatı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2020), 112.

³⁴ Orazov, "Vikayetü'r-Rivaye fî Mesailî'l-Hidaye Bağlamında Oluşan Fıkıh Edebiyatı", 111.

³⁵ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 69-70.

³⁶ Hasanov, "Kurd Efendi", 93-94; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 67-69. Kurt Dede'nin *Vikâye* çevirisine üzerine bir araştırma için bkz. Yusuf Bulutlu - Bünyamin Bulutlu, "Kurd Efendi ve Vikaye Tercümesi", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2022), 89-119.

³⁷ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 66-67.

³⁸ Bursalı Mehmet Tahir'den aktaran Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 70.

³⁹ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 71. Eser üzerine dil incelemeleri için bkz. Nazan Tombal Çiftçi, "17. Yüzyıla Ait Bir Fıkıh Kitabı Olan Tercüme-i Sadru's Şerî'a'nın 130b/06-160b/14'ü Kapsayan Varaklarının

Esiri Mehmet Yusuf'un (ö. 1679) hazırladığı *Tercümetü'l-Veda / Tercüme-i Sadrüşşerî'a* başlıklı çevirinin ulaşılabildiği tek nüshası bulunmaktadır. Çevirmen vatanından ayrı kalıp Kızılhisar'da görev yaptığı fakat artık vatanına geri döneceğinden bahisle dostlarına hatıra bırakmak adına Sadrüşşerî'a'nın eserinden bazı kısımları (taharet, oruç, namaz, av ve hayvan boğazlama) çevirmiştir. Eser daha ziyade çeviri-şerh formatındadır zira Mehmet Yusuf kendi beyanına göre zaman zaman sözü uzatıp izahat vermiştir. Hatta bazen bir satırlık metni bir sayfada açıklamıştır. Müptedilerin anlayabilmesi için gayret sarf ettiğini söyleyen Mehmet Yusuf, ilimde her seviyedeki insanların kendine göre bir kavram seti ve anlayış düzeyi olduğunu dikkate alarak yazdığını ve katiplerin hatalarından asgari olarak korunmak için bazı hususları yer yer tekrarladığını belirtmiştir. Böylece bir yerde hata olsa da başka yerde doğrusu bulunacaktır.⁴⁰

İki ciltten oluşan 1773 tarihli *Tercüme-i Şerh-i Vikaye* adlı çevirinin 228 varaklık ilk cildinin sonunda İbrahim el-Arif b. Mehmet b. Ahmet geçmekle beraber bu kişinin çevirmen mi yoksa müstensih mi olduğu belli değildir.⁴¹

Tercüme-i Sadrüşşerî'a başlıklı çeviriyi İbrahim Rumi (ö. 1775) adlı biri hazırlamıştır fakat eserin nüshasına henüz ulaşılammıştır.⁴²

8. Neseffî'nin *Kenzü'd-Dekâ'ik*'inin çevirisi

Edebiyat çevrelerini *Tercüme ve Şerh-i Kenzü'd-Dekaik li'n-Neseffî* adlı çeviri-şerhten haberdar eden Sadık Yazar, çeviri sahibinin belirsiz olduğunu ve henüz başka bir nüshaya ulaşılmadığını belirtmektedir. Kaynak metne yer verilen 300 varaklık nüsha namaz bahsinin bir alt konusuyla başlayıp oşür ve harac bahsiyle bitmektedir.⁴³

B. Osmanlı dönemi fukaha kaynaklı çeviriler

1. Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm*'ının çevirileri

Tercüme-i Dürerü'l-Hükkâm ve Gurerü'l-Ahkâm başlıklı eserin çevirmeni Süleyman b. Veli Ankaravi'nin (ö. 1595'ten sonra) hayatına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Divan-ı Hümayunda nişancı Hamza Bey'in emrine binaen eseri Türkçeye çeviren Süleyman b. Veli kadılık yapmıştır. Beyanına göre III. Murat zamanında (1574-95) tamamladığı çeviriyi III. Mehmet döneminde (1595-1603) temize çekmiştir. Şerhle beraber asıl metin olan *Gurerü'l-Ahkâm* da çevrilmiştir, dil ve üslup sadedir.⁴⁴

Tercüme-i Dürer adlı çeviriyi hazırlayan Gelibolulu Mektubi Osman b. Mustafa (ö. 1723) İstanbul'da ilmi eğitim aldıktan sonra çeşitli medreselerde hocalık yapmıştır. Galata ve Bursa kadılığında başka bir ara Çatalcalı Ali'nin (ö. 1692) mektupçuluğunu da yapan Osman b. Mustafa usul-i fıkhıta derinleşmiştir. *Dürerü'l-Hükkâm*'ın bu çevirisinin bir nüshasına henüz ulaşılmamıştır.⁴⁵

İncelenmesi", *International Journal of Filologia* 5 (2021), 229-239; Berrin Kasımoğlu, *Mevkufati Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü's-Şerî'a Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:284b/16-310b/08* Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

⁴⁰ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 72.

⁴¹ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 71-72.

⁴² Bursalı Mehmet Tahir'den aktaran Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 73. Araştırmacıya göre 1773 tarihli *Tercüme-i Şerh-i Vikaye* adlı çeviriyi de bu kişi hazırlamış olabilir. Dolayısıyla nüshanın bulunması halinde çeviri metni, kaynak eser, çevirmen ismi ve dönem benzerliğine bakılarak ikisinin aynı çeviri olup olmadığını ileri araştırmalar ortaya koyabilecektir.

⁴³ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 74.

⁴⁴ Bursalı Mehmet Tahir'e göre Gelibolu müftüsü Süleyman (ö. 1698) ile bu çevirmen muhtemelen aynı kişidir. Fakat çevirmenin girişte verdiği bilgilere bakılırsa ikisi farklı dönemlerde yaşamıştır. Bkz. Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 23 (2014), 261-262.

⁴⁵ Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 263; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 79. Araştırmacılar eserin varlığını Bursalı Mehmet Tahir'den aktarmaktadır.

Tercüme-i Dürerü'l-Gurer başlıklı çeviriyi yapan Abdürrezzak el-Mağnisevi (ö. 1741) ve Manisa müftüsü İbrahim b. Abdürrezzak Vahîd (ö. 1757) baba-oğul olabilir. Eser çeviri-şerh niteliğindedir, hem *Dürerü'l-Hükkâm* hem de *Gurerü'l-Ahkâm* çevirisini içerir.⁴⁶

Çevirmeni bilinmeyen *Tercüme-i Dürer* adlı bir eserin başında verilen bilgiye göre çeviri, 1854'te kurulan Muallimhane-i Nüvvaptaki derste Molla Hüsrev'in eseri okutuldukça yapılmıştır. Çeviri nikah bölümünden alışveriş bölümüne kadardır.⁴⁷

Yafa Naibi Boyabatlı Kara Bekir'in (ö. 1898) *Tercüme-i Dürer* başlıklı çevirisinin bir nüshasına henüz erişilmemiştir.⁴⁸

2. Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur*'unun çevirileri

Çeviri-şerh olarak nitelenebilecek *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur fi'l-Füru* adlı eserin girişinde verdiği bilgilere bakılırsa *Mülteka'l-Ebhur*'u hep mütalaa edip ezberine almakla meşgul olan Mevkufati Mehmet (ö. 1655), insanlar arasında cereyan eden önemli şer'i meseleleri içeren bu eserin ifadeleri muğlak olduğundan herkesin yararlanamadığını beyan etmektedir. Eseri Türkçe şerh ederek avam veya havas herkesin istifade etmesini amaçlayan Mevkufati, şerhinin kaynaklarını şöyle sıralamaktadır: *Vikâye*, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı, *Kenzü'd-Dekâ'ik*, *Muhtâr*, *Mecma'u'l-Bahreyn*, *el-Hidâye*, İbnü'l-Hümâm, *Gâyetü'l-Beyân*, *Nihâye*, *Mi'râcü'd-Dirâye*, *Kifâye* ve *Zeyla*'î. Mevkufati çeviriyi kaleme almasını ise kaynak esere olan ilgisini gören bazı dostlarının eseri Türkçe şerh etmesini istemesine bağlamaktadır. Diğer yandan literatürde çevresindeki âlim ve edebiyatçıları Türkçe eser kaleme almaya teşvik eden Kemankeş Mustafa Paşa'nın (ö. 1644) bu çevirinin ortaya çıkmasında pay sahibi olduğu ifade edilmiştir. Çevirinin başlarında Kemankeş Mustafa Paşa'nın övülmesi ve kahramanlıklarından bahsedilmesi bu kanaati teyit etmektedir. Çevirmen kaynak metinden bir parça verdikten sonra geniş bir Türkçe çeviri ve zaman zaman da uzun açıklamalar sunmaktadır.⁴⁹

Mahmut b. Abdülvehhap Hamîdî'ye ait 1656 tarihli *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur li İbrâhîm Halebî* başlıklı eserin girişine bakılırsa, çevirmenin kıramadığı bazı dostları *Mültekâ'nın* Türkçeye tahte'l-lafız çevrilmesini isteyince bu çeviri ortaya çıkmıştır.⁵⁰

1663 tarihli *Zuhrü'l-Âhire / Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur* adlı çeviri-şerhi hazırlayan Ebu Mehmet Ali b. Mustafa b. Pir Mehmet Kütahi Hibri'nin (ö. 1672'den sonra) hayatı hakkında fazla ayrıntı bulunmamaktadır. Medrese eğitimi aldıktan sonra Eğriboz Adası'nın (*Eúboia*) güney kesimindeki Kızılhisar (*Káristos*) adlı sahil kasabasına yerleşip orada vefat ettiği bilinen çevirmenin fıkıh ve kelam alanlarında Arapça ve Türkçe eserleri mevcuttur. Çevirmen eserinin başlarında, gayet itibarlı ve makbul bir eser olan *Mülteka'l-Ebhur*'un muğlak yerlerini Türkçe şerh ettiğini söylemektedir.⁵¹

⁴⁶ Bazı kütüphane kayıtlarında eser Süleyman b. Veli Ankaravi'ye atfedilmiştir, bkz. Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 263. Çeviri 1842-43 yılında basılmıştır, bkz. Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 79. Araştırmacılar baba-oğul ilişkisini Bursalı Mehmet Tahir'den aktarmaktadır.

⁴⁷ Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 263-264; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 79-80.

⁴⁸ Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 79 ve Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 264. Araştırmacılar eserin varlığını Bursalı Mehmet Tahir'den aktarmaktadır.

⁴⁹ Fetullah Yılmaz, "Orta Asya Fıkıhını Anadolu'ya Taşıyan Eser: Mehmed Mevkufati'nin Mülteka Tercümesi ve Şerhi", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlim Yolculuğu*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021), 228-237; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 239; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 75. Eseri Ahmed Davudoğlu sadeleştirmiştir, bkz. İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur* (İstanbul: Sağlam, 1983). Sadeleştirilmiş metin aynı yayınevi tarafından 1991'de tekrar basılmıştır. Çeviri üzerine yapılan bir inceleme için bkz. Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkufat) Kaynakları: İbadat Bahisleri Örneğinde* Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

⁵⁰ Sadık Yazar çevirmenin vefat yılı olarak 1752-53'ten sonrasını göstermektedir, bkz. "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 76-77.

⁵¹ Mehmet Sait Özervarlı, "Ali Efendi Hibri", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17:428; Yazar, "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme", 76.

İbrahim b. Abdullah el-Babadağı'nın (ö. 1770'ten sonra) hazırladığı 1726 tarihli *Terceme-i Mülteka'l-Ebhur* başlıklı çeviriyi Şükrü Selim Has zikretmektedir. Çevirmen hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.⁵²

II. Yargılama Hukuku ve Ceza Hukukuna Dair Kısmi Bir Çeviri

Osmanlı hukuk doktrininde Türkçeye çevrilen hukuk kitapları zikredilen listeye sınırlı sayılmamalıdır. Her şeyden önce gerek Türkiye'deki gerekse Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerine ait katalogların tam anlamıyla ikmal edilmesiyle daha doğru bir listeye ulaşılabilecektir. Diğer yandan tespit edilen çevirilerin künye bilgilerinin hatalardan arındırılması ve çevirilerin tam veya kısmi olup olmadığının tetkik edilmesi ancak listedeki eserlerin incelenmesiyle mümkün olabilecektir.

Çeviri hukuk kitaplarına ait metinler müstakil kitaplar halinde olabileceği gibi çevirilere ait metin parçaları mecmualar içinde bulunabilir. Mecmualar düz yazı veya nazım şeklindeki muhtelif türlerde ve konularda metin parçaları barındıran eserlerdir. Osmanlı öncesinde bilinen bu yazma geleneği, Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Mecmualarda aynı tür veya konudaki metinlere yer verilebildiği gibi farklı tür veya konularda metinler de bulunabilmektedir. Meşhur yazar veya şairlerin bir araya getirdiği mecmualardan başka daha az bilinen yazar ve şairler tarafından düzenlendiği görülebilmektedir. Bazı örnekler sanatsal açıdan değeri yüksek nüshalar halindeyken bazıları ise not defteri veya karalama defteri görünümünde olabilmektedir.⁵³ İkinci tarzda sayılabilecek bir örnek, tarafımızca yapılan araştırma esnasında tespit edilmiştir. Bir fıkıh kitabının tamamını olmasa da bir kısmını içeren metin parçasına yer vermesi hasebiyle bu çevirinin hukuk tarihi araştırmalarına katkısı olacağı umulmaktadır. Makalenin bu kısmında önce çeviri metnin bulunduğu mecmuanın şekli özelliklerine değinilecek, ardından çeviri metinde yer alan konular tanıtılacak ve son olarak çevirinin bazı özelliklerine yer verilecektir.

A. Çevirinin bulunduğu mecmuanın şekli özellikleri

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 2068 demirbaş numaralı mecmua, 212 varaktan oluşmaktadır. Kütüphane kaydına göre mecmuanın içeriği aşağıdaki gibidir:

- 1) "Ahâdîs-i Nebeviye": 9a-16b
- 2) "Melheme": 26b-33b
- 3) "Ebû's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (889-982 / 1493-1574)"⁵⁴ adına kayıtlı "Ma'rûzât": 41b-5a⁵⁵
- 4) "Azmî-zâde Mustafâ b. Mehmed Haletî (977-1040 / 1569-1631)"⁵⁶ adına kayıtlı "Menâsıbnâme": 57b-62a
- 5) "Segir-name": 83b-87a
- 6) "Kitâbü'l-nikâh": 90b-102a
- 7) "Risâle fî hurûf'l-hece": 102b-103b

⁵² Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 31:552.

⁵³ Mecmualar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Mecmua", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28:265-268.

⁵⁴ Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmâd Ebüssuûd (ö. 1574) hakkında bkz. Ahmed Akgündüz, "Ebüssuud Efendi", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10:365-371.

⁵⁵ Bu kısım 56a'da sona ermektedir.

⁵⁶ Müderris, kadı ve şair Azmizade Mustafa Haleti (ö. 1631) hakkında bkz. Haluk İpekten, "Azmizade Mustafa Haleti", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4:348-349.

- 8) “Kemâl Pâşâ-zâde Ahmed b. Süleymân”⁵⁷ adına kayıtlı “Risâle min edebi’l-kâdî”: 110b-125a
- 9) “Esmâ’ü’l-Hüsnâ”: 131a-133b
- 10) “Sukûk”: 134b-145b
- 11) “Havâs-ı Kur’ân-ı Azîm”: 183b-186a
- 12) “Risâle-i Ahkâm-i Eyyâm”: 199b-204a

Bölümler arasındaki sayfalarda bütünlüklü olmayan şiir, dua, özlü söz vb. metinler ve metin parçaları bulunmaktadır. 20x15 ve 17x12 cm ölçülerindeki mecmua telif veya istinsah tarihi taşımamaktadır. Kütüphane kaydına göre bölümler 9-20 arasında değişen satır sayısına sahiptir.

Bu makalede konu edilen bölümün başında “Risale min Edebi’l-Kadı”⁵⁸ başlığı bulunmaktadır. Her ne kadar bu bölüm Kemalpaşazade adına kayıtlanmışsa da müellifin *el-Hidâye*’nin “*edebü’l-kâdî*” bölümüne yazdığı haşiyeye karşılaştırınca benzerlik taşımadığı anlaşılmıştır.⁵⁹ Aşağı yukarı yirmişer satırdan oluşan sayfalarda nestalik yazı kullanılmıştır. Çevirenin adını taşımayan bölümde kaynak metin bulunmamaktadır. Bilinen fûru-ı fıkıh çevirileriyle mukayese edildiğinde bölümün Burhânüşşerî’â’nın *Vikâyetü’r-Rivâye fî Mesâ’ili’l-Hidâye*’sinin bir çevirisinden alınmış olması muhtemeldir. Bu bölümde yer alan bahisler kütüphanelerde Kurt Dede’ye kayıtlanan bazı çeviri *Vikâye* nüshalarındaki aynı bahislerle paralellik arz ederken,⁶⁰ bazı Kurt Dede nüshalarından farklılaşmaktadır.⁶¹ Bu nedenle genel olarak *Vikâye* çevirilerinin, özel olarak kütüphanelerde Kurt Dede’ye kayıtlanmış nüshaların elden geçirilmesi ve daha önce beyan edildiği üzere birden fazla çeviri varsa tespit edilmesi neticesinde bu bölümün hangi çeviriden derlendiğine ilişkin daha açık bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Mecmuada yer alan bölüm bir girişten sonra genel olarak iki konuyu ele almaktadır. Girişte Allah’a hamd ve Hz. Muhammed’e salat ve selam edildikten sonra, peygamberin şeriatı gereğince hüküm vermenin sahabe tarafından beyan edildiği zikredilmektedir. Arkasından bugünkü anlamda yargılama hukuku ile ceza hukuku konularının muhtelif hükümleri sıralanmaktadır.

Giriş cümlesinin hemen ardından davalı aleyhine açılan davanın geçerliliği ile geçersizliğini, makbul olan ile olmayan tanıklık arasındaki farkları bilmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Buna göre dava ve tanıklık konularına ait meseleleri bilmek gerekir, diğer yandan şer’i hükmün verilmesi de hâkimin üzerine vacip olan durumları bilmeyi gerektirir. Bu durumları bilmek ise yargılama konusuna ait meseleleri bilmekle mümkündür.⁶² Bu konu içerisinde sırasıyla davanın yürüyüşü, yemin şekli, yemin teklifi, dinlenemeyecek bazı davalar, yemin teklifiyle alakalı diğer meseleler, iki kişinin davacılığı, tanıklığın mahiyeti, tanık beyanı, makbul olan ve olmayan tanıklıklar, tanıkların çelişen beyanları, asıl ve fer’i tanıklar, tanıklıktan dönme, hâkimin uyması gereken bazı kurallar, hapsedme, bir hâkimden diğerine yazı gönderilmesi ve hakemlik bahisleri bulunmaktadır.⁶³

⁵⁷ İbn Kemal Ahmet Şemsettin Kemalpaşazade’nin (ö. 1534) hayatı hakkında bkz. Şerafettin Turan, “Kemalpaşazade”, *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 25:238-240.

⁵⁸ *Risale min Edebi’l-Kadı*, Milli Kütüphane: Yazmalar Koleksiyonu (2068/8), 110b.

⁵⁹ Kemalpaşazade, “Hâşiyeye alâ Kitâbi Edebi’l-Kâdî mine’l-Hidâye”, *Mecmû’u Resâ’ili’l-Allâme İbn Kemâl Başa*, ed. Hamza el-Bekrî vd. (İstanbul: Dârü’l-Lübâb, 2018), 3:147-170. Kemalpaşazade’nin çeşitli yazma eser kütüphanelerinde bulunan *Risâle fî Edebi’l-Kâdî* adlı Arapça bir risalesinden literatürde bahsedilmektedir, bkz. Muammer Sarıkaya, *Kemal Paşa-zade’nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem* İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004, 340 ve Salim Özer, *İbn Kemal’in İslam Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri: Tahkik ve Tahlil* Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991, 14.

⁶⁰ Örneğin bkz. *Tercüme-i Vikâye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi (8488, 655/1).

⁶¹ Örneğin bkz. *Terceme-i Vikâyetü’r-Rivâye*, Milli Kütüphane: Yazmalar Koleksiyonu (1162).

⁶² *Risale min Edebi’l-Kadı*, 110b.

⁶³ Osmanlı hukukunda mahkemelerin işleyişi ve yargılama hukukuna ilişkin literatür için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 417-439.

Bölümdeki ceza hukuku konuları içerisinde neredeyse tamamen had, kısas ve diyet yer almaktadır. Zina haddi, zina haddinin uygulanması, zina haddi uygulanmayan bazı haller, zinaya tanıklık etmek ve tanıklıktan dönmek, şarap içmek, zina iftirası, tazir, sirket, yol kesmek, öldürme ve yaralama suçlarının kovuşturulması ve ceza infazı, kısas uygulanan ve uygulanmayan bazı haller, erş, birden fazla fiil işlemek, öldürmede tanıklık, diyet ve keffaret, baş yaralamak, çocuk düşürmek, fail veya mağdurun köle olması, binek hayvanının öldürmesi veya yaralaması, kasame ve akile bahislerine bu bölümde yer verilmektedir. Zina daha uzun ele alınmakta ve zinanın sübutu, cezanın uygulanması ve zina haddi uygulanmayan bazı haller ile zinaya tanıklık etme ve zinaya tanıklıktan dönme konuları işlenmektedir. Zina iftirası akabinde sövme örneği üzerinden tazir suç ve cezası da tanıtılmaktadır.⁶⁴ Makalenin bu kısmında, mecmuada ortaya konulduğu biçimiyle konular *Vikâye* ile karşılaştırmalı olarak gösterilecektir.

B. Çeviride yer alan yargılama hukukuna ilişkin meseleler

1. Davanın yürüyüşü

Yargılama hukukuna ait meseleler ve hükümlerle başlayan çeviri davacı, davalı ve dava konusu hakkındaki meseleleri ele almaktadır. Buna göre, davadan vazgeçtiğinde kendisine müdahil edilmeyen kişiye “davacı” denir. “Davalı” ise davayı bırakmak istediğinde bırakmasına müsaade edilmeyen kişidir. *el-Hidâye*'de geçtiğine göre şer'an aralarındaki fark esasen budur. Başka bir deyişle, davacı husumet etmeye zorlanamazken davalı zorlanabilir. Hukuki tanıma göre bir başkası aleyhine bir şey iddia eden kişiye “davacı” denir, tanık göstermek onun yükümlülüğüdür. Üzerinde iddia bulunan şey ise kendisinden ötürü uyuşmazlığın meydana geldiği şeydir ve ona “dava konusu” adı verilir. Dava konusunu elinde bulunduran kişiye “davalı” denir. Davacı tanık getirmediğinde davalı yemin etmekle yükümlüdür. Davacı ve davalı sıfatlarının tespitinde beyanların zahirine değil anlamına itibar edilir. Zira bir kişi görünüşe bakıldığında davacı gibi olup anlama bakıldığında davalıyken, hâkim bazen yanılarak zahire itibar etmiş olabilir. Örneğin bir kişi bir başkasına bir şeyi emanet verdikten bir süre sonra gelip o şeyi geri istemiş olabilir. Emanet alan kişi “onu sana ‘veririm’ demek, ‘o şeyi sana vermek benim bir yükümlülüğüm değildir’ demektir” diye iddia ettiğinde, bu kişiye emaneti teslim ettiğine dair yemin ettirilir, artık emaneti teslim ettiğine dair tanık istenmez. Davacı örneğin “et”, “elbise” veya “dirhem” diye dava konusunu ya da “bir at”, “iki at”, “yüz akçe” veya “iki yüz akçe” diye dava konusunun miktarını zikredip o şeyi talep edince geçerli bir davadan bahsedilir.

Dava konusu hâkimin huzuruna getirilir. Böylece davacı iddiada bulunurken, tanık davacının iddiasına tanıklık ederken ve davalı inkarı hakkında yemin ederken o şeye işaret eder. Eğer dava konusunu hâkimin huzuruna getirmek mümkün olmazsa, davacı dava konusunun değerini zikreder. Dava konusu bir arazi ise davacı arazinin sınırlarını ve dört tarafındaki yerlerin sahiplerinin adını ve soyunu zikreder. Hanefî mezhebi imamlarına göre davacı arazinin üç tarafı hakkında bilgi verse de yeterlidir. Davacı davasını bu şekilde ortaya koyduğunda, hâkim dava konusunun durumunu davalıya sorar. Eğer davalı davacının beyanını ikrar ederse yahut davalı inkar ettikten sonra davacı davasını tanık getirerek ispat ederse hâkim davacıyı haklı bulur. Davacı tanık getirmeyip davalının yemin etmesini istediğinde hâkim davalıya yemini arz eder. Davalı yemin ederse davadan kurtulur fakat yeminden kaçınırsa davacı haklı bulunur. Hâkim yemin teklifini davalıya üç defa iletir, ondan sonra hüküm verir. Davacıya “sen yemin etme” denmez. Sirket suçu işleyen kişi suçunu inkar edip yemin etmekten de kaçındığında ona çaldığı şey ödetilir, sırf yeminden kaçındı diye onun eli kesilmez. İnsan öldüren kişi suçunu inkar edip yemin etmekten kaçındığında suçunu ikrar edene kadar veya yemin edene kadar hapsedilir. Ebû Hanîfe'ye göre el-ayak keserek insan yaraladıktan sonra yemin etmekten kaçınan kişinin ise eli-ayağı kesilir. Davacı şehirde hazır vaziyette bir tanığı olduğunu söyleyip davalının yemin etmesini isterse yemin davalıya arz

⁶⁴ Osmanlı döneminde ceza yargılaması hukukuna ait kurallar ve uygulama örnekleri için bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması* (İstanbul: Eren, 2004).

edilmez. Fakat davalı üç günlüğüne kefillenir, kefil vermekten çekirse bile buna mecbur tutulur. Davacı her neredeyse gidip tanığı bulur getirir. Tanık dinlenir ve bundan sonra hüküm verilir.⁶⁵

2. Yemin şekli

Mecmuada yargılama hukukuna dair ele alınan ikinci konu yemin verme usulüdür. Buna göre yemin Allah adıyla verilir, boşanma veya köle azat etme üstüne verilmez. Eğer karşı taraf boşanma veya köle azadı üstüne yemin etmede ısrarlıysa reddedilmez. Bu durumda davalı bu ikisi hakkında yemin ettiğinde dava sona erer. Fakat davalı bu ikisi üstüne yemin etmekten kaçınırsa hâkim hüküm vermez ve davalıyı serbest bırakır. Bu durumda hâkim hüküm verse bile geçerli olmaz. Yemin etmek esasen Allah'ın sıfatlarını zikretmektir: Yani davalı "Rahman, Rahim, Talib, Galib, Müdrik, Mühlik olan Allah hakkı için bu dava konusu davacının dediği gibi değildir" diye yemin eder. Fakat yemini bir zaman ve mekanla sınırlamak şer'an kabul edilmez. Örneğin davalı "Cuma günü yemin ederim" dendiğinde dinlenmez. Gayrimüslimlerin yemini Müslümanlarınkinden biraz farklıdır: Yahudiler "Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah hakkı için" diyerek, Hıristiyanlar "İncil'i İsa'ya indiren Allah hakkı için" diyerek, Mecusiler "ateşi yaratan Allah hakkı için" diyerek, putperestler ise "putları kaldırmak için Muhammed'i gönderen Allah hakkı için" diyerek yemin ederler. Gayrimüslimler yemin etmek maksadıyla mabetlerine gönderilmezler. Dava konusu nikah ve satım iddiasına karşılık "halihazırda bir nikah ve devam etmekte olan bir satım sözleşmesi yoktur" diye yemin edilir. Boşanma iddiasına karşılık "halihazırda o kadın benden boş değil" diye yemin edilir. Satmadığına, nikah kıymadığına, boşamadığına dair yemin verilmez. Çünkü yemin verecek kişi daha önce o malı alıp satmış olabilir, o kadınla evlenip boşanmış olabilir. Miras yoluyla mal edinen davalı, o malın davacıya ait olduğunu bilmediğine yemin eder. Davalı satın aldığı veya kendisine bağışlanan mal hakkında ise malın davacıya ait olmadığına yemin eder. Davalının yemin etmeyip davacıya bedel vermesi veya dava konusu hakkında davacıyla sulh olması hukuken geçerlidir. Fakat ondan sonra davalı artık yemin veremez.⁶⁶

3. Yemin teklifi

Çeviride yemin teklifinin icrasında alım-satım konulu bir dava örneğine yer verilmektedir: Satıcı ve alıcı satım bedelinin miktarı konusunda uyuşmazlık yaşadığında (örneğin satıcı "sana iki yüz akçeye bir at sattım" derken alıcı farklı bir rakam telaffuz ettiğinde) yahut satılan mal konusunda uyuşmazlık yaşadıklarında (mesela satıcı "ben sana on akçeye bir elbise sattım" derken alıcı "ben senden on akçeye iki elbise aldım" dediğinde) kim tanık gösterirse onun sözüyle hüküm verilir. İkisi de tanık getirirse kimin tanığı daha kuvvetliyse onun sözüyle hüküm verilir. Satıcı ve alıcı hem satım bedelinin miktarında hem de satılan malda uyuşmazlık yaşadıklarında (örneğin satıcı "ben sana yirmi akçeye bir mut buğday sattım" derken alıcı "ben senden üç akçeye iki mut buğday aldım" dediğinde) ikisi de tanık getirirlerse bedelde satıcının tanığı, malda alıcının tanığı tercihe şayandır. İkisi de tanık getiremeyip birbirlerinden razı olmuyorlarsa ikisi de yemin eder. Yukarıdaki örnek üzerinden ifade edilirse önce alıcı, satıcıdan yirmi akçeye bir mut buğday almadığına yemin eder. Sonra satıcı, alıcıya on akçeye iki mut buğdayı satmadığına yemin eder. Bir taraf yeminden kaçınırsa hâkim onun aleyhine hüküm verir.⁶⁷

4. Dinlenemeyecek bazı davalar

Davanın dinlenmediği bazı durumlar çeviride örneklenmektedir. Mesela bir kişi diğerinin elindeki şeyi dava ettiğinde zilyet malı üçüncü bir kişinin kendisine emanet, ariyet veya rehin olarak ya da kira için

⁶⁵ Davanın yürüyüşü için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 110b-111a. Krş. Burhânüşşerî'a, Mahmûd b. Sadrüşşerî'a el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, ed. Ömer Faruk Atan (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2015), 132: "كتاب الدعوى". Ömer Faruk Atan hazırladığı doktora tezi kapsamında eseri tahlil etmiş ve Arapça metni tahkik etmiştir. Makale boyunca Burhânüşşerî'a atıfları bu teze yönelik olacaktır.

⁶⁶ Yemin şekli hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 111a-111b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 133: "فصل في كيفية اليمين والاستحلاف"

⁶⁷ Yemin teklifi için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 111b-112a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 133-134: "باب التحالف"

verdiğini yahut malı üçüncü kişiden gasben tuttuğunu beyan edip beyanlarını tanıkla ispat ederse davacının davası düşer ve dava dinlenmez. Fakat tanıklar emaneti doğrulayıp kimin emanet verdiğini bilmiyorlarsa dava sona ermez. Zira davacı, o emanet veren kişi olabilir. Zilyet mahkeme de hazır bulunmayan bir kişiden malı satın aldığını söyleser veya davacı zilyedin malı kendisinden gasp ettiğini yahut çaldığını ya da malın kendisinden çalındığını söyleser dava düşmez. Zilyet malı üçüncü kişiye emanet verdiğine tanık getirdiğinde, davacı üçüncü kişinin bu malı kendisine emanet verdiğini söyleyip tanık getirmezse dava düşer. Fakat davacı üçüncü kişinin kendisini bu malı zilyetten almak için vekil tayin ettiğine dair tanık getirirse, o zaman davacı lehine hüküm verilir ve davacı malı zilyetten alabilir.⁶⁸

5. Yemin teklifiyle alakalı diğer meseleler

Yemin teklifi meselesi içinde zikredilmesi gereken bazı hususlar, çeviride dinlenemeyecek bazı davalara ilişkin meselelerden sonra ele alınmaktadır. Bu minvalde, örneğin ev eşyası hakkında kadın ve erkek arasında uyuşmazlık çıktığında, erkeğe yarar şeyler (kılıç ve sarık gibi) söz konusu ise mal erkeğe hükmedilir. Kadın ve erkek hayattayken yatak ve kap gibi kadına yarar şeyler çekişme konusu olsa erkeğin lehine hükmedilir. Fakat ikisinden biri ölmüşse, mal hayatta kalana hükmedilir. Çekişen taraflardan biri köleyse malın tamamı özgür olana hükmedilir fakat ikisinden biri ölmüşse hayatta kalana hükmedilir.⁶⁹

6. İki kişinin davacılığı

Bir malın sahipliği hakkında iki tarafın benzer iddiaları bulunduğu, hâkim delilleri değerlendirip mülkiyet hükmü verecektir. Mesela zilyet olmayan ile zilyet ikisi birden mutlak mülkiyet iddiasında olup tanık getirdiklerinde, hâkim davacının tanığına itibar eder ve davacının sözüyle hüküm verir. Zilyet olmayan iki kişi dava konusu hakkında tanık getirdiklerinde ikisinin de mülkiyetine hükmedilir. Zilyet olmayan iki davacı olup ikisi de dava konusunu zilyetten satın aldıklarına dair tanık getirirlerse tanıklar dinlenir. Dava konusunun yarısı yarı bedelle birine verilir, kalanı da bedeliyle diğerine hükmedilir. Eğer içlerinden biri malın yarısını almaya razı olmayıp bırakırsa, diğerine malın tamamı hükmedilmez. Bu takdirde malın yarısı diğerine verilir yarısı da zilyette kalır. Eğer mülkiyet iddiasında bulunan iki kişi malı edindikleri tarihi zikrederlerse, hangi davacının tarihi eskirse onun lehine hüküm verilir. Örneğin biri "ben bunu bir yıl önce satın almıştım" deyip tanık getirdiğinde, diğeri iki yıl önce satın aldığını söyleyip tanık getirirse iki yıl diyenin lehine hüküm verilir. Biri tarih zikredip diğeri zikretmezse, tarih verenin lehine hüküm verilir.

Bir başka durumda, bir kişi malı üçüncü kişiden satın aldığını diğeri ise o üçüncü kişinin malı kendisine bağışladığını ve malı kabzettiğini iddia ederse hâkim önünde dava açanın lehine hüküm verilir. Bir kişi bir malı satın aldığını iddia ederken bir kadın o malın mehrine dahil olduğunu iddia ederse iki iddia da aynı kuvvettedir. Zilyet olmayan ve zilyet ikisi birden mutlak mülkiyet iddiasında bulunup tanık getirdikten sonra içlerinden biri zaman kaydı ifade ederse zilyet olmayan taraf haksızdır. Zilyet olmayan mülkiyet iddia edip tanık getirdiğinde zilyet malı davacıdan satın aldığına dair tanık getirirse zilyet haksızdır. Dava konusu bir hayvan iken, biri hayvanın kendine ait yerde doğduğuna diğeri ise mutlak mülkiyet iddiasına tanık getirirlerse zilyedin lehine hüküm verilir. Zilyet olmayan iki davacı bir atın kendi yerlerinde doğduğuna tanık getirerek doğum tarihi verdiklerinde, hangisinin tarihi hayvanın yaşına uygunsa onun lehine hüküm verilir. İki tarih de hayvanın yaşına uymazsa tanıklar geçersiz olur. Fakat iki tarih de hayvanın yaşına uyuyorsa ikisinin de lehine hüküm verilir.

⁶⁸ Dinlenemeyecek bazı davalar hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 112a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 134: "فصل فيمن لا يكون خصماً"

⁶⁹ Yemin teklifiyle alakalı diğer meseleler için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 112a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 134. *Vikâye'*de yemin teklifiyle alakalı bahsin sonunda işlenen bu meseleler, çeviride dinlenemeyecek davalardan sonra ele alınmıştır.

Bir elbise veya bir kılıç hakkında uyuşmazlık yaşanmışken davacıların her biri elbisenin kendi yerlerinde dokunduğuna veya kılıcın kendi yerlerinde imal edildiğine tanık getirirse hâkim duruma bakar. Kumaş gibi bir defa dokunan veya kılıç bir defa imal edilen bir mal söz konusu olduğundan zilyet lehine hüküm verilir. Dava konusu atlas gibi iki kere dokunan kumaşlardan veya imal edilirken iki defa düzeltilen Hint kılıcı gibi kılıçlardan ise yahut durum baştan anlaşılmayıp, soruşturup bilinince zilyet olmayan davacı lehine hüküm verilir. Zilyet olmayan davacı dava konusu bir atı üçüncü kişiden satın aldığı iddia ettiğinde at üçüncü kişinin mülk olan yerinde doğmuşsa zilyet lehine hükmedilir. İkisi de atı üçüncü kişiden satın aldıklarına dair tanık getirip tarih zikretmezlerse ikisinin de tanığı geçersizdir ve at zilyede hükmolunur. Davada tanığın çokluğu lehe hüküm vermek için kendi başına tercih sebebi değildir. Örneğin taraflardan birinin iki diğerinin on tanığı bulunduğu, ispat hususunda taraflar denktir. Zilyedin elinde biri beyaz biri siyah iki koyun varken zilyet olmayan kişi tanık getirip beyaz koyunun kendi mülk yerinde bir siyah koyundan doğduğunu iddia ettiğinde, zilyet de tanık getirip beyaz koyunun yine bir beyaz koyundan doğduğunu iddia ederse, tanık bir koyunun kimin mülkünde doğduğuna tanıklık verirse o kişi lehine hüküm verilir.

Zilyet olan ve olmayan ikisi birden dava ederek dava konusunun atalarından miras kaldığını tanık getirerek iddia ettiklerinde, tarih zikretmezlerse zilyet olmayanın lehine hükmedilir. Tarih zikrederlerse eski tarih gösterenin lehine hüküm verilir. Fakat aynı tarihi zikrederlerse hâkim zilyet olmayanın lehine hüküm verir. Zilyet olmayan kişi tanık getirip bir evin iki yıldan beri elinde olduğunu, zilyet de tanık getirip üç yıldan beri elinde olduğunu beyan ederse zilyet olmayanın lehine hükmedilir. İki evin ortasında bulunan bir duvar hakkında ev sahipleri mülkiyet iddia ettiğinde bir evin sütunu o duvarın sütununa katılmış bile olsa duvar ortadadır. En sahih olan rivayete göre sütunun az olmasıyla çok olması arasında fark bulunmamaktadır. Örneğin birinin bir sütunu, diğerinin iki sütunu duvara katılmış da olsa denktirler. Davacı bağışlama iddiasında bulunduğu getirdiği tanıklar davacının bağışlama işleminden sonra dava konusunu almadığını söyleseler kabul edilir. Fakat bağışlama işleminden önce satın aldığına tanıklık ederlerse kabul edilmez.

Davacı dava ettikten sonra davalı kendi üstünde davacının bir hakkının bulunmadığını beyan ettiğinde mesela davacı bin akçe alacağını bulduğuna tanık getirince davalı borcu ödediğine dair tanık getirirse kabul edilir. Davalı borcu inkar edip davacıyı tanımadığını söyledikten sonra borcu ödediğine tanık getirirse tanık artık dinlenmez. Fakat bir kişi kardeşinin terekesinde dava ve hakkının olmadığını söylese de mirastan payı varsa bu pay ortadan kalkmaz. Ancak üçüncü bir kişi hakkındaki davasından vazgeçtiğini beyan edip sonra yine dava eden kişinin davası dinlenmez. Üçüncü kişi hakkında davasının olmadığını söyledikten sonra o kişi hakkında dava açanın da davası dinlenmez. Çeviride atıf yapıldığına göre, *Fetâvâ-yı Kâdîhân'a*⁷⁰ göre de bu iki halde dava dinlenmez. Hem bir kişiye borcu ödemesi için süre tanıyan hem de onu dava eden kişi dinlenmez.

Bir kişi bir yeri yüz akçeye satıp hâkimden hüccet aldığına, bedeli tamamen kabzettğine tanık getirdikten sonra bedelin yarısının müşteride kaldığına dair müşterinin bir ikrarının olduğu konusunda tanık getirirse, davacının tanığı ve davası dinlenmez. Bir kişi arazi satın aldıktan sonra arazinin kendisine ait olduğuna dair dava açarsa yine dava dinlenmez. Açtığı davada hâkim sulh olmayı emrettiğinde sulhe razı olmayan davacı, davanın aslından feragat ettiğini beyan edip “davadan vazgeçerim” dediğinde davasını düşürmüş olur. Sadece “vazgeçtim” demesi ise davalının zimmetini kendi iddiası bakımından ibra etmektir. Davacı davasından vazgeçtiğini ve davasını ahirete havale ettiğini beyan ettikten sonra aynı konuyu tekrar dava ederse dinlenmez. Davacı, davalıyla mahkemelik işinin olmadığını beyan ettiğinde davalı davacının işbu ve diğer davalarından kurtulur. Davacı dava konusunun bir önceki gün kendi elinde olduğuna dair tanık getirirse tanık dinlenmez fakat Ebû Yûsuf'a göre dinlenir. Davacı mülkiyet iddiasında bulunurken tanıklar dava konusunun davacının babasına ait

⁷⁰ Ebû'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'nin (ö. 1196) *Fetâvâ* adlı fetva kitabı.

olduğunu söylerse tanıklık kabul edilmez. Davacı mutlak mülkiyet iddia ederken tanıklar davacının malı satın aldığını, bağış olarak aldığını veya tevarüs ettiğini söylerse makbuldür. Davacı üçüncü kişiden satın aldığını iddia ederken tanıklar mutlak mülkiyete tanıklık ederse tanıklık makbul olmaz. Davacı evin kendisine miras kaldığını iddia ederken tanıklar davacının evi zilyetten satın aldığını söylerse tanıklık kabul edilmez.⁷¹

7. Tanıklığın mahiyeti

Çevirinin bu kısımlarında konu tanıklığın mahiyetine gelmektedir. Buna göre bir kişinin diğeri üzerinde hakkı olduğunu haber vermek tanıklıktır ve tanıklık zorunludur. Davacı talep ettiğinde tanıkların tanıklık yapması gerekir ve kaçınmaları geçerli değildir. Tanık sayısı zinada dört erkek, kısasta ve diğer hadlerde iki erkektir. Bir çocuğun doğması veya kadınların mahremi gibi erkeğin bulunması caiz olmayan yerde tanık sayısı bir kadındır. Diğer davalarda tanık sayısı iki erkek veya bir erkek iki kadındır. Tanıkların tümü âdil olmalıdır. Fasık kişinin tanıklığı dinlenmez. Tanıklık için hususi lafız şarttır. Tanıklıkta “işbu dava konusuna tanıklık veririm” denir. Yoksa “bu dava konusunu bilirim”, “bu konunun böyle olduğundan şüphem yok” diyenin tanıklığı kabul olmaz. Hadler ve kısas haricinde, karşı taraf tanığı haklı sebep göstererek reddettiğini söylemeden hâkim tanığı tezkiye etmez. Fakat Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre her dava konusunda hâkim hem gizli hem de açıktan tanığı teftiş ve tezkiye eder. Çeviriye göre ikinci görüşle fetva verilmektedir. Tanığı tezkiye etmede, tanığın âdil olduğunu veya tanıklığının makbul olduğunu belirtmek yeterlidir. Hâkim ve davalı tanıkların dilini bilmediğinde bir kişinin çevirmenlik yapması yeterlidir fakat iki çevirmen olursa daha iyidir.⁷²

8. Tanık beyanı

Tanıklığın yazıya, duymaya veya görmeye dayanması hükme etki edebilir. Örneğin bir kişi diğerrinin bir şey sattığını veya ikrar ettiğini duyarsa ya da hâkimi hüküm verirken duyarsa yahut bir kişinin mal gasp ettiğini görürse, bunlara ilişkin davalarda tanıklık etmesi caizdir. Bu konularda tanık olarak getirilmemişken onun tanıklığını duyan başka bir kişinin tanıklık etmesi ise caiz değildir, kişi tanıklığını kendi verir. Kişi kendi el yazısını görüp de mevzuyu aklına getiremese o el yazısıyla tanıklık etmesi doğru değildir. Soy bağı, ölüm ve vakıf konuları ile hâkimdeki velayete tanıklık etmek dışında, görmeden sadece duymakla tanıklık etmek geçerli değildir. Ama iki âdil kişinin başkasından duyup da mahkemede “o, şunun oğludur, şu kişi ölmüştür, şu yer vakıftır diye duydum” demesi ise makbul değildir. Birinin elinde köleden başka bir şey olduğunu ve onu tasarruf ettiğini gören kişi, o şeyin onun mülkü olduğunu söyleyip de tanıklık ederken “elinde gördüm” derse tanıklık geçersiz olur.⁷³

9. Makbul olan ve olmayan tanıklıklar

Tanıklığı kabul olmayan insanlar ve topluluklar çevirinin bu kısmında zikredilmektedir. Buna göre Rafizi⁷⁴ gibi kişilerin tanıklığı makbuldür fakat Hattabiye⁷⁵ adlı grubun tanıklığı kabul olunmaz. Zimminin kendi dininden olan veya Hıristiyanlık ya da Yahudilik gibi diğer dinlerden olan zimmiler hakkındaki tanıklığı makbuldür. Zimminin müstemen hakkındaki tanıklığı da makbuldür. Müstemenin yine müstemen hakkındaki tanıklığı kabul olunur fakat zimmi hakkındaki tanıklığı kabul olunmaz. Aralarında dinen düşmanlık olanların birbirleri hakkındaki tanıklığı kabul olunur. Fakat düşmanlık dünyevi işlerde ise tanıklık makbul değildir. Büyük günahlardan kaçınan ve küçük günahlarda daim olmayan kişi âdildir ve tanıklığı kabul olunur. Sünnet olmamış veya kısırlaştırılmış kişinin tanıklığı

⁷¹ İki kişinin davacılığı hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 112a-113b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 134-135: “باب دعوى الرجلين”

⁷² Tanıklığın mahiyeti için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 113b-114a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 123: “كتاب الشهادة والرجوع عنها”. Çeviri burada, *Vikâye*'de daha önce geçen başka bahisleri işlemeye başlamıştır.

⁷³ Tanık beyanı hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 114a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 123: “فصل في بيان أنواع ما يتحملة الشاهد”

⁷⁴ Rafiziler için bkz. Mustafa Öz, “Rafiziler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34:396-397.

⁷⁵ Bu grup için bkz. Hasan Onat, “Hattabiyye”, *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16:492-493.

makbuldür. İşverenin tuttuğu işçilerin tanıklığı geçerlidir. Zina mahsulü kişinin tanıklığı makbuldür. Kardeşin kardeşe, kişinin amcasına tanıklığı kabul olunur.

Kişinin süt kardeşine, kayınbabanın damadına, damadın kayınbabasına tanıklığı geçerliyken, bir kişi hakkında kölenin tanıklığı ise makbul değildir. Zina iftirası edip hadde uğrayan kişinin tanıklığı, tövbe bile etmiş olsa, ebediyen kabul edilmez. Oğulun babasına, babanın oğluna, kocanın karısına, karının kocasına, efendinin kölesine ve mükatep kölesine, ortağın diğer ortağın şahsı hakkında veya ortak olduğu mal hakkında tanıklık etmesi geçerli değildir. Çeviriye göre soytarının, ağlayıcının ve hanendenin tanıklığı geçerli değildir. Açıktan çalgılı ortamda şarap içenin de tanıklığı geçerli olmaz. Çevirinin Kadı Abdülcebbâr'ın⁷⁶ eserinden aktardığına göre, şarap içen kişi biraz üzerine gidildiğinde utanır ve üzülürse hâkim onun tanıklığını kabul eder. Had uygulanması gereken işler yapan, kuşlarla oynayan, yoldaki ekini yiyenin tanıklığı geçerli değildir. Bir bey bir şey söylediğinde adamları, yardımcıları, katipleri ve halkı onun için tanıklık ederlerse mezhepteki en sahih görüşe göre bu makbul değildir. Bir çiftçi arazi sahibi, ücretler, arazi sathı ve hayvanlar hakkında tanıklık ederse makbul değildir. Bir kişi bir yerin bir mescidin vakfı olduğunu iddia ettiğinde o mescidin bulunduğu mahallenin halkı tanık olursa en sahih görüşe göre tanıklık makbuldür. Çevirinin Sadrüşşehîd'in⁷⁷ *Şerhu Edebi'l-Kâdi*'sinden aktardığında göre Hint Okyanusu'na girenin tanıklığı kabul olmaz çünkü o yer darülharpte bulunmaktadır. Borçlunun mal sahibine tanıklığı geçerli değildir. Müflis haldeki borçlunun tanıklığı da geçerli olmaz. Davalı mücerret cerh olan tanık getirdiğinde tanık dinlenmez. Burada mücerret cerh, tanığın günahıta devamlı olmaya niyet etmesi fakat aleyhine Allah veya kul hakkının ispat edilmemesidir. Davalı, davacının parayla tanık tuttuğuna dair tanık getirdiğinde davalının bu tanığı dinlenmez çünkü o mücerret cerhtir. Bu tanık, davacının paralı tanıklar için kendisinden on akçe alındığını söylerse de dinlenmez çünkü artık on akçe hakkındaki davanın tarafıdır.⁷⁸

10. Tanıkların çelişen beyanları

Çelişkili tanık beyanları çevirinin ele aldığı konulardandır. Buna göre tanığın beyanlarının davaya gerek lafız gerekse anlam olarak örtüşmesi şarttır, örtüşmezse tanıklık kabul edilmez. Ebû Hanîfe'ye göre iki tanık varken ikisinin beyanlarının birbiriyle örtüşmesi şarttır. Tanıklardan biri bin akçeye diğeri iki bin akçeye tanıklık ettiğinde tanıklar reddedilir. Fakat biri bin akçeye diğeri yüz akçeye tanıklık ederse bin akçelik tanıklık makbuldür. Davacı daha fazla bir meblağı iddia ediyor olsa da böyledir çünkü bin akçe hakkında davacı ve tanık arasında ittifak oluşmuştur. İki kişi, birinin bir öküz çaldığına tanıklık edip, kırmızı mı yoksa sarı mı diye hayvanın renginde ihtilafa düştüklerinde Ebû Hanîfe'ye göre tanıklık makbuldür ve hayvanı sirket edenin eli kesilir. Hayvanın erkek mi dişi mi olduğunda ihtilaf ederlerse mezhep imamlarının ittifakıyla tanıklıkları makbul değildir.⁷⁹

11. Asıl ve fer'i tanıklar

Çeviride ifade edildiğine göre hadler ve kısas dışında tanık hakkında tanıklık yapmak makbuldür. Fakat asıl tanığın mahkemede hazır olması daha uygundur. Onun hazır edilmemesinin sebepleri ise ölüm, sefere çıkma ve hastalıktır. Fakat asıl tanıkların her biri için iki kişi tanıklık etmelidir. Dört tanık varsa her ikisi bir kişi için tanıklık eder. Mahkemede iki tanık varsa bu ikisi önce bir kişi hakkında ondan sonra başka bir kişi hakkında tanıklık eder. Asıl tanık başkasını tanık etmek için "şimdi şu mesele şöyledir diye tanıklık ederim, sen de benim tanıklığım hakkında tanıklık et" der. Tanıkları tezkiye etmek geçerlidir.

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Kâdi'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî (ö. 1025)

⁷⁷ Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü's-Şehîd Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 1141)

⁷⁸ Makbul olan ve olmayan tanıklıklar için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 114a-115a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 124: "باب القبول وعدمه"

⁷⁹ Tanıkların çelişen beyanları hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 115a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 125: "باب الاختلاف في الشهادة"

İki tanığın birbirini tezkiye etmesi de caizdir. Asıl tanıklar tanıklığı inkar ettiklerinde fer'i tanıkların da tanıklığı geçersiz hale gelir.⁸⁰

12. Tanıklıktan dönme

Çeviriye göre tanıklıktan ancak hâkim huzurunda dönülebilir. Hâkim hüküm verdikten sonra tanıklar dönerse hüküm bozulmaz. Hüküm verilmeden önce dönen tanıkların tanıklıkları düşer ve tazmin borçları olmaz. Fakat hüküm verildikten sonra dönerlerse tanıklıklarıyla verdikleri zararı öderler. Tanığın biri dönerse zararın yarısını öderler. Bir erkek ve iki kadın tanık iken bir kadın tanıklıktan dönerse zararın dörtte birini öder. Bu halde iki kadın da dönerse zararın yarısını öderler. Bu konuda dönen değil kalan tanık sayısına bakılarak hesap yapılır: Örneğin üç kişi tanık olup biri dönerse diğerleri zararı karşılamaz. Ama biri daha dönerse iki tanık zararın yarısını öder. Eğer bir erkek ve on kadın tanık olup da sekiz kadın tanıklıktan dönerse bir şey ödemezler. Fakat biri daha dönerse dokuz kadın zararın dörtte birini öder. Eğer on kadın da dönerse zararın yarısını öderler. Eğer kadınların hepsi dönerse Ebû Hanîfe'ye göre erkek zararın altıda birini öder, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise yarısını öder. İki görüşte de kalanı kadınlar öderler. İki erkek ve bir kadın tanık olup sonra üçü de dönerse zararın tamamını iki erkek öder. İki erkek, bir kişinin köle azat ettiğine tanıklık edip hâkimin kölenin özgürlüğüne hükmetmesinden sonra dönerlerse kölenin bedelini öderler. Bir kişinin diğerini öldürdüğüne tanıklık edenler o kişiyi ölene mukabil öldürdükten sonra tanıklıktan dönerlerse o kişinin diyetini öderler. Fer'i tanıklar tanıklıktan dönerlerse zararı öderler. Hem asıl hem de fer'i tanıklar dönerlerse fer'i tanıklar zararı öderler.⁸¹

13. Hâkimin uyması gereken bazı kurallar

Duruşma esnasında iki taraf ya oturuyor ya da ayakta duruyor olmalıdır, hâkim bunu takip etmelidir. Hâkim bir tarafla gizlice konuşmamalı, onu hoş beş etmemeli, ona gülmemeli, işaret etmemeli, delil konusunda telkinde bulunmamalıdır. Tanığa telkinde bulunup "şöyle tanıklık eder misin?" demek mekruhtur. Tanıkla veya ikrarla nazarında hak sabit olan hâkim, hakkı hak sahibine teslim ettirir.⁸²

14. Hapsetme

Hakkı teslim etmesi istenen kişi ayak dirediğinde hak sahibi talep ederse hâkim gerekli gördüğü kadar hapse hükmeder.⁸³

15. Bir hâkimden diğerine yazı gönderilmesi

Yargılama hukukunda önemli bir mesele de mahkeme içi ve mahkemeler arası yazışmalardır. Davanın mahkemede hazır olan tarafı için tanıklar beyanda bulunduğu hâkim hüküm verir ve tanıklık doğrultusunda sabit olan hususları kaleme alır. Hâkim, huzurunda bulunmayan taraf için tanıklık yapanların beyanlarını yazıp dava tarafının bulunduğu yerin hâkimine gönderir, tanıklık üzerine kendisi doğrudan hüküm vermez. Diğer hâkim bu tanıklıkların üzerine hüküm bina edecektir. Mahkemede hazır olmayan kişi hakkında hüküm vermek ise prensip olarak geçerli değildir. Fakat mahkemede bulunmayan tarafın vekili veya hâkim tarafından tayin edilen vasî gibi tarafın yerine geçen biri hâkimin huzurunda bulunursa o zaman hâkim o taraf hakkında hüküm kurabilir. Yine, bir kişi üçüncü bir kişiden satın alma yoluyla bir eve malik olduğunu iddia ettiğinde, evin zilyedi inkar ettikten sonra davacı tanık getirdiğinde tanıklık doğrultusunda hüküm kurulabilir. Çünkü gaip kişinin aleyhine değil, mahkemede

⁸⁰ Asıl ve fer'i tanıklar için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 115a-115b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 126: "فصل في الشهادة على الشهادة"

⁸¹ Tanıklıktan dönme hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 115b-116a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 126-127: "فصل الرجوع في الشهادة"

⁸² Hâkimin uyması gereken bazı kurallar için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 118: "كتاب القضاء". Çeviri burada yine *Vikâye'*deki konu akışından ayrılmıştır.

⁸³ Hapsetme için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 118: "فصل في الحبس"

hazır olan tarafın aleyhine hüküm kurulmuştur. Fakat mahkemede bulunmayan bir kişinin aleyhine olan iddia, mahkemede bulunan kişinin aleyhine olan iddianın bir şartıysa, mezhepteki en sahih görüşe göre burada dava olarak dinlenecek bir husumet oluşmaz. Örneğin bir efendi kölesine “şu kişi kölesini azat ederse sen de azat ol” dedikten sonra köle bir tanık getirip o kişinin kölesini azat ettiğini iddia ettiğinde hâkim bu tanığın beyanına dayanarak hüküm vermemelidir. Çünkü kölesini azat ettiği iddia edilen kişi mahkemede hazır değildir.⁸⁴

16. Hakemlik

Hakemlik uygulaması yargılama hukukunun bir parçasıdır fakat çeviride bu konu hakkında ayrıntılı açıklama bulunmamaktadır. Buna göre, davanın bir tarafı hâkimliğe layık bir kişiyi hâkim tayin ederse hukuka uygundur. Fakat o kişiye “hakem” denir. Tanık beyanı, yeminden kaçınma veya ikrar içeren bir beyan üzerine hakem hüküm bina ettiğinde bu hüküm bağlayıcıdır. Fakat hakem hüküm vermeden önce tarafların hakem tayininden dönme hakkı vardır. Gerek hâkimin gerekse hakemin kendi baba, anne, çocuklar ve eşi hakkında hüküm vermesi geçerli değildir. Hakemin hadlerde ve kısasta hüküm vermesi ise geçerli değildir. Bu konularda kadı yetkilidir.⁸⁵

C. Çeviride yer alan ceza hukukuna ilişkin meseleler

1. Zina haddi

Çeviride yargılama hukukuna mahsus konular hakemlik meselesiyle beraber sona ermektedir. Bundan sonra daha ziyade mahkemede had, kısas ve diyete hükmedilmesi ile bu cezaların infazına ilişkin meseleler bulunmaktadır. Fakat bu cezalar kapsamında yine yargılama hukuku çerçevesinde meseleler ve hükümler yer almaktadır. Dolayısıyla çeviride yargılama hukukuna ait konuların ele alındığı kısımlarda daha ziyade bugünkü tabirlerle hukuk yargılamasına öncelik tanınmış, ardından ceza ve ceza yargılaması hukukuna yer verilmiştir. İlk ele alınan konu hadlerden zinadır. Bir kişinin zina ettiği hakkında dört tanık hâkimin huzurunda beyanda bulunduğu tanıklara zinanın ne olduğu, nasıl, nerede ve kiminle vaki olduğu hâkim tarafından sorulur. Hepsisi de cinsel organın göze mil çeker gibi vulvadan girdiğini gördüklerini söylerlerse hâkim önce gizli olarak sonra açıktan tanıkları tezkiye eder. Tanıkların âdil olduğu sabit olursa zina edene had uygulanmasına hükmeder. Hâkimin huzurunda bir kişi zina ikrarında bulunursa hâkim tanıklara sorduğu gibi ona da zinanın ayrıntılarını sorar. Kişi zinayı ikrar edince hâkim reddeder. Başka bir zaman hâkim tekrar sorar, ikrar gelince hâkim yine reddeder. Bir başka zaman tekrar sorar. Böylece dört ayrı celsede kişi zinayı ikrar ederse hâkim ona beyanından dönmesi telkininde bulunur. O kişiye “sokulmuşsundur”, “sıkıştırmışsındır”, “helal sanıp şüphayle yatmışsındır” gibi şeyler söylenir. Had uygulamadan önce veya uygulanırken beyanından dönen kişi bırakılır. Dönmezse had cezası tamamlanır.⁸⁶

2. Zina haddinin uygulanması

Zina suçunda haddin uygulanmasına dönük ayrıntılar önem taşımaktadır. Zina eden erkek muhsan yani özgür, Müslüman, akil ve baliğ iken ve sahih bir nikahı varken özgür, Müslüman, akil ve baliğ bir kadınla yatmışsa onun hukuk kitaplarında yazan had cezası, taşlanmaktır. Cezanın infazında önce tanıklar taş atar. Tanıklar taş atmazlarsa, ortamda hazır bulunmazlarsa veya ölmüşlerse had cezası düşer. Tanıklardan sonra sırayla imam, hâkim veya emin kişiler, halk taş atar. Kişi vefat edince yıkanır, kefenlenir ve kişinin namazı kılınır. Kişi muhsan olmayıp dinen mükellef ise ona yüz sopa vurulur. Ağaçtan yapılmış sopanın yumrusu ve budağı olmamalı, uzunluğu alt kol miktarınca olmalıdır. Kişinin

⁸⁴ Bir hâkimden diğerine yazı gönderilmesi hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 119: “فصل في كتاب القاضي إلى القاضي”

⁸⁵ Hakemlik için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116a-116b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 120: “باب التحكيم”

⁸⁶ Zina haddi hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 80: “كتاب الحدود”

üst kat elbisesi çıkarılır. Sopa darbeleri vücudun farklı yerlerine uygulanır. Başa, yüze ve vulvaya vurulmaz. Fail çömelmişken veya ayakta dururken vurulur. Zina eden kişi köleyse elli sopa vurulur. Efendi, izin almadan vuramaz. Kadının zina etmişse taşlamak için çukur kazılır. Sopa vurulacaksa kadın otururken uygulanır. Elbisesi çıkarılmaz, varsa kürkü ve pamuklu fistanı çıkarılır. Hasta kişi zina edince taşlama gerekiyorsa uygulanır. Taşlama dışında had cezası uygulanacaksa iyileşinceye dek beklenir. Hamile kadın zina ederse doğum yaptığı zaman taşlanır. Loğusalık geçmeden had uygulanmaz.⁸⁷

3. Zina haddi uygulanmayan bazı haller

Had cezası olarak zina cezasının uygulanmadığı durumlar çeviride gösterilmektedir. Buna göre bir kişi helal sanıp babasının veya annesinin cariyesiyle, kadın efendinin cariyesiyle cinsel birleşme yaşarsa had uygulanmaz. Üç talakla boşadığı karısıyla iddet içerisinde cinsel birleşme yaşarma had uygulanmaz. Fakat kardeşinin cariyesiyle veya amcasının cariyesiyle cinsel birleşme yaşarma had uygulanır. İkrar etmiş de olsa oğlunun cariyesiyle cinsel birleşme yaşarma had uygulanmaz. Satıcı sattığı fakat henüz alıcıya teslim etmediği cariyeyle cinsel birleşme yaşarsa had uygulanmaz. Görme engelli de olsa bir kişi kendi yatağında bir yabancı kadın bulup onunla cinsel birleşme yaşarsa had uygulanır. Henüz evlenmiş kişiye bir yabancı kadın getirip “işte karın budur” dediklerinde kişi o kadınla cinsel birleşme yaşarsa had uygulanmaz. Hayvanla veya erkekle ilişkiye giren erkeğe Ebû Hanîfe’ye göre had değil ancak tazir uygulanır, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile İmam Şâfi’ye göre ise had uygulanır. Baliğ olmayan bir erkek baliğ bir kadınla yattığında ikisine de had uygulanmaz. Baliğ bir erkek baliğ olmayan bir kadınla yattığında ise erkeğe had uygulanır. Kişi bir küçükle cinsel birleşme yaşayıp onu öldürürse bakılır: Ölen cariye ise kişiye hem had uygulanır hem de cariyenin bedeli ödetilir. Kadın özgür ise yine had uygulanır hem de diyet ödetilir. Halifeye had uygulanmaz fakat kısas uygulanır, gerektiği durumda ceza olarak malı alınır.⁸⁸

4. Zinaya tanıklık etmek ve tanıklıktan dönmek

Zina suçunun sübutu açısından tanıklık kritiktir. Tanıklar bir erkeğin mahkemede hazır olmayan bir kadınla zina ettiğini beyan ettiklerinde o erkeğe had uygulanır. Fakat bir kişinin mahkemede hazır bulunmayan bir kişiden bir şey çaldığına tanıklık ettiklerinde o kişinin eli kesilmez. Tanıklar zina fiilinin evin hangi tarafında gerçekleştiği hususunda ihtilaf halindelerse yani tanıkların ikisi evin sağ tarafında ikisi sol tarafında zina edildiğini söylerse had uygulanmaz. Bir erkek zina ettiğini ikrar edip zina ettiği kadını aklına getiremediğinde erkeğe had uygulanır. Tanıklar zinaya tanıklık edip zina edilen kadını bilmediklerinde, kadının zina fiilini alışkanlık edinip edinmediği konusunda yahut zinanın gerçekleştiği şehirde ihtilaf ettiklerinde (mesela tanıkların ikisi zinanın Kufe’de ikisi ise Basra’da vaki olduğuna tanıklık ettiklerinde), tanıklar “şu kişiye benzer bir kişinin zina ettiğini” söylediğinde, tanıklar fasık olduklarında veya tanıklar fer’i tanık iseler had uygulanmaz. Tanıklık yapanlara ceza verilmesi prensipte söz konusu değildir. Fakat mesela zina haddi uygulandıktan sonra tanıklardan birinin köle olduğu anlaşılırsa bütün tanıklara ceza verilir. Hal böyleyken kişi had uygulanması nedeniyle yaralanmış olursa kanı heder edilmiş olur. Kişi taşlanmışsa ona verilecek diyet beytûlmalden ödenir. Taşlamadan sonra tanıklardan biri tanıklıktan dönerse o tanığa ceza olarak diyetin dörtte biri ödetilir. Taşlamadan önce bir tanık dönerse tanıkların hepsine ceza uygulanır. Taşlamadan sonra beş tanıktan biri tanıklıktan dönerse o tanık bir şey ödemez ve ona ceza uygulanmaz. Fakat bir tanık daha dönerse, dönen iki tanığa diyet ödetilir. Taşlamaya emrolunmuş kişi veya zinanın bir tanığı diğer tanıkları tezkiye ettiğinde

⁸⁷ Zina haddinin uygulanması için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 116b-117a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 80: “فصل في كيفية الخد وإقامته”

⁸⁸ Zina haddi uygulanmayan bazı haller hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 117a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 80-81: “باب و طء يوجب الخد أو لا”

tanıkların köle veya gayrimüslim olduğu ortaya çıkarsa diyet ödetilir. Tezkiye vaki olmadan taşlama yapılırsa ve ondan sonra tanıklar köle veya gayrimüslim çıkarsa diyet borcu beytülmalin üzerindedir.⁸⁹

5. Şarap içmek

Çeviri diğer had suçlarından bahisle devam etmektedir. Şarap içme / sarhoşluk suçu zinanın ardından ele alınmaktadır. Bir damla bile olsa şarap içen özgür kişiye seksen sopa vurulur. Kişi köleyse kırk sopa vurulur. Yol uzaklığından dolayı zail olsa bile şarapla yakalanan, sarhoş yakalanan, şarap içtiğine bir defa ikrar eden veya şarap içtiğine dair iki kişinin tanıklık ettiği kişinin kendi iradesiyle içtiği anlaşıldığında fail ayıkken seksen sopalık had uygulanır. Zinada olduğu gibi şarap içene had uygulanırken elbise çıkarılır, sopa darbeleri vücudun farklı yerlerine uygulanır.⁹⁰

6. Zina iftirası

Bir diğer had suçu da zina iftirasıdır. Akil, mükellef ve özgür bir Müslüman'a özgür bir kişi açıkça zina iddiasıyla söverse (mesela "zina ettin", "zina edicisin", "sen babanın oğlu değilsin" diye öfkeyle derse veya babası ölmüş kişiye "sen zina eden kadının oğlusun" derse) sövülen kişi dava ettiğinde sövene seksen sopa uygulanır. Biri diğerine "zina edici" deyince karşıdaki de aynı şekilde mukabele ettiğinde zina iftirası haddi ya ikisine birden uygulanır ya da ikisine de uygulanmaz. Birkaç defa zina iftirası, birkaç defa şarap içme veya birkaç defa zina suçlarını arka arkaya işleyen kişiye işlediği her suç tipi için bir defa had uygulanır, yani bir suç tipine ait birden fazla fiil bulunsa da o suç tipinde sadece bir fiilin cezası uygulanır. Fakat kişi arka arkaya bir defa zina edip bir defa zina iftirasında bulunup bir defa da şarap içtiğinde her bir suç fiili için birer had uygulanır. Köleye, cariyyeye veya gayrimüslime zina iftirası yapan ("sen zina ettin", "zina edicisin" diyen) kişiye, o kişiler zina etmemişlerse tazir uygulanır.⁹¹

7. Tazir

Çeviride tazir zikri geçince kısaca o konu hakkında da açıklama yer almaktadır. Buna göre tazir prensip olarak en çok otuz dokuz, en az üç sopadır. Fakat had yerine tazir uygulanması gerektiğinde, ilgili haddin sopa sayısı üst sınırdır. Alt sınır ise daha aşağıdaki hadde ait sopa sayısıdır. Zina haddi en üst sınırdır, onun ardından şarap içme haddinin üst sınırı gelir. Bundan daha aşağıda zina iftirası haddinin üst sınırı vardır. Bir kişi bir Müslüman'a "ey fasık, kafir, sarik, facir, hain, oğlan, namert, zındık, deyyus, kartaban, şarapçı, riba yiyen, veledizina, hırsızların hâmîsi, haramzade, oğlanlarla oynayan" dediğinde tazir uygulanır. Bir kişi "ey eşek, köpek, domuz, melun, alçak, soytarı" dediğinde tazir uygulanmaz. Kendisine had veya tazir olarak sopa vurulan kişi bundan dolayı ölürse kanı heder edilmiş olur. Çeviride gösterildiğine göre koca, ceza sabit olduğunda karısına tazir uygulayıp öldürürse kanı heder olmaz.⁹²

8. Sirkat

Ayrıntılı hükümleri çeviride gösterilen bir had suçu da sirkattir. Alelade hırsızlıktan farklı olan bu suçta mükellef bir özgür kişi, mükellef bir başka kişinin kendine ait sandık veya ev gibi bir yerde gizlediği en az on tane basılmış geçer akçe miktarınca malını çalarsa sirkat suçunu işlemiş olur ve çalanın eli sağ bilekten kesilir. Kişinin kan kaybından ölmemesi için kesilen kısım katranlanır. Aynı kişi bir daha sirkat ederse sol ayağı kesilir. Üçüncü kez sirkat ederse tövbe edinceye kadar zindanda tutulur. Sirkat konusu şey on dirhemden azsa, dava açılmadan çalınan mal sahibine teslim edilirse, sirkatten sonra mal sahibi malı sirkat edene bağışlarsa yahut sirkat eden satarsa, malın değeri el kesilinceye kadar on dirhem

⁸⁹ Zinaya tanıklık etme ve tanıklıktan dönme için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 117a-117b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 81: "باب شهادة الزنا والرجوع عنها"

⁹⁰ Şarap içme hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 117b-118a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 82: "باب خذ الشرب"

⁹¹ Zina iftirası için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 118a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 82-83: "باب خذ القذف"

⁹² Tazir hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 118a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 83: "فصل في التعزير"

altına düşerse veya sirkat eden malda mülkiyet iddia ederse el kesilmez. Sirkat edenin sağ eli veya sol ayağı zaten yoksa veya baş parmakları yahut baş parmaktan başka ikişer parmağı eksikse veyahut sol eli ya da sağ ayağı kurumuşsa sirkat neticesinde eli-ayağı kesilmez. Yolda veya mescitte malını yanına koyup oturan kişinin malını sirkat edenin eli kesilir. Sirkat bir defa ikrarla sabit olacağı gibi iki tanıkla da sabit olur. Fakat hâkim sirkatin ne olduğunu, neyin, nerede, ne miktarda ve kimden sirkat edildiğini sorar. Bu soruların hepsine de cevap gelirse hâkim el kesmeye hükmeder. Sirkat edenler birkaç kişiyken malın değerinden her birine onar dirhem düşüyorsa hepsinin eli kesilir, malı yerinden bazısı olsa da hüküm hepsi için aynıdır.

Ot, ağaç, kamış gibi veya balık, av hayvanı, sıçan otu gibi doğada bulunup alması mübah olan şeyi sirkat edenin eli kesilmez. Süt, et, toplanmış veya daldaki yaş yemiş, kavun gibi hemen bozulacak bir şeyi sirkat etmişse eli kesilmez. Henüz biçilmemiş hububatı sirkat edenin eli kesilmez. Sarhoş edici içecek, çalgı aletleri, altın veya gümüşten yapılmış put, tavla veya satranç sirkat edenin eli kesilmez. Kişi mescitten mescit kapısını, mushafı, henüz konuşmayan özgür bir oğlan çocuğu sirkat ederse eli kesilmez. Küçük bir köle veya hesap defterini sirkat ederse eli kesilir. Köpek veya pars sirkat ederse kesilmez. Kefeni, ortaklık malı veya emanete verilmiş maldan kendi hakkı kadarını sirkat edenin eli kesilmez.

Bir malı sirkat ettikten sonra eli kesilen kişiden o mal alındıktan sonra kişi yine aynı malı sirkat ederse malın durumuna bakılır: Eğer mal, iplikten dokuma yapılması gibi önceki halinden başka hale dönmüşse sirkat edenin ayağı kesilir. Fakat malda değişme yoksa kesilmez. Kişi kendi yakın kavminin bir mensubundan sirkat ederse eli kesilmez. Koca, karısından; karı, kocasından; köle, efendisinden; efendi, kölesinden sirkat ederse el kesilmez. Misafir ev sahibinden sirkat ederse, hamama gelen kişi hamamdan sirkat ederse, bir kişi girmesine izin verilmiş evden bir şeyi sirkat ederse, kişi bir evden bir şeyi çalıp dışarı çıkarmasa veya evden kendi çalıp dışarıdaki bir kişiye uzatırsa, bir evi delip elini sokup bir şey alırsa, birinin elbisesinin yeninden sarkan bir keseği yarıp içinden bir şey alırsa eli kesilmez. Fakat bir kişinin yükünü yarıp içinden bir şey alırsa, elini bir kişinin sandığına, yenine veya yakasına sokup bir şey çıkarırsa, saklı duran bir şeyi olduğu yerden açığa bıraktıktan sonra alırsa eli kesilir. Bir şey bir kişinin elinde emaneten veya ariyeten dururken birisi husumetle ondan çalarsa eli kesilir. Malın malikinin husumet etmesi şart değildir. Aynı şekilde hiddetle alanın, kiracıdan veya rehin alandan alanın (kiracı veya rehin alanın husumet etmesi halinde) eli kesilir. Eli kesilen kişiden o malı sirkat edenin ise eli kesilmez. Köle sirkat ettiğini ikrar ederse eli kesilir. Eli kesilen kişide bulunan sirkat konusu mal, sahibine teslim edilir. Mal telef olmuşsa eli kesilene ödetilmez. Hâkim, sirkat edenin sağ elinin kesilmesini emrettikten sonra kişinin hataen veya kasten sol elini kesen bundan dolayı bir şey ödemez. Bir kişi bir koyunu sirkat ettiği ağılda boğazlayıp oradan çıkarsa eli kesilmez. Bir kişi on akçe değerinde altın sirkat edip dinar olarak kestirirse veya gümüş sirkat edip akçe olarak kestirirse eli kesilir. Kesilen altın veya gümüş de sahibine iade edilir. Bez çalıp kırmızıya boyayan kişinin eli kesildikten sonra bez sahibine verilmez, sirkat edenin olur. Bez siyaha boyanmışsa, sahibine iade edilir.⁹³

9. Yol kesmek

Yol kesme suçunda işlenen fiillere göre cezalar farklılaşmaktadır. Bir kişi henüz yol kesmeden önce insan öldürmeden ve mal almadan yakalanırsa, tövbe edene kadar hapiste kalır. En az on akçe alırsa veya on akçe değerinde bir şey alırsa sağ eli ve sol ayağı kesilir. Birden fazla kişi bu fiili işlediğinde, malın değeri her birine onar akçe değecek kadar olursa hepsinin de eli ve ayağı kesilir. Fail insan öldürüp mal almamışsa had cezası olarak öldürülür. Ölenin kavmi ve kabilesi affetse de itibar edilmez, bu kişi yine de öldürülür. İnsan öldürüp mal alan kişinin önce eli kesilir ondan sonra da kişi ya öldürülüp asılır ya da hayattayken asılır ve ölene kadar mızrakla yaralanır, üç gün boyunca da asılı kalır. Bir kişi insan öldürüp yolda bir grupta birlikte hareket ederse, hepsinin eli ve ayağı kesilir. Fakat insan yaralayıp mal

⁹³ Sirkat için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 118a-119b. Krş. Burhânüşşerî'â, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 84-85: "كتاب السرقة"

alırsa eli ve ayağı kesilir. Bu halde yaralama fiilinin cezası uygulanmaz. Yol kesip aldığı malı telef eden kişinin tazmin mükellefiyeti yoktur. Yol kesen grubun hepsi öldürülür. Yolculardan bazısı diğerlerinin yolunu keserse, gece veya gündüz şehir içinde veya iki şehir ortasında yol kesilirse ayak kesilmez. Ölenin velisi dilerse kısas talep eder, affeder veya diyet alır. Yol kesen kişi boğarak öldürürse diyet verir. Birden fazla kişiyi boğup öldürmeyi âdet edinen kişi ise ceza olarak boğarak öldürülür.⁹⁴

10. Öldürme ve yaralama suçlarının kovuşturulması ve ceza infazı

Öldürme suçlarının beş türü vardır: Kasten, kasıt benzeri, hataen, hata benzeri ve sebep olma yoluyla öldürme. Kasten öldürme bir kişinin kasıtlı silah, keskin taş, yürüyen ağacı, kamış gibi hayatı sona erdirecek nitelikteki nesnelere bir başkasını darp ederek öldürmesidir. Bu çeşit öldürmede kısas uygulanır. Öldüren, ölene mukabil öldürülür. Öldüren ahirette günahkar olur. Bu dünyada keffaret vermesiyle günah ortadan kalkmaz. Kasıt benzeri öldürmede kişi, normalde öldürmeyen çomak, tabak vb. nesnelere darp eder. Bu gibi nesnelere vurmakla günahkar olur, keffaret gerekir. Öldürenin akilesi ağırlaştırılmış diyet öder fakat kısas gerekmez. Büyük taşla, büyük sopayla veya insanın dayanamayacağı bir şeyle vurursa, Ebû Hanîfe'ye göre kasıt benzeri öldürme vardır. Kısas gerekmez. Fakat diyet ve keffaret vermek mecburdur. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise burada kasten öldürme vardır.

Hataen öldürme, hayvana vurduğunu zannedip gerçekte insana vurmak veya gayrimüslim düşmana vurduğunu zannedip Müslüman'a yahut darülharp vatandaşı olmayan zimmîye vurmaktır. Yine, bir hedefe atış yapılırken okun hedeften sapıp bir insana isabet etmesi de hataen öldürmedir. Hata benzeri öldürme, uyurken bir insanın üzerine düşüp öldürmedir. Sayılan üç öldürme örneğinde (ikisi hata ve biri hata benzeri öldürme) keffaret gerekir. Sebep olma yoluyla öldürme, bir kişinin mülkü olmayan bir yere taş koyup veya kuyu kazıp birinin o taş veya kuyu sebebiyle ölmesidir. Bu çeşit öldürmede öldürenin akilesi diyet verir.⁹⁵

11. Kısas uygulanan ve uygulanmayan bazı haller

Kısas cezasının uygulanabilmesinde bazı şartlar önem taşır. Bir kişinin ebediyen kanını dökmesi haram olan birini öldürmesi kısas gerektirir. Dolayısıyla müstemeni öldürmek kısas gerektirmez çünkü müstemeni darülharbe döner dönmez onun kanı helal olur. Özgür veya köle kişiyi öldüren özgür kişi öldürülür. Zimmiyi öldüren Müslüman öldürülür. Akıl hastasını öldüren akıl kişi ve baliğ olmayanı öldüren baliğ kişi öldürülür. Görme veya yürüme engelli yahut eli ayağı olmayanı öldüren sağlıklı kişi ile kadını öldüren erkek öldürülür. Fakat bu hallerin aksi vaki olursa fail öldürülmez. Kölesini veya müdebber, mükatep yahut ortak kölesini öldüren efendi öldürülmez. Bir kişinin velisi, kendi üst soyunu öldürdüğünde kısas hakkı düşer. Yani alt soydan bir kişinin erkek üst soyu, onun diğer erkek üst soyunu öldürdüğünde, o kişi birine mukabil diğerini öldürmez. Kısas kılıçtan başka bir şeyle icra edilmez. Öldüren neyle öldürmüş olursa olsun kısas kılıçla icra edilir. Ölenin iki oğlu veya iki kardeşi olup da biri baliğ iken biri de henüz baliğ değilse baliğ olan kısas eder. Küçüğün baliğ olması beklenmez. Yaralanıp yatağa düşen kişi yataktan kalkmadan ölürse yaralayan kısas edilir. Bir grup insan birleşip bir kişiyi öldürürse hepsi de öldürülür. Bir kişi birden fazla kişiyi öldürürse tüm ölenlerin velisinde öldürme hakkı vardır. Hepsisi değil de bir veli mahkemede hazır olup kısas talep ettiğinde, öldüren bu talebe binaen öldürülür. Diğer velilerin kısas talep hakkı düşer. Öldüren kendi eceliyle ölürse, başka birisi onu öldürürse, ölenlerin velileri onu affederse veya az ya da çok bir meblağ üzerine sulh olurlarsa kısas talep

⁹⁴ Yol kesme hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 119b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ilî'l-Hidâye*, 86: "باب قطع الطريق"

⁹⁵ Öldürme ve yaralama suçlarının kovuşturulması ve ceza infazı için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 119b-120a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ilî'l-Hidâye*, 190: "كتاب الجنایات". Çeviri burada, *Vikâye'deki konu akışından yine ayrılmıştır.*

hakkı düşer. Velilerden biri öldüreni affederse veya bir meblağ üzerine öldürenle sulh olursa kalan velilerin kısas talep hakkı düşer. Kalan velilerin hakları diyete dönüşür, veliler diyetten paylarını alırlar.

Boğarak öldüren, suda boğan, kamçıyla ölünceye kadar döven kişi kısas edilmez, failin akılesinin diyet vermesi gerekir. Müslümanlar ve gayrimüslim askerler karşı karşıya geldiklerinde, Müslüman bir diğer Müslüman'ı gayrimüslim zannederek öldürürse kısas olunmaz fakat diyet ve keffaret verilmesi zorunludur. Vücudunda yara bulunan birini önce bir kişi yaralarsa, ardından bir yerinden aslan ısırırsa, başka bir yerinden de yılan sokarsa ve tüm bu yaralardan ötürü kişi ölürse diyetin üçte birini yaralayan kişi öder. Müslümanların üzerine kılıç çeken kişiyi öldürmek zorunludur. Bu halde öldüren kişi kısas edilmez, diyet veya keffaret gerekmez. Bir kişi diğerine gece veya gündüz şehir içinde ya da dışında kılıç çekerse, geceleyin şehir içinde yahut gündüz şehir dışında sopa kaldırırsa, buna mukabil diğeri de onu vurup öldürürse ceza gerekmez. Buna benzer biçimde, bir kişi geceleyin malını çalan kişinin arkasından yetişip öldürürse ceza gerekmez. Gündüz şehir içinde sopa kaldırıp öldürürse kısas olunur. Bir kişi bir erkeğe kılıç çekip bir veya iki defa vurduktan sonra kılıcını kınına koyup geri döndüğünde mağdur onu vurup öldürürse öldüren kısas olunur. Akıl hastası veya baliğ olmamış erkek kılıç çekince diğeri onu vurup öldürürse öldüren kendi malından diyet öder. Bir deve birinin üzerine hamle edince o kişi deveyi öldürürse değerini öder.⁹⁶

12. Erş

Failin icra ettiği haksız fiil bedendeki muhtelif organlara yönelik olursa cezanın mahiyetinin belirlenmesi için bir değerlendirme yapılması gerekir: Failin ve mağdurun organlarında mütekabiliyet varsa kısas uygulanır. Yoksa erş alınır. Erş, organlar için gereken diyetin adıdır. Başkasının elini kasten bilekten itibaren kesen kişi, kendi eli daha büyük bile olsa kısas edilir. Birinin ayağını, burnunu veya kulağını kesen kişinin aynı organları kesilir. Bir kişi başkasına vurup gözünü kör ederse kısas olunur. Bu durumda kısasın şekli şudur: Failin gözünün üstüne taze keçi derisi konur. Üstüne de kızmış hayvan postu konur ve failin gözü kör olur. Birinin gözü yuvasıyla beraber koparsa kısas uygulanmaz, mütekabiliyet yoktur. Zira vücudun neresinde mütekabiliyet varsa ancak orada kısas uygulanır. Konu kemik ise kısas edilmez fakat dişte durum başkadır: Diş dökenin bir dişi çıkarılır. Eğyle birini yontan kişi aynı şekilde yontulur. Çeviriye göre bir erkek bir kadının elini veya ayağını keserse kısas edilmez zira bir erkek organıyla kadın organı arasında mütekabiliyet bulunmaz. Benzer biçimde özgür ile kölenin veya iki kölenin organları arasında mütekabiliyet olmadığından kısas uygulanmaz. Müslüman ile zimminin organları arasında ise mütekabiliyet vardır.

El kesen kişinin eli kurumuşsa veya parmağı eksikse mağdurun tercih hakkı vardır: Dilerse failin eli kesilir dilerse elin diyetini alır. Benzer biçimde, bir kişi diğerinin başını bir tarafından diğer tarafına kadar yardığında failin başı büyük olduğundan aynı uzunluktaki yarık failin başının bir tarafından diğer tarafına uzanmıyorsa mağdurun tercih hakkı vardır: Dilerse failin başının aynı uzunlukta yarılmasını talep eder dilerse başın erşini alır. İki kişinin elinin kesilmesi söz konusu olduğunda, şöyle ki, mağdurun eli üzerindeki bıçağı iki kişi tutup da kestiğinde, iki failin eli bir el için kesilmez. Failler bir elin erşini öder. Bir kişi iki kişinin sağ ellerini keserse, iki mağdur birleşip failin sağ elinin kesilmesini talep eder ve bir elin erşini alıp paylaşır. Fakat bir mağdur diğerinden önce mahkemede hazır olup da failin sağ elinin kesilmesini sağlarsa diğer mağdur tam erşi alır. İnsan öldürdüğünü veya el kestiğini ikrar eden köle kısas olunur. Bir kişi diğerine kasten ok attığında ok mağdura isabet ettikten sonra başkasına vurup ikisini de öldürürse ilk mağdur için fail öldürülür, ikinci mağdur için failin akilesi diyet öder.⁹⁷

13. Birden fazla fiil işlemek

⁹⁶ Kısas uygulanan ve uygulanmayan bazı haller hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 120a-121a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 190-191: "باب ما يوجب القود أو لا يوجب"

⁹⁷ Erş için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 121a-121b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 191-192: "باب القود فيما دون النفس"

Suçların içtimal ihtimalini içeren haller, çevirinin bu kısmında daha ayrıntılı ele alınmaktadır. Burada birden fazla suç fiili söz konusu olduğunda cezalandırmanın nasıl cereyan edeceği meselesine dair hükümlere yer verilmektedir. Bir kişi diğerinin önce elini kesip sonra onu öldürürse failin önce eli kesilir sonra da fail öldürülür. Öldürme ve el kesme fiilleri hataen vaki olursa duruma bakılır: Eğer el iyileştikten sonra fail öldürmüştü kesilen el için erş alınır, ölen için de akile diyet verir. Eğer el iyileşmeden mağdur ölmüşse iki fiil için bir diyet yeterlidir. Bir kişi diğerine kamçı vurup onu yaraladığında, yara iyileşmiş olsa da yaradan iz kalırsa faile hükümet-i adl uygulanır.

Hükümet-i adle şöyle örnek verilebilir: Mağdur köle farz edilir, önce yara izi olmadan kişinin değeri takdir edilir, ondan sonra yara iziyle beraber değeri takdir edilir. İki değer arasında ne fark olursa o fark diyete katılır. Örneğin mağdur köle varsayıldığında, kişi o yara izi olmadan bin akçe veya bin dirhem gümüş değerindedir. Fakat o yara iziyle dokuz yüz dirhem değerine inmiştir. Diyeti on bin dirhemdir. Köle sayıldığı zamanda değer farkı olan yüz dirhem bu diyete eklenir. Değer ve fark fazla veya eksik olursa ona göre hesap edilir, diyete eklenir ve faile ödettirilir. Eğer fail birinin elini keserse, faili affeden mağdur yaradan dolayı ölmüşse fail kendi malından mağdurun diyetini öder. Bir kişi diğerinin elini kestiğinde failin eli kısas edildikten sonra mağdur yaradan dolayı vefat ederse buna mukabil fail de öldürülür. Burada kısas için failin kesilen eli Ebû Hanîfe'ye göre ödettirilir. Hâkim failin kısasına hükmettikten sonra faili mağdurun velisine havale ettiğinde veli failin elinin kesilmesini talep edip öldürmekten affederse, fail kesilen elinin yarısından dolayı vefat ederse Ebû Hanîfe'ye göre ölen failin diyetini o veli öder.⁹⁸

14. Öldürmede tanıklık

İnsan öldürmede tanıklığa mahsus bazı durumlar vardır. Mesela tanıklar konuşurken öldürme aletinde yani mağdurun kılıçla mı taşla mı yoksa sopayla mı öldürüldüğü konusunda ihtilaf ederlerse yahut da biri neyle öldürüldüğünü unuttuğunu söylese tanıklıkları hükümsüzdür. Fakat iki tanık öldürmeye tanıklık edip öldürme aletini unuttuklarını söylese mağdur için diyet ödenecektir. İki kişiden her biri mağdurun öldürdüğünü ikrar ettiğinde mağdurun velisi ikisinin de öldürdüğünü söylese velide ikisini de kısasen öldürme hakkı vardır. İki tanık failin bir kişiyi, başka iki tanık da failin üçüncü bir kişiyi öldürdüğünü söylediklerinde tanıklıklar geçersizdir. Diğer yandan öldürmede failin fiiline itibar edilir, fiilin varlığı neticeye değil. Şöyle ki bir kişi bir Müslüman'a ok attığında mağdur o anda dinden çıkıp katli vacip hale geldikten sonra ok mağdura ulaşırsa fail diyet öder. Benzer biçimde, bir kişi bir köleye ok attığında efendi köleyi azat ettikten sonra ok mağduru öldürürse efendi kölenin değerini faile ödetir. Taşlamayla emrolunan kişi faile taş attıktan sonra henüz taş hedefine varmadan zinaya tanıklık eden beyanından dönerse, taş hedefine varıp kişiyi öldürdüğünde taş atan kişiye ceza verilmez.⁹⁹

15. Diyet ve keffaret

Öldürme ve yaralamada diyetin miktarı farklı olabilmekte ve keffaret verilmesi gereken haller ortaya çıkabilmektedir. Erkeğin diyeti bin dinar altın veya on bin dirhem gümüş yahut yüz devedir. Deve hesabıyla verilecek diyetin hesabı yapılırken deve cinsleri de nazara alınır zira bir kısmı bint-i mahaz, bir kısmı bint-i lebun, bir kısmı hıkka, bir kısmı cezea ve bir kısmı ibn-i mahaz cinsinden develerdir. Kadın için erkek diyetinin yarısı verilir. Zimmi diyeti Müslüman diyetine denktir. Öldürmede keffaret bir Müslüman köle azat etmektir. Failin köle azadına gücü yoksa keffaret iki ay boyunca aralıksız oruç tutmaktır. Açları doyurmak bu durumda geçerli değildir, keffaret olmaz. Yine, baliğ olmayan köle azat etmek de geçerli değildir. Bir kişi hatayla burun keserse, birinin erkeklik organının başını keserse, birine vurup aklını giderirse, burnun koku almasını ortadan kaldırırsa yahut ağzın tatma, derinin hissetme,

⁹⁸ Birden fazla fiil işlemek hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 121b-122a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 193: "فصل في الفعليين"

⁹⁹ Öldürmede tanıklık için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 122a-122b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 193-194: "باب الشهادة في القتل واعتبار حالته"

kulağın duyma, gözün görme işlevlerini veyahut harfleri telaffuz edemeyecek kadar dilin konuşma işlevini ortadan kaldırırsa ya da sakalı bir daha çıkmayacak biçimde yolarsa tam diyet verir. Mağdur erkek olursa on bin dirhem gümüş, kadın olursa beş bin dirhem gümüş verilir. Vücutta iki tane olan organların örneğin iki elin ve iki ayağın ikisinde tam diyet birisinde yarım diyet mevcuttur. Kirpik gibi vücutta dört tane olan şeylerde tam diyet ikisinde yarım diyet, birinde ise diyetin dörtte biri vardır. Hangi organa vurup işlevini giderirse örneğin vurduğu el o sebepten kurursa fail diyetini verir.¹⁰⁰

16. Baş yaralamak

Failin baş yaralaması neticesinde her bir damar için kısas olmaz fakat mağdurun siniri görünüyorsa kısas uygulanır. Bu halde fiil hatayla işlenirse diyetin on bahsinden birinin yarısı gerekir. Eğer mağdurun siniri görünmezse diyetin on bahsinden biri ödenir. Fail siniri baştan başa soyarsa diyet bahsinden birini ve yine on bahisten birinin yarısını öder. Eğer beyninin bulunduğu yerdeki deriye dek varırsa veya iç derisine varırsa diyetin üçte biri ödenir. Fail iç ve karın derisini de yararsa diyetin üç bahsinden ikisi ödenir. İç deriyi yırtıp kan gördürtürse, kan akıtırsa, deriyi keserse, eti keserse, etle sinir arasındaki deriye vardırırsa hükümet-i adl vardır. Aya dahil veya hariç bir el parmaklarında diyetin yarısı vardır. Fail bir parmak boğumunu kestiğinde parmağın kalanı kurursa o boğum için diyet vardır. Parmağın kalanı için hükümet-i adl ödenir.¹⁰¹

17. Çocuk düşürmek

Hamile kadının karnına vurup erkek çocuk düşürten failin akilesi beş yüz dirhem gümüşü gurre olarak öder. Çocuk sağ olarak düştükten sonra ölürse diyet gerekir. Çocuk ölü doğduktan sonra kadın da ölürse hem diyet hem de gurre gerekir. Kadın önce ölüp sonra çocuğu düşürürse kadın için diyet ödenir. O çocuğa gereken diyete gurre denir. Kadın öldükten sonra çocuk sağ olarak düşerse fakat sonra çocuk da ölürse iki diyet gerekir. Eğer fail cariyenin çocuğunu düşürürse bakılır: Eğer erkekse o çocuğun değerinin on bahsinde bir bahsinin yarısı ödenir. Kız çocuğuysa değerinin on bahsinde biri ödenir. Anne karnına düşen çocuğun elinin tamamının belirmesiyle bir kısmının belirmesi arasında fark bulunmaz. Kadın kasten ilaç içip karnından çocuğu düşürürse bakılır: Eğer kocasının izniyle düşürmüşse ceza verilmez. İzinsiz düşürmüşse kadının akilesi gurre öder. Gurre denilen şey, beş yüz dirhem gümüşdür.¹⁰²

18. Fail veya mağdurun köle olması

Kölenin diyeti kendi değeridir. Eğer kölenin diyeti özgür kişinin diyetine ulaşırsa her birinden onar dirhem gümüş eksik alınır. Azat edilen kölenin diyeti ile takdir edilen diyet veya cariyeye diyeti, özgür kişinin diyetine ulaşırsa kölenin veya cariyenin değeriyle takdir olunur. Mesela bir elin diyet hesabı değerinin yarısı olur.¹⁰³

19. Binek hayvanının öldürmesi veya yaralaması

Fail kendi uzvu veya bir alet yerine binek hayvanı vasıtasıyla öldürme veya yaralama suçu işlediğinde hükümler vakanın suretine göre değişecektir. Mesela failin bindiği at birinin üstüne basmak suretiyle ya da ön ayağıyla veya başıyla öldürürse yahut ısırarak ya da dokunarak zarar verirse ata binen kişi diyet öder. At arka ayağıyla veya kuyruğuyla tozutursa diyet ödemez. At yürürken işerse veya pislerse bundan

¹⁰⁰ Diyet ve keffaret hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 122b-123a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 195: "كتاب الديات"

¹⁰¹ Baş yaralama için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 123a-123b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 195-196: "فصل في أحكام الشجاج"

¹⁰² Çocuk düşürme hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 123b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 196-197: "فصل في الجنين"

¹⁰³ Fail veya mağdurun köle olması için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 123b-124a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 199-200: "باب الجناية من الرقيق وعليه"

zarar görene ata binen kişi bir şey ödemez. Benzer biçimde iştirmek için atını durdurursa yine bir şey ödemez. Fakat uzak bir şey için atı durdurursa ve at dururken işerse zararı ata binen öder. Atın ön veya arka ayağından küçük taş paçaya kadar sıçrayıp bir kişinin gözünü çıkarırsa ata binen diyet ödemez. Fakat taş büyük olursa diyet öder. Atı süren kişi, ata binen kişi gibi hükmolunur. Eğer bir kişi bir yabancıyı atına vurursa veya atı dürterse, at da o nedenle ayağıyla bir şeye zarar verirse yahut at ürküp de ata binen kişi bir şeye vurup öldürürse, ata vuran ve atı dürten o kişi zararı öder ve ölenin de diyetini öder.¹⁰⁴

20. Kasame

Kasame adı verilen yemin usulü, failin bilinmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵ Üstünde yara, darp izi, boğma izi bulunan veya kulağından ya da gözünden kan çıkmış bir ölü bir yerde yahut bir su kenarında bulunduğu kasame yakındaki mülk sahibi üzerindedir. Kimsenin mülkü olmayan su kenarında, ana caddede veya cuma namazı kılınan bir camide bulunduğu kasame gerekmez, diyet beytülmalin üzerinde olur. Yakınlarında yerleşim olmayan kırsal yerde bulunursa veya akarsuda giderken bulunursa kanı hederdir. Bir odada yalnızca iki kişi varken ve o yerde başka kimse bulunmuyorken ikisinden biri ölü bulunursa, diğeri Ebû Yûsuf'a göre diyet öder, İmam Muhammed'e göre ödemez. Bir yerde bir kadından başka kimse yokken bir ölü bulunursa, öldürmediği ve öldüreni de bilmediği hususunda o kadına elli kere yemin verilir. Sonra da kadının akilesi diyet verir.¹⁰⁶

21. Akile

Daha önceki bahislerde diyet ödemekle mükellef olduğu zikredilen akile adı verilen insan grubuna ait meseleler, çevirinin son kısmında ele alınmaktadır. Fakat çevirmen kasameye ait mesele ve hükümlere de burada yer ayırmaktadır. Buna göre kişinin akilesi, varsa ehl-i divanıdır. Ehl-i divan ise isimleri deftere yazılan asker ve kavimden müteşekkildir. Kişinin ehl-i divanı yoksa akilesi kendi kabilesidir. Azat edilmiş kölenin akilesi efendisinin kabilesidir. Akile diyeti üç yıl içinde öder. Akilenin her birinden üç yıl içinde bir defa üç veya dört dirhem alınır yahut her yıl bir dirhem alınarak üç dirhem ya da her yıl 1,3 dirhem alınıp sonunda dört dirhem tamamlanarak diyet taksitlerle alınmış olur. Akile sayısı az olup da diyetin üçte biri dahi toplanamıyorsa soy bağı bulunan yakın kabile de diyete katılır, böylece diyet ödenene kadar yakın akrabadan uzağa doğru giderek kişiler diyete katılır.

Birinin vücudunun çoğu başıyla beraber bir yerde bulunup da öldüren bulunamazsa, ölünün velisi dava ettiğinde mahalle halkından elli akil, baliğ ve özgür kişiye öldürmediklerine ve öldüreni de bilmediklerine dair yemin verilir. Sonrasında mahalle halkı üzerine diyete hükmolunur. Davacı veli, mahalle halkından başkasına dava açarsa mahalle halkı üzerindeki kasame düşer. Mahallede elli kişi bulunmuyorsa yemin sayısı elliye ulaşıncaya kadar kişiler yemini tekrarlar. Halktan kim yeminden kaçınırsa yemin edene kadar hapsedilir. Üstünde yara izi bulunmayan fakat ağzından, burnundan veya erkeklik organından kan çıkmış kişi ölü bulunduğu kasame ve diyet gerekmez. Bir binek hayvanı üzerinde ölü varsa hayvanı süren veya çekip götüren kişinin akilesi diyet öder, mahalle halkı ödemez. İki köyün ortasında başıboş bir hayvan ile üstünde bir ölü bulunduğu hangi köy yakınsa sorumluluk o köyün halkının üzerindedir. Evinde bir ölü bulunan kişiye öldürmediğine ve öldüreni de bilmediğine dair elli defa yemin ettirilir. Sonra da kişinin akilesinin ödeme yapmasına hükmedilir. Mahalledeki camide ölü bulunursa mahalle halkı sorumludur. İnsan öldürme suçu neticesinde verilmesi zorunlu hale gelen diyeti akile öder. Diyetin on bahsinden bir bahsinin yarısına erişen erşi de akile öder. Sulh veya ikrarla sabit olan diyeti akile değil fail kendi malından öder. Benzer biçimde erş de biraz önce zikredilen

¹⁰⁴ Binek hayvanının öldürmesi veya yaralaması hakkında bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 124a. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 198: "باب جناية البهيمه وعليها"

¹⁰⁵ Konunun ayrıntıları için bkz. Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Kasame", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), 13:789-794.

¹⁰⁶ Kasame için bkz. *Risale min Edebi'l-Kadı*, 124a-124b. Krş. Burhânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 201-202: "باب القسامه"

meblağdan yani diyetin on bahsinden bir bahsinin yarısından daha düşük olursa fail kendi malından öder.¹⁰⁷

D. Çevirinin bazı özellikleri

Vikâye metniyle çeviri karşılaştırıldığında çevirmenin en az iki tip tasarrufunun bulunduğu söylenebilir: Çeviriye ilave edilen unsurlar ile kesilen ifadeler. Bu tasarrufların en büyük ortak özelliği, meseledeki hükme bariz bir etki bırakmamalarıdır. Daha ziyade pedagojik amaçlarla ve okuyucunun sosyal çevresine hitap etmek üzere bu gibi işlemlerin yapıldığı söylenebilir. Aşağıda yalnızca muhtemel ve kısmi bazı çıkarımlar yapılacaktır. Kaynak metnin kesin olarak tespiti, iki metin arasındaki münasebet hakkında özellikle çeviri araştırmaları bakımından önemli sonuçlara varmaya vesile olacaktır.

1. İlave unsurlar

Metne ek olarak konulan ifadeleri tasnif etmek gerekirse, çevirmenin konuya girizgah ifade eden sözler bulundurduğu, hükümlerde geçen örneklerin sayısının arttığı görülmektedir. Arapça metnin oldukça kompakt olması nedeniyle çevirmenin ifadeleri Türkçede kurarken daha geniş cümleler kullandığı, metinde bu amaçla ilave kelimelerin bulunduğu gözlenmektedir. Fakat bunları fıkhi metinlerin çevirisini de içinde barındıran genel bir çeviri faaliyeti çerçevesinde değerlendirmek gerektiğinden makalenin bu kısmında ayrıntısıyla ele alınmayacaktır. Mesela:

Yahüdiye yemîn virmekde eyideler ol [111b] Allâh haqqıyıçün ki Tevrâtı Mūsâ üzerine indürdi Naşrânîye yemîn virmekde eyideler ki ol Allâh haqqıyıçün ki İncîli ‘İsâ üzerine indürdi Mecûsiye yemîn virmekde eyideler ki ol Allâh haqqıyıçün ki odı yaratdı¹⁰⁸

Buna göre, Yahudiler “Tevrat’ı Musa’ya indiren Allah hakkı için” diyerek, Hıristiyanlar “İncil’i İsa’ya indiren Allah hakkı için” diyerek, Mecusiler ise “ateşi yaratan Allah hakkı için” diyerek yemin ederler. Çeviride yüklemelerin her bir yemin için tekrarlandığı barizdir.

Yine:

ve ol da’vâ olınan nesne[yi] kâdî kıatuna hâzır ideler tâ kim müdde’î da’vâ itmekde aña işâret idüp işbu nesneyi da’vâ iderüm benümdür diye ve şanuğ dağı şanuğluk virmekde aña işâret idüp işbu nesne müdde’înüñdür diye ve and içmelü olsa müdde’â ‘aleyh aña işâret idüp işbu nesne müdde’înüñ degüldür diyü [111a] and içe ve eger hâzır getürmek mümkün olmasa kıymeti zıkr ide¹⁰⁹

Dava konusu hâkimin huzuruna getirilir ki davacı iddiada bulunurken, tanık davacının iddiasına tanıklık ederken ve davalı inkarı hakkında yemin etmesi gerektiğinde o şeye işaret eder. Eğer dava konusunu hâkimin huzuruna getirmek mümkün olmazsa davacı dava konusunun değerini zikreder. Çeviride davacının, tanığın ve davalının fiili izahlı biçimde çevrilmiştir.

Konu hakkındaki hükümleri göstermeden önce metinde okuyucuyu konuya hazırlayan kısa ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler en az iki yerde rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi hem metnin hem de genel olarak dava konusunun başlangıcında ikincisi ise kısas ve diğer kavramlardan bahsetmeden hemen öncedir. Her ne kadar fıkhi kitabının farklı farklı yerlerinden çeviriler yapılmışsa da her farklı parçanın başında girizgah bulundurulmamıştır. İlk girizgah ifadesi:

¹⁰⁷ Akıle hakkında bkz. *Risale min Edebi’l-Kadı*, 124b-125a. Krş. Burhânüşşerî’a, *Vikâyetü’r-Rivâye fî Mesâ’ili’l-Hidâye*, 203: “كتاب المعامل”

¹⁰⁸ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 111a-111b. Krş. Burhânüşşerî’a, *Vikâyetü’r-Rivâye fî Mesâ’ili’l-Hidâye*, 133: “وحلف اليهود بالله الذي أنزل التوراة على موسى والنصارى بالله الذي أنزل الإنجيل على عيسى والمجوسى بالله الذي خلق النار”

¹⁰⁹ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 110a-110b. Krş. Burhânüşşerî’a, *Vikâyetü’r-Rivâye fî Mesâ’ili’l-Hidâye*, 132: “احضاره إن أمكن؛ ليشير إليه” المدعي والشاهد والحالف وذكر قيمته إن تعذر

Bismillāhirrahmānirrahīm bārī celle vü ‘alā ḥazretine ḥamd-i bī-nihāyet ve resūl Muḥammed Muṣṭafā ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem üzerine ṣalāt kılduḡdan ṣoñra eydürüz (?) kim şer‘-i muṭahhar-ı ne-bevī mücebince ḥüküm kılmak mevḡūfdur müdde‘ā ‘aleyhden da‘vānuñ ṣıḡḡat ü fesādı [vü] şehādetüñ maḡbūlin ü gayr-ı maḡbūlin fark bilmek muḡtācdur d[a‘v]ā bābınuñ u şehādet bāb[ın]uñ mesā’ilini bil-mek ve bu nesnelere bilindikden ṣoñra tertīb-i ḥükmi-şer‘ ḥākim üzerine vācib olan aḡvāli bilmege muḡtācdur ve ol aḡvāli bilmek daḡı ḡazā bābınuñ mes’elelerin bilmekle ḡāşıl olur ve bu üç bābuñ mes’elelerin bildürmek için Allāh cānibinden mu‘āvenet ṭaleb idüp eydürüz (?) kim¹¹⁰

Burada metin besmeleyle başladıktan sonra kısaca hamdele ve salvele ifadesi barındırmaktadır. Daha sonra metnin niçin yazıldığına ilişkin kısa ifadeler bulunmaktadır. Buna göre, peygamberin tertemiz şeriatı gereğince hüküm vermek (sahabe tarafından) beyan edilmiştir. Davalı aleyhine açılan davanın geçerliliği ile geçersizliğini, makbul olan ile olmayan tanıklık arasındaki farkları bilmek gerekir. Dava ve tanıklık konularına ait meseleleri bilmek gerekir ve bu hususlar bilindikten sonra şer‘i hükmün düzenlenmesi, hâkimin üzerine vacip olan durumları bilmeyi gerektirir. Bu durumları bilmek de yargılama konusuna ait meseleleri bilmekle mümkündür.

Bir diğer girizgah ifadesi:

hemān Allāhdan isti‘ānet ṭaleb idüp beyān idelüm ki ḡıṣāş ne yirde vācib olur ve kim kimi öldürmekle vācib olur ve diyet ne yirde lāzım olur miḡdārı nedür ve kimüñ üzerine lāzım ve ḡışinüñ ‘āḡilesi kimler-dür [120b] ve keffāret ne ile olur¹¹¹

Çevirmen, derhal Allah’tan yardım isteyip, kısasın ne zaman ve kimin kimi öldürmesiyle vacip olduğunu; diyet borcunun ne zaman, ne miktarda ve kimin üzerinde doğduğunu; kişinin akalesinin kim olduğunu ve keffaretin ne olduğunu anlatmayı amaçladığını belirtmektedir.

Çevirmen zaman zaman “şöyle ki” ya da “şöyle kim” diyerek hükmü örneklendirmek suretiyle açıklamaktadır.

ve yemīn virmek de Allāhuñ ṣıfātın ḡıkr itmekdür ṣöyle ki müdde‘ā ‘aleyh and vireler kim ol Allāh ḡaḡḡıyıcıñ ki Raḡmāndur Raḡīmdür Ṭālibdür Ġālibdür Müdrīkdür Müḡlikdür bu nesne müdde‘ā didüḡi gibi degüldür ammā zamān u meḡān birle yemīni taḡlīz itmek meşrū‘ degüldür ṣöyle ki cum‘a günü yemīn viririn dimek işidilmeye¹¹²

Çeviriye göre, yemin etmek Allah’ın sıfatlarını zikretmektir: Yani davalı “Rahman, Rahim, Talib, Galib, Müdrık, Müḡlik olan Allah hakkı için bu dava konusu davacının dediği gibi değildir” diye yemin eder. Fakat yemini bir zaman ve mekanla sınırlamak şer‘an kabul edilmez. Örneğin “Cuma günü yemin ederim” dendiğinde dinlenmez. Allah’ın sıfatlarına açıklama olarak çeviride isimler zikredilmektedir. Yeminin zamanla kayıtlanmasına ilişkin örnek de çeviride yer almaktadır.

Yine:

da‘vā ol vaḡıt ṣaḡīḡ olur kim müdde‘ā da‘vā itdüḡi nesneyi ḡıkr ide meşelā et yā ṭon yā derāhim veyā miḡdārın ḡıkr ide ṣöyle kim bir at yā iki at yā yüz aḡça yā iki yüz aḡça diye ve daḡı ol nesneyi ṭaleb ide¹¹³

¹¹⁰ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 110b.

¹¹¹ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 120a-120b.

¹¹² *Risale min Edebi’l-Kadı*, 111a. Krş. Burhānüşşer‘ā, *Vikāyetü’r-Rivāye fī Mesā’ili’l-Hidāye*, 133: “ويغلب بصفاته لا بالزمان والمكان”

¹¹³ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 110b. Krş. Burhānüşşer‘ā, *Vikāyetü’r-Rivāye fī Mesā’ili’l-Hidāye*, 132: “وهي إنما تصح بذكر شيء علم جنسه” وقدره

Buna göre davacı, örneğin “et”, “elbise” veya “dirhem” diye, dava konusunu ya da “bir at”, “iki at”, “yüz akçe” veya “iki yüz akçe” diye dava konusunun miktarını zikredip o şeyi talep de edince dava geçerli olur. Davanın konusu ve miktara ilişkin böylesi örneklere çeviride rastlanmaktadır.

Yine:

şehâdet-i ehl-i hevâ Mu‘tezilî gibi Râfizî gibi maqbûl olur illâ Hattâbiyye var bir cemâ‘at anlaruñ şehâdeti qabûl olınmaya¹¹⁴

Rafizi gibi kişilerin tanıklığı makbuldür fakat Hattabiye diye bir grup vardır ki onların tanıklığı kabul olunmaz. Çeviride Mutezile ve Rafizilik, heva ehline örnek olarak verilmiştir.

Çeviride bazı meselelerde örneklendirme eksik kalmıştır:

eger bâyi‘le müştērî miqdâr-ı şemende ihtilâf itseler şöyle ki bâyi‘ eyitse ben saña bir at şatdum iki yüz akçaya müştērî ise şöyle kim []¹¹⁵

Bu meselede satıcı ile alıcı satım bedelinin miktarında uyumsuzluk yaşamaktadır. Satıcı iki yüz akçe karşılığında at sattığını iddia ederken alıcı da atı muhtemelen daha düşük bir bedele satın aldığını iddia etmektedir. Satıcının beyanı çeviride örnekle gösterilmişken alıcınınki zikredilmemiştir. Çevirmen alıcıya ait beyanı örneklendirmeyi yarım bırakmıştır.

2. Eksik unsurlar

Çevirinin genel akışı hükümleri azaltma yönünde değildir. *Vikâye’de* “... gibi” şeklinde örnekler verilen yerlerde çevirmenin zaman zaman örnekleri kaldırdığı görülmektedir. Mesela:

bâkî kazâyâ için iki er [veyâ] bir er iki ‘avratdur¹¹⁶

Tanıklık için hususi bir hüküm bulunmayan davalarda tanıklar iki erkek veya bir erkek iki kadından müteşekkildir. *Vikâye’de* diğer davalar evlenme, boşanma, vekalet, vasiyet gibi konusu mal olan veya olmayan davalarla örneklenmiştir. Çeviride ise örneklere yer verilmemiştir.

Çeviri bazen *Vikâye’de*ki cümleleri eksik bırakmıştır:

evvel müştērî and içe kim bâyi‘den bir mut buğday yigirmi akçaya almadum idi andan soñra bâyi‘ and içe kim müştērîye iki mut buğday on akçaya şatmaduğına andan soñra hâkim [] her kanğî kim and içmekden nükûl itse haşmuñ da‘vâsı aña lâzım olur¹¹⁷

Hem satıcının hem de alıcının karşılıklı iddiada bulunduğu bu meselede önce alıcı sonra da satıcı yemin verir. *Vikâye’ye* göre yeminlerden sonra hakim satımı fesheder. Fakat bu ifade çeviride yer almamıştır. O kısım çevrilmeden geçilmiş, satıcı ve alıcıdan hangisi yemin vermekten kaçınırsa davanın onun aleyhine sonuçlanacağı çevrilerek devam edilmiştir.

Yine:

eger hâric milk üzerine şanuq turgursa ve şâhib-i yed hâricden şatun alduğına şâhid turgursa şâhib-i yed lâ haqdur eger hâric ü [] şâhib-i yed hüküm olma¹¹⁸

¹¹⁴ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 114a. Krş. Burhânüşşerî‘a, *Vikâyetü’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye*, 124: “وتقبل الشهادة من أهل الأهواء إلا الخطابية”

¹¹⁵ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 111b. Krş. Burhânüşşerî‘a, *Vikâyetü’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye*, 133: “ولو اختلفا في قدر الثمن، أو المبيع حكم” لمن برهن

¹¹⁶ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 114a. Krş. Burhânüşşerî‘a, *Vikâyetü’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye*, 123: “ولغيرها؛ مالا أو غير مال ككناح، وطلاق” ووكالة، ووصية؛ رجلا أو رجل وامرأتان

¹¹⁷ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 112a. Krş. Burhânüşşerî‘a, *Vikâyetü’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye*, 133: “وحلف المشتري أولا وفسخ القاضي البيع” ومن نكل لزمه دعوى الآخر

¹¹⁸ *Risale min Edebi’l-Kadı*, 112b. Krş. Burhânüşşerî‘a, *Vikâyetü’r-Rivâye fi Mesâ‘ili’l-Hidâye*, 133: “فإن برهن خارج على ملك ذو يد على” الشراء منه، أو برهننا على سبب ملك لا يتكرر كالتناج، وحلب لبن، واتخاذ جبن، أو لبد أو جز صوف، فذو اليد أحق

Çeviride zilyedin lehine niçin hükmedildiği anlaşılammaktadır. Fakat *Vikâye*'de zilyedin haklı olduğu mesele gösterilmektedir. Çeviride bu kısmın niçin atlandığı açık değildir.

Bir örnekte ise çeviride ilave açıklama yapılacağı vadedilmişse de açıklama yapılmadan geçilmiştir:

öldüren kişinün 'âkılesi üzerine diyet-i muğallaza lâzım olur 'âkıle vü diyet-i muğallazayı beyân ider [] ammâ kışâş lâzım olmaz¹¹⁹

Çeviride akile ve diyet-i mugallaza bahsinin beyan edileceği zikredilmişse de bu bahisler burada işlenmemiştir. Burada çevirmenin konu hakkında fazladan açıklama yapması beklenirken bunu ihmal etmesinden bahsedilebilir. Fakat diyet, keffaret ve akile meseleleri çevirinin ilerleyen sayfalarında yer almaktadır.

Sonuç

Hanefî mezhebinden olan fukahanın füru-ı fıkıh eserlerinin Türkçe çevirilerinin özellikle Osmanlı dönemindeki varlığı dikkat çekicidir. Çevirilerin ve nüshaların on altıncı yüzyıla beraber ivme kazandığı düşünülürse, Osmanlıların Anadolu ve Rumeli topraklarında Hanefî mezhebinden kadı tayin etmeye başlamaları ile paralel bir sürecin işlediği düşünülebilir. Diğer yandan on altıncı yüzyıl ortasından itibaren mahkeme kayıtlarının da o bölgelerde genellikle Türkçe tutulmasıyla beraber fetvada ve kazada Türkçe ağırlık kazanmaya başlamıştır. Türkçe füru-ı fıkıh çevirilerinin yoğunlaşması bu bağlamla birlikte değerlendirilebilir. Keza fıkıh eğitiminde Türkçenin muhtemel yeri de bu bağlam eşliğinde araştırılabilir. Yargılama hukuku ve ceza hukukuna ait bazı konuların yer aldığı, bir mecmua içinde bulunan kısmi çeviri bu kapsamda değer kazanmaktadır. Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin Türkçeye çevrilmesi hakkında yapılacak daha ileri araştırmalar ve yayınlar hem çeviriler hem de çevirmenler hakkında daha sahih ve tam bilgi elde edilmesini sağlayacaktır. Diğer yandan, genel olarak Türkçe fıkıh dilinin tarihsel gelişimini ortaya koymak ve bu dilin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Türkçe hukuk dili üstündeki etkisini tartışmak için de malzeme oluşturacaktır.¹²⁰

¹¹⁹ *Risale min Edebi'l-Kadı*, 120a. Krş. Burhânüşşer'â, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye*, 190): “وفيه الإث والكيفارة، ودية مغليظة على”
“العاقلة بلا قود”

¹²⁰ Bu etki Osmanlı Devletinde hukuk alanında tamamlanan ilk doktora tezi bağlamında da analiz edilebilir. Tez hakkında bkz. Mehmet Akman, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006), 65-86. Diğer yandan Türkçe hukuk dilinin gelişiminin bir parçası olarak bürokratik yazışmalar ve kayıtlar önemli araştırma kaynaklarıdır. Bu minvalde izinname evrakı ve kaydı hakkında bkz. Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2 (2006), 41-60.

Kaynakça

- Ağar, Mehmet Emin. *Kitabu fi'l-Fıkh bi-Lisani't-Türki: İnceleme-Metin-Sözlük*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989.
- Akgündüz, Ahmed. "Ebüssuud Efendi". *DİA*. 10:365-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Akman, Mehmet. "Osmanlı Hukukunda Kasame". *Türkler*. 13:789-794. Ankara: Yeni Türkiye, 2002.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren, 2004.
- Akman, Mehmet. "Türkiye'de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006), 65-86.
- Aktan, Bilal. *Devletoğlu Yusuf'un Vikaye Tercümesi: İnceleme-Metin-Dizin*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.
- Antepli Meşhur Alim ve İdareci Bedrüddin Ayni*. Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi, 2013.
- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye". *DİA*. 28:231-235. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Bulutlu, Yusuf - Bulutlu, Bünyamin. "Kurd Efendi ve Vikaye Tercümesi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2022), 89-119.
- Burhânüşşerî'a, Mahmûd b. Sadrüşşerî'a el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî. *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*. ed. Ömer Faruk Atan. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Cici, Recep. "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 215-248.
- Çiçek, Birgül. *Kitab fi'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türki Üzerinde Bir Dil Tetkiki*. İstanbul Üniversitesi, Lisans Bitirme Tezi, 1961.
- Doğan Averbek, Güler. "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020), 1-40.
- Doğan, Cihan. "Kuduri'nin el-Muhtasar Adlı Eserinin En Eski Türkçe Tercümesi". *Dil Araştırmaları* 30 (2022), 139-156.
- Duman, Soner. "Türkiye'de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümeleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 25-26 (2015), 209-244.
- Ebû Yûsuf. *Kitâbü'l-Harâc*. Ankara: Akçağ, 1982.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 417-439.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikah". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2 (2006), 41-60.
- Ençakar, Orhan. "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkam'ı Etrafında Oluşan Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 23 (2014), 223-277.

- Erdem, Şükran. *Kitabün fi'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türki Üzerinde Bir Dil İncelemesi*. İstanbul Üniversitesi, Lisans Bitirme Tezi, 1973.
- Gedikli, Fethi. *Hukuk Dili ve Adli Yazışmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Güner, Mustafa. *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkufat) Kaynakları: İbadat Bahisleri Örneğinde*. Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Mülteka'l-Ebhur*. İstanbul: Sağlam, 1983.
- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-Ebhur". *DİA*. 31:549-552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Hasanov, Sefer. "Kurd Efendi". *DİA*. EK-2:93-94. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı, 2019.
- İpekten, Haluk. "Azmizade Mustafa Haleti". *DİA*. 4:348-349. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Kallek, Cengiz. "Hılatı". *DİA*. 17:321-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Karaca, Mustafa. *ez-Zahidi'nin el-Mücteba Adlı Eserinin Tahkiki*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Karasoy, Yakup. "Karışık Dilli Eserlere Bir Örnek: Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı". *Alkış Bitiği: Kemal Eraslan Armağanı*. ed. Bülent Gül. 107-113. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015.
- Kasımoğlu, Berrin. *Mevkufati Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü's-Şeri'a Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:284b/16-310b/08*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kaya, Eyyüp Said. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 24 (2014), 9-126.
- Kemalpaşazade. "Hâşiye alâ Kitâbi Edebi'l-Kâdî mine'l-Hidâye". *Mecmû'u Resâ'ili'l-Allâme İbn Kemâl Başa*. ed. Hamza el-Bekrî vd. 147-170. İstanbul: Dârü'l-Lübâb, 2018.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *DİA*. 31:64-66. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Bedreddin Aynî". *DİA*. 4:271-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Korkmaz, Zeynep. "Eski Bir Kuduri Çevirisi". *Türk Dil Kurultayı (XI) (1966, Ankara)*. 225-231. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1967.
- Kökay, Ali. *Muhammed Emin Fehim Paşa ve "Aziziye" (Kuduri Şerif Tercümesi) Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kuanışbayev, Ercan. *Kitab fi'l-Fıkh: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Muhammed b. Ahmed el-. *Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2004.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Muhammed b. Ahmed el-. *Satıraltı Tercümeli Fıkıh Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017.

- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû Muhammed b. Ahmed el-. *Sualli-Cevaplı Kuduri-i Şerif Tercümesi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1958.
- Ma'tûk, Sâlih Yûsuf. *Bedrüddîn el-Aynî ve Âsâruhu fî İlmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Beşâ'ir el-İslâmiyye, 1987.
- Onat, Hasan. "Hattabiyye". *DİA*. 16:492-493. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Orazov, Orazsahet. "Vikayetü'r-Rivaye fi Mesaili'l-Hidaye Bağlamında Oluşan Fıkıh Edebiyatı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2020), 81-122.
- Öz, Mustafa. "Rafiziler". *DİA*. 34:396-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Özer, Salim. *İbn Kemal'in İslam Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri: Tahkik ve Tahlil*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Özervarlı, Mehmet Sait. "Ali Efendi Hibri". *DİA*. 17:428. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Risale min Edebi'l-Kadı*. Milli Kütüphane: Yazmalar Koleksiyonu (2068/8).
- Sadykbekov, Kurmangazy. "Memlük Kıpçak Türkçesi ile Yazılmış Dini Eserler ve Özellikleri". *International Journal of Languages' Education and Teaching* 3/2 (2015), 119-125.
- Sarıkaya, Muammer. *Kemal Paşa-zade'nin Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılması ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-. *Kitab-ı Mukaddime-i Ebû'l-Leys es-Semerkandi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1987.
- Süslü, Zahir. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Arapça Fıkıh Kitaplarının Osmanlıca Manzum Tercümeleri". *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Sempozyumu (26-27 Nisan 2016, Kırıkkale)*. 141-149. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, 2016.
- Tercüme-i Vikaye*. Manisa İl Halk Kütüphanesi (8488, 655/1).
- Terceme-i Vikayetü'r-Rivaye*. Milli Kütüphane: Yazmalar Koleksiyonu (1162).
- Tombal Çiftçi, Nazan. "17. Yüzyıla Ait Bir Fıkıh Kitabı Olan Tercüme-i Sadru's Şeri'a'nın 130b/06-160b/14'ü Kapsayan Varaklarının İncelenmesi". *International Journal of Filologia* 5 (2021), 229-239.
- Toparlı, Recep. *Kitab fi'l-Fıkh: Şekil Bilgisi Özellikleri, Örnek Metin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1993.
- Toparlı, Recep. *Memluk-Kıpçakçası Dil Yادigarları ve İrsade'l-Müluk ve's-Selatin*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1978.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazade". *DİA*. 25:238-240. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Tuzcu, Recep (ed.). *Bedruddin el-Ayni Sempozyumu (10-12 Mayıs 2013, Gaziantep)*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2016.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Mecmua". *DİA*. 28:265-268. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Yazar, Sadık. "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercüme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 23 (2014), 49-166.

Yıldız, Sara Nur. "A Hanafi Law Manual in the Vernacular: Devletöğlü Yusuf Balıkesri's Turkish Verse Adaptation of the Hidayah-Wiqaya Textual Tradition for the Ottoman Sultan Murad II (824/1424)". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 80/2 (2017), 283-304.

Yılmaz, Fetullah. "Orta Asya Fıkıhını Anadolu'ya Taşıyan Eser: Mehmed Mevkufati'nin Mülteka Tercümesi ve Şerhi". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*. 228-237. Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021.

Ek: Mecmua İçinde Osmanlı Yargılama ve Ceza Hukukuna Dair Kısmi Bir Çeviri¹²¹

[110b] *Risāle min Edebi'l-Kādi*¹²²

[Giriş] *Bismillāhirrahmānirrahīm* bārī celle vü 'alā hazretine hamd-i bī-nihāyet ve resūl Muḥammed Muṣṭafā *ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem* üzerine ṣalāt kılınduğdan soñra eydürüz (?) kim şer'-i muṭahhar-ı nebevī mücebince hüküm kılmak mevķūfdur müdde'ā 'aleyhden da'vānuñ sıhḥat ü fesādı [vü] şehādetüñ maķbūlin ü ğayr-ı maķbūlin fark bilmek muhtācdur d[a'v]ā bābınuñ u şehādet bāb[ın]uñ mesā'ilini bilmek ve bu nesnelere bilindikden soñra tertīb-i hüküm-i şer' hākim üzerine vācib olan aḥvāli bilmeğe muhtācdur ve ol aḥvāli bilmek daḥı¹²³ kaẓā bābınuñ mes'elelerin bilmekle ḥāşıl olur ve bu üç bābuñ¹²⁴ mes'elelerin bildürmek için Allāh cānibinden mu'āvenet taleb idüp eydürüz (?) kim

[Davanın Yürüyüşü] müdde'ī oldur ki da'vāy¹²⁵ terk itse anı terk ideler ve müdde'ā 'aleyh oldur ki da'vāyı terk itmekle anı terk itmeyeler ve şāḥib-i *Hidāye* eydür ki şāḥiḥ fark budur ki müdde'ī oldur ki ḥuṣūmet itmek¹²⁶ üzerine cebr olunmaya müdde'ā 'aleyh oldur ki ḥuṣūmet üzerine cebr olına kaçan bir kişi bir āḥaruñ üzerine bir nesne da'vā kılsa ol müdde'īdür ṭanuķ aña gerek ve ol nesne kim andan ötüri nizā' vāķı' oldı ol müdde'ā bihdür ol nesneye dirler ve ol şāḥib[-i yed] müdde'ā 'aleyhdür müdde'ī ṭanuķ bulmasa and içmek müdde'ā 'aleyhüñdür ammā müdde'ī olmaķda vü münkir olmaķda i'tibār ma'nāyadur şürete degüldür zīrā kim vaķit olur bir kişi şürete nazār[an] müdde'ī düşer ma'nāda münkir olur anuñ ma'nādan münkir olduğına nazār itmez şöyle kim bir kişi bir kişiye bir nesne emānet ḳodı bir müddetden soñra geldi ol emānet ḳoduğı nesneyi ol kimseden taleb ider ol kişi eydür kim ben anı saña virirürüm (?) dimek ol nesneyi saña virimek benüm üzerüme vācib degül dimek olur eyle olsa bu kişiye and virile kim ol emānet teslīm idivirürür (?) teslīm itdüğüne ṭanuķ taleb olunmaya da'vā ol vaķit şāḥiḥ olur kim müdde'ī da'vā itdüğü nesneyi zikr ide meşelā et yā ṭon yā derāhim veyā miķdārın zikr ide şöyle kim bir at yā iki at yā yüz aķça yā iki yüz aķça diye ve daḥı ol nesneyi taleb ide ve ol da'vā olınan nesne[yi] kādī ḳatuna ḥāzır ideler tā kim müdde'ī da'vā itmekde aña işāret idüp işbu nesneyi da'vā iderüm benümdür diye ve ṭanuķ daḥı ṭanuķluķ virmekde aña işāret idüp işbu nesne müdde'īnüñdür diye ve and içmelü olsa müdde'ā 'aleyh aña işāret idüp işbu nesne müdde'īnüñ degüldür diyü [111a] and içe ve eger

¹²¹ Metin, Anadolu Türkçesinin yerleşik transkripsiyon kurallarına itibar edilerek hazırlanmıştır. Köşeli parantez "[]" içinde yazmanın sayfa numaraları, tarafımızca yapılan başlıklandırma ve düzeltmeler yer almaktadır. Metnin yarım bıraktığı kısımlar için "[]", emin olunamayan kısımlar için parantez içinde soru işareti "(?)" kullanılmıştır. Metindeki Arapça ifadeler italik harflerle karşılanmıştır. Dipnotta, metindeki bazı kelimelerin düzeltilmemiş versiyonları ve *Vikāye* ile karşılaştırmalar bulunmaktadır.

¹²² Başlık metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

¹²³ Metinde: "daḥı"

¹²⁴ Metinde: "bābınuñ"

¹²⁵ Metinde yükleme hali eki çoğunlukla sadece "y" harfi yazılarak gösterilmiştir.

¹²⁶ Metinde: "etmek". Bazı yerlerde "itmek" şeklinde "y" harfiyle yazılmıştır. Metinde tutarlılık olması açısından burada tek şekilde okunmuştur.

hâzır getürmek mümkin olmasa kıymeti zıkr ide ve eger müdde‘ā bih arz olsa hüdūd-ı rābī‘asın zıkr ide ve dört yanında olan yirlerüñ ıssı adın u nesebini zıkr eyleye ve eger üç haddin zıkr eylese hemān bizüm e‘imme katında kifāyet ider kaçan kim müdde‘ī da‘vāsın bu vecih üzere kılsa kâdī müdde‘ā ‘aleyhe ol nesneden şora eger ikrār kılsa yā inkār idüp müdde‘ī tanuğ birle işbāt itse müdde‘ā bih[i] müdde‘īye hüküm ide ve eger müdde‘ī tanuğ turgur[ma]sa ve haşmuñ and içmesin taleb kılsa kâdī müdde‘ā ‘aleyh üzerine ‘arz ide eger and içerse müdde‘īnün da‘vāsından kırtılır ve eger and içmekden nükül itse müdde‘ā bih girü müdde‘īye hüküm olına ve kâdīya eyle gerekdür kim müdde‘ā ‘aleyh üzerine and içmek üç kez ‘arz ide andan şoñra hüküm ide ve müdde‘īye sen and içme dimeyeler sārık kaçan sırkaya inkār itse ve and içmeden dañı nükül itse uğurladıñı nesneyi öde[de]ler anddan nükül itdün diyü kaç‘-ı yed itmeyeler ve eger kâtil katline inkār itse ve and içmeden nükül itse habs ideler ol vakte dek kim ikrār veyāhüd yemīn ide el ayak kesen kişi and içmekden nükül kılsa İmām-ı A‘zam katında elin ayagın keseler ve eger müdde‘ī eyitse ki benüm şehirde hazır tanuğum vardur dise haşmınuñ and içmesini taleb itse and virilmeye ammā müdde‘ā ‘aleyh nefsünden pâyendān olına üç güne dek eger pâyendān virmekde yıglınsa müdde‘ī aña lāzım ola her kanda varsa bile vara ve eger müdde‘ā ‘aleyh garīb olsa ol tanuğın tanuğluğı işidile üzerine hüküm olına

[Yemin Şekli] ve yemīn itmek Allāhadur talāk u ‘itāka degüldür eger haşım ilhāh itse aña dañı reva görmişler eger müdde‘ā ‘aleyh bu ikisine and içse da‘vā münkaṭı‘ olur ve eger nükül kılsa bu ikisine and içmekden müdde‘ā ‘aleyh kâdī nesne hüküm itmeye halāş ider hüküm iderse hükmi dürüst olmaya ve yemīn virmek de Allāhuñ şifātın zıkr itmekdür şöyle ki müdde‘ā ‘aleyh and vireler kim ol Allāh haqqıyıçün ki Raḥmāndur Raḥımdür Ṭālibdür Ğālibdür Müdrıkdür Mühlikdür bu nesne müdde‘ī didügi gibi degüldür ammā zamān u mekān birle yemīni tağlız itmek meşrū‘ degüldür şöyle ki cum‘a günü yemīn viririn demek işidilmeye Yahūdiye yemīn virmekde eyideler ol [111b] Allāh haqqıyıçün ki Tevrātı Mūsā üzerine indürdi Naşrāniye yemīn virmekde eyideler ki ol Allāh haqqıyıçün ki İncili ‘İsā üzerine indürdi Mecūsiye yemīn virmekde eyideler ki ol Allāh haqqıyıçün ki odı yaradı putperest olana eyideler kim ol Allāh haqqıyıçün kim putları ibtāl¹²⁷ kılamak için Muḥammedi gönderdi diyü and virdürelere bunları kilisāya iletüp and virmeyeler bey‘de vü nikāhda and virile kim şimdiki hâlde ikisinün ortasında bey‘-i kâ‘im¹²⁸ ü nikāh yokdur ve talākda and virile kim şimdiki hâlde ol hātün benden boş degül şatmaduğına vü nikāh itmedüğine vü boşamaduğına and virmeyeler ola kim şimdiki vaq[t]den artuğ bir zamānda ol nesneyi şatmış ola ve ol ‘avratı almış ve boşamış ola eger müdde‘ā ‘aleyh eline mīrās vecihle gelmiş olsa and virmekde bu nesne müdde‘īnün olduğın bilmedüğine and vireler ve eger şatun almış olsa yā buña bağışlanmış olsa dañı müdde‘īnün degül idüğine yemīn vireler müdde‘ā ‘aleyh eger yemīn için müdde‘īye fidā virse veyāhüd nesne üzerine şulh itseler dürüst olur andan şoñra and virebilmezler

[Yemin Teklifi] eger bāyi‘le müşterī miqdār-ı şemende ihtilāf itseler şöyle ki bāyi‘ eyitse ben saña bir at şatdum iki yüz aqçaya müşterī ise şöyle kim [] bāyi‘ eydür ben saña bir ton şatdum on aqçaya müşterī eyidür ben senden iki ton aldum on aqçaya her kağısı kim tanuğ turgura anuñ didüğine hüküm olına ikisi bile tanuğ turgursa kağısuñ tanuğı ziyāde işbāt itse anuñla hüküm olına eger miqdār-ı şemende vü miqdār-ı bey‘de ikisinde ihtilāf itseler şöyle ki bāyi‘ eydür ben saña bir mud buğday şatdum yigirmi aqçaya müşterī eyidür ben senden iki mud buğday aldum üç aqçaya ikisi bile tanuğ turgursalar şemende bāyi‘ tanuğı bey‘de müşterī tanuğı evlā olur ammā ikisi bile tanuğdan ‘aciz olsalar ve birisi berinün da‘vāsına rāzī olmasa ikisi bile [112a] and içe evvel müşterī and içe kim bāyi‘den bir mut buğday yigirmi aqçaya almadum idi andan şoñra bāyi‘ and içe kim müşterīye iki mut buğday on aqçaya¹²⁹ şatmaduğına andan¹³⁰ şonra ḥākim [] her kağı kim and içmekden nükül itse haşmuñ da‘vāsı aña lāzım olur

¹²⁷ Derkenarda: “bātıl”

¹²⁸ Metinde: “kāyim”

¹²⁹ Metinde: “on aqça on aqçaya”

¹³⁰ Metinde: “andan andan”

[Dinlenemeyecek Bazı Davalar] eger bir kişi bir aharuñ elinde bir nesneyi da'vâ eylese ve şahib-i yed eyitse kim bu nesneyi fülân kişi baña emânet virüpdürür yâhüd [']âriyete virüpdürür veyâ icâreye virüpdürür veyâ bende rehn koyupdurur yâ ben fülândan bunu ğaşb ile alupdururum dise ve bu nesneleri tanuñ birle işbât kılsa ol müdde'înüñ da'vâsı sâkıñ olur işidilmez eger bu tanuñlar eyitseler kim bir kişi emânet kodı kim biz anı bilmezüz huşümet münkañı' olmaz zîrâ ihtimâl vardur kim ol emânet koyan kişi buña müdde'î ola eger şahib-i yed eyitse kim ben bunu fülân-ı ğâ'ibden¹³¹ şatun aldum yâhüd müdde'î eyitse benden ğaşb ile alduñ yâ uğurladuñ yâ bu nesne benden uğurlanmışdur dise da'vâ sâkıñ olmaz egerçi şahib-i yed Zeyde emânet kodığına tanuñ dañı turğursa eger müdde'î eyitse Zeyd bunu bana emânet koyupdurur da'vâ sâkıñ olur emânet kodığına tanuñ durğurmadin¹³² ve illâ müdde'î tanuñ turğurursa kim Zeyd beni vekil naşb itdi bu nesneyi senden kabz itmege ol vañit müdde'â bih[i] şahib-i yed elinden alabilür

[Yemin Teklifiyle Alakalı Diğer Meseleler] kaçan er ile 'avrat ev kumâşında¹³³ ihtilâf itseler ere şâlih olan nesnelere kılıç gibi vü dülbend gibi ol zamân erüñ olur ve 'avrata şâlih olan nesnelere döşek gibi çanak gibi ol dañı erüñ ola ikisi bile diri olsa eger biri ölse diri kalanuñ ola ve eger ikisinden biri memlûk olsa cem'an hür olanuñ ola ammâ dirilikde diri kalanuñ ola

[İki Kişinin Davacılığı] ve eger biri olsa kaçan hâricden olan kişi vü şahib-i yed ikisi bile milk-i muñlak da'vâsın eyitseler ve ikisi bile da'vâları üzerine tanuñ tur[ğur]salar hâric tanuñı evlâdur hükm anuñla¹³⁴ ola eger [iki] hâric bir nesnenüñ üzerine tanuñ turğursa ikisine bile hükm olma eger iki hâric tanuñ turğursa kim her biri müdde'â bihi şahib-i yedinden şatun aldı ikisinüñ [112b] bile tanuñı işidile ve ol nesnenüñ yarusı yaru şemen ile birine virile ve bâkisi şemen ile ol birine hükm olma eger birisi yarusın almağa râzî olmayup terk itse ol birine küllisini hükm itmeyeler bel kim yarusını vireler yarusı şahib-i yed elinde kala eger ikisi bile târiñ zıkr itseler de kanğısınuñ târiñin muñaddem ola anuñ ola şöyle kim biri eyitse ben bunu bir yıldan berü şatun alup tururın dise ve anuñ üzerine tanuñ turğursa biri iki yıldan berü diyü tanuñ turğursa iki yıldan diyenüñ ola eger biri târiñ zıkr itse biri zıkr itmese târiñ zıkr idenüñ ola eger biri Zeydden şatun aldum dise ve biri Zeyd baña bağışladı ben dañı kabz itdüm dise şer'î da'vâ iden yeg ola eger bir kişi [şatun aldum] ve bir hâtün benüm kâbinüm vardur diyü da'vâ itse ikisini berâber ola eger hâric ü şahib-i yed ikisi bile milk-i muñlak üzerine tanuñ turğursalar andan soñra biri vañit eyitse hâric lâ hañdur eger hâric milk üzerine tanuñ turğursa ve şahib-i yed hâricden şatun aldugına şahid turğursa şahib-i yed lâ hañdur eger hâric¹³⁵ ü [] şahib-i yed hükm olma eger birisi tanuñ turğursa benüm katumda toğdı ve biri milk-i muñlak üzerine tanuñ turğursa şahib-i yed evlâdur her kanğı gerege olsun eger iki hâric tanuñ turğursa ki işbu at kendü milkinde toğdı ve ikisi dañı târiñ zıkr itseler kanğısınuñ târiñi anuñ yaşına muvâfik olsa aña hükm ola eger ikisinüñ bile târiñ[i] anuñ yaşına muvâfik gelmese iki tanuñ bile bâñil olur ve eger muvâfik olsa ikisine bile hükm olma eger bir tonda veyâ bir kılıçda ihtilâf itseler her biri tanuñ turğursa ki benümdür kendü milkinde toğındı¹³⁶ ve kendü milkinde düzildi nañar olma eger ol ton u ol kılıç anlarda ise kim bir kerre toğınur ve bir kerre düzilür¹³⁷ şahib-i yed[e] hükm olma ve eger iki kerre toğınur tonlarda olsa ba'z-ı atlâs-ı Mağribî gibi ve iki kez düzilür kılıçlardan olsa ba'zı süyüf-ı Hindiyye gibice veyâ müşkil olsa kanğısına nedür bilinince hârice hükm olma eger hâric da'vâ itse ki işbu atı Zeydden şatun aldum diyü at Zeydüñ milkinde toğdı şahib-i yede hükm olma eger ikisi bile tanuñ turğursalar kim Zeydden şatun aldılar ve târiñi zıkr itmeyeler ikisinüñ bile tanuñı bâñil olur ve at şahib-i yede hükm olunur ve da'vâ tanuñ çoğluğu birle

¹³¹ Metinde: "ğâyibden"

¹³² Metin içinde bazı kelimelerin farklı yazımları görülmektedir. Örneğin: "durğur-", "turğur-". Metnin imlasına sadık kalmak için bunlar metindeki halleriyle yazılmıştır.

¹³³ Metinde Arapça kelimelerin imlasında Türkçe vokaller gösterilmiştir. Örneğin "kumâş" kelimesi "kümâş" şeklinde yazılmıştır.

¹³⁴ Metinde: "anuñla ile"

¹³⁵ Metinde zaman zaman "hâric" şeklinde yazılmıştır.

¹³⁶ Metinde: "toğıtdı"

¹³⁷ Metinde: "tuzılır"

[113a] tercih olunmaz şöyle ki bir kişiye iki şahid şehadetitse ve birine on tanuk tanuklukitse ikisi beraberdür¹³⁸ eger bir kişinin elinde iki koyun ola biri aq u biri kara ve hāric tanuk turgursa aq koyun benümdür benüm milkümde bir kara koyundan toğdı ve şahib-i yed tanuk turgursa kim kara koyun yokdur aq koyundan toğdı her birine şol koyun hükmlına kim tanuk bunuñ milkinde toğdı diyü tanukluk virdi eger hāric ü şahib-i yed ikisi bile da'vā itseler müdde'ā bih her birine atasından mīrās degmişdür ve ikisi bile tanuk turgursa tārih zıkr itmeyeler hārice hükmlına eger ikisi tārih zıkr itseler muqaddem olana hükmlına eger ikisinin bile tārihleri berāber olsa girü hārice hükmlına ve eger hāric tanuk turgursa kim işbu ev¹³⁹ iki yıldan berü kendünün milkidür şahib-i yed tanuk turgursa kim üç yıldan berü ev kendü elindedür hārice hükmlına kaçan bir dīvār iki ev ortasında olsa ve her bir evün şahibi da'vā itse kim bu dīvār kendünündür eger birinün sütünü ol dīvāruñ sütünuna katmış olsa ikisinin bile ortasında ola ve eşahh-ı rivayet oldur ki sütünü az olduğıla çok olduğunun ortasında fark yok şöyle kim birinün bir ü birinün iki olsa hemān girü berāber ola eger müdde'ī hibe da'vāsın itse ve turgurdu[ğı] tanuklar hibe vaqtinde[n] sonra almaduğına tanukluk itseler maqbül ola *fe emmā* hibe vaqtinde[n] evvel şatun alduğına tanukluk itseler maqbül olmaya eger müdde'ī da'vā itdükden sonra müdde'ā 'aleyh eyitse kim senün benüm üzerimde hergiz nesneñ yokdur dise andan [şoñra] müdde'ī tanuk turgursa kim anuñ üzerinde biñ aqçası var müdde'ā 'aleyh tanuk turgursa kim edā itdüğüne maqbül ola eger müdde'ā 'aleyh inkār itdüğü üzerine ben seni bilmezim dise aqçayı edā itdüğüne turgurduğı şahid işidilmeye kaçan eyitse kim qarındaşum terekesinde da'vām u haqqum yok dise hālbukim mīrās horlaruñ yiridür haq bātil olmaz kaçan ikrār eylese kim fülān üzerine itdüğim da'vā[yı] terk itdüm andan şoñra tekrār da'vā itse işidilmeye eger eyitse kim fülān üzerinde [113b] da'vām yokdur andan şoñra anuñ üzerine da'vā itse işidilmeye Kādīhān eydür ikisinde bile işidilmeye kaçan borcu edā itmege mehil alsa andan şoñra da'vā itse kim ben aldum mālumdan bir vāyed bitürürsün işidilmeye bir kimesne bir yiri yüz aqçaya şatsa ve kādīya hüccetin yazdırsa ve kendü üzerinde tanuk turgursa kim yirün bahāsın bi't-tamām kabz itdüğüne andan şoñra da'vā eylese kim müştērī ikrār idüpdürür şemenün yarusı kendü üzerinde kalduğına ve anuñ ikrārına tanuk turgursa da'vāsı vü tanuğı işidilmeye eger bir yirden toprak şatun alsa andan şoñra ol yir benümdür diyü da'vā eylese da'vāsı işidilmeye bir kişinin üzerine nesne da'vā eylese kādī şulh itmege emr eylese ve müdde'ī ben bu şulha rāzī degülem bu da'vādan aşlıla ferāgat idüp da'vāyı terk iderüm dise hemān da'vāsın sākiñ itmek olur terk itdüm dise hemān müdde'ā 'aleyh zimmetin müdde'ī yedinden berī itmek olur ve eger eyitse kim fülān üzerindeki da'vāyı terk itdüm ve āhirete kodum dise andan şoñra girü da'vā itse da'vāsı¹⁴⁰ işidilmeye eger eyitse kim benüm anuñla şerī'atlık işüm yok dise müdde'ā 'aleyh anuñ borcından u kalan da'vālarından kurtulur eger müdde'ī tanuk turgursa kim müdde'ā bih dünki gün kendü elinde idi bu tanuk işidilmeye ammā İmām E[bū] Yūsuf katında işidile eger müdde'ī milkümdür diyü da'vā eylese ve tanuklar atasınıñdur diyü tanukluk virseler maqbül olmaya eger müdde'ī milk-i muṭlaq da'vāsın itse ve şahidler şatun aldı¹⁴¹ veyā bağışladı veyā mīrās degdi diyü tanukluk virseler maqbül ola eger fülān kişiden şat[un ald]um diyü da'vā eylese şahidler dağı milk-i muṭlaq şehadet eyleseler maqbül olmaya eger da'vā itse kim işbu ev [a]tamda[n] baña mīrās kalmışdur ve tanuklar tanukluk virseler kim müdde'ī¹⁴² ol evi şahib-i yedinden şatun almışdur bu şehadet maqbül olmaya

Bu Mesā'il-i Şehādeti Beyān İder¹⁴³

[Tanıklığın Mahiyeti] Tanukluk haberi virmekdür fülānuñ fülān üzerinde haqqı vardır diyü şehadet farzdur tanuklara lāzım gelür örtmek dürüst degül ol vaqit ki müdde'ī taleb ide ve tanuk 'adedi zināda

¹³⁸ Metinde: "berāberādur"

¹³⁹ Metinde harekeli yazılmıştır.

¹⁴⁰ Metinde: "da'vāsını"

¹⁴¹ Metinde: "oldı"

¹⁴² Bir önceki satır sonunda ve bir sonraki satır başında iki defa yazılmıştır.

¹⁴³ Başlık metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

dört¹⁴⁴ erdür ve kışâşda vü kıalan hadlerde iki erdür ve şol yirde kim erenler muṭṭalı‘ olmak cā’iz¹⁴⁵ olmaya oğlan toğduğın [114a] görmek gibi vü hātūnlar ‘aybını görmek gibi yirlerde şahidin ‘adedi bir ‘avratdur bākī kazāyā için iki er [veyā] bir er iki ‘avratdur ve cümlede ‘adil şahidler olmak gerekdür fāsık olsa ṭanukluđı işidilmez ve lafz-ı şehādet dağı şartdur şöyle kim işbu nesneye ṭanukluk viririn diye yođsa¹⁴⁶ eger bu nesneyi bilürin veyā bu nesne böyle olduğından bī-gümānın dise ol şehādet kabül olinmaya kādī ṭanuk hālinde şormaya haşım ṭa’n itmedin illā hudūd u kışâşda İmām Ebū Yūsuf eydür ve İmām Muḥammed ki cemī‘ nesnede kādī ṭanuk hālinde şora hem gizlü hem āşikāre teftiş ide şimdik[i] hālde fetvā bu kavil üzerinedür ṭanugı tezkiye kılmağda bu kişi ‘ādildür maḳbūlü’s-şehādetdür dimek kifāyet ider ve girü ancılayın kādī vü müdde‘ā ‘aleyh ṭanukların dilin bilnese tercümān itmekde bir kişi kifāyet olına ve eger iki kişi olsa yigrek ola

[Tanık Beyanı] ve bir kişi bir āḥarun bey‘ itdüği[n] veyā ikrār itdüğin işitse yā kādī hükm itdüğin işitse yā bir günde gaşb itdüğin görse cā’izdür¹⁴⁷ ol kişi kim bu nesnede ṭanukluk vire eger bunların üzerine anı ṭanuk dikmedilerse dağı her kişi kim bir ṭanugun ṭanukluđın¹⁴⁸ işitse aña cā’iz¹⁴⁹ [de]gül kim ol ṭanukluđı kendü vire ve eger kendü haṭṭını görse ammā każiyye hātırına gelmese ol haṭ ile ṭanukluk virimek dağı dürüst degül ve görmedin işitmeklele ṭanuk virmek dürüst degül illā nesebde vü mevtde vü velāyet-i kādīsına vü vakfda kaçan iki ‘adil işitse kim fülān fülānuñ oğlıdur ve fülān kişi ölmüşdür ve fülān yir fülānuñ vakfidur ammā şehādet itmekde işitdüm dise maḳbül olmaya ve her kişi kim bir¹⁵⁰ güveyün¹⁵¹ elinde kıldan artuk nesne görse kim ol anı taşarruf ider aña kim bu nesneyi bunuñ milkidür diyüş şehādet ide ammā ṭanukluk virmekde elinde gördüm dise şehādet bātil olur

[Makbul Olan ve Olmayan Tanıklıklar] şehādet-i ehl-i¹⁵² hevā Mu‘tezilī gibi Rāfiżī gibi maḳbül olur illā Haṭṭābiyye var bir cemā‘at anların şehādeti kabül olinmaya zimmīnün şehādeti zimmī üzerine maḳböldür egerçi zimmīleri dağı muḥtelif olursa Naşrānī ile Yahūdī gibi ve zimmīnün şehādeti emānıla gelen [114b] kāfir üzerine kabül olur emānıla gelen[in] ṭanukluđı girü kendü mişli müste‘meni üzerine geçer ammā zimmī üzerine geçmez umūr-ı dінде düşmen¹⁵³ olanun şehādeti maḳbül olur ol bir düşmen¹⁵⁴ üzerine ammā düşmenlik umūr-ı dünyāda olsa maḳbül olmaz ve ol¹⁵⁵ kişi kebā’irden¹⁵⁶ yığlınsa ve şağā’ir¹⁵⁷ üzerine dā’im¹⁵⁸ olmasa ‘ādildür şehādeti maḳböldür sünnet olmaduk kişinün ü enenmişün şehādeti maḳböldür ‘ameldār dutdüği ‘amele fāsıd olmasa ṭanukluk dürüstdür veled-i zinānuñ şehādeti cā’izdür¹⁵⁹ karındaşun karındaşa ṭanukluđı geçer ve kişinün atası karındaşına şehādeti cā’iz[dür]¹⁶⁰ razā’dan karındaşun karındaşına vü kıayın atanun güveygüsüne vü güveygünün kıayın atasına şehādeti dürüst[dür] kişinün üzerine kuluñ şehādeti maḳbül degül[dür] ve bir kişi bir¹⁶¹ güveye söğse ol sebebden aña had ursalar ol had urılan kimesnenün şehādeti ebed maḳbül olmaz egerçi tevbe dağı kılsa ođluñ ataya atanun oğluna erün ‘avratına ‘avratun erine mevlānuñ kıluna vü mükātebine ve ortağun ortağına vü ortağ olduğı nesnede bir ortağına ṭanuk olması dürüst olmaz ve muḍḥikün ü sağucunun u ırlayucunun ṭanukluđı geçmez ve āşikāre çalđu birle süci içinün şehādeti dürüst olmaz

144 Metinde kelimenin yazımı hatalıdır (dāl-râ-dâl-tâ).

145 Metinde: “cāyiz”

146 Metinde: “yoğsa”

147 Metinde: “cāyizdür”

148 Metinde: “ṭanukluđun”

149 Metinde: “cāyiz”

150 Metinde: “bire”

151 Metinde: “güvetün”

152 Metinde: “ehli”

153 Metinde: “düşmeñ”

154 Metinde: “düşmeñ”

155 Metinde: “on”

156 Metinde: “kebāyirden”

157 Metinde: “şāğāyir”

158 Metinde: “dāyim”

159 Metinde: “cāyizdür”

160 Metinde: “cāyiz”

161 Metinde: “bire”

Ḳāḍī ‘Abdülcebbār kitābında eydür kim süci içen kaçan zecr olinsa utanur dıġlanur kişi olsa ḳāḍīya vardur kim anuñ şehādeti[n] ḳabül eyleye ve ol kişi kim ḥad vācib olıcaġ işler ider yā ḳuşlar ile oynar yā yolda yiyecek yir bunlaruñ şehādetligi¹⁶² dürüst degül eger bir beg bir nesneyi eyitse zükürları¹⁶³ vü nā’ibler[ij]¹⁶⁴ vü yazucıları vü ra’iyyetleri anuñ içün ṭanuḳluġ virseler eṣaḥ budur maḳbül olmaya eger ekinci yir ıssı içün ü pārsālar içün ü saṭḥına¹⁶⁵ vü re’s içün ṭanuḳluġ virse maḳbül olmaya bir [ki]şi bir yiri da’vā itse kim fülān mescidüñ vaḳfidur ol¹⁶⁶ mescid maḥallesinüñ ba’z-ı ḥallı ṭanuḳluġ virseler eṣaḥ budur ki şehādetleri maḳbül olur Ḳāḍī Ḥaydar Şehid Ḥüsām el-E’imme *Ḳāḍī* şerḥinde eydür Hind Deñizinüñ içine giren kişinüñ şehādeti maḳbül [115a] olmaz zīrā ol dār-ı ḥarābda sākin olmaḳdan muḥāṭara bu dānik gibi kişi yalan ṭanuḳluġ virmege ḳoyurmaz borçlu kişinüñ māl ıssına şehādet[i] dürüst degüldür kaçan borçlu müflis olsa dürüst olmaz kaçan müdde’ā ‘aleyh cerḥ-i mücerred üzere ṭanuḳ ṭurgursa işidilmeye cerḥ-i mücerred oldur ki ṭanuḳ fıṣḳa niyyet ider ammā üzerine ḥaḳḳ-ı şer’ī yā ḥaḳḳ-ı ‘abd işbāt idebilmez eger müdde’ā ‘aleyh ṭanuḳ ṭurgursa kim müdde’ī ṭanuḳlarını ücrete dutdı müdde’ā ‘aleyh ṭanuḳları işidilmeye zīrā hemān cerḥ-i mücerreddür eger şāhid dikilse kim ücrete dutdı benden aldugından on aḳça virdi dise işidilmeye zīrā kim ol on aḳça ḥaḳḳında ḥaşımdur¹⁶⁷

[Tanıkların Çelişen Beyanları] şāhidüñ şehādeti da’vāya lafzen ü ma’nen muṭābıḳ olmaḳ şartdur muvāfıḳ olmasa maḳbül olmaz tā kim iki şāhidüñ şehādeti birbirine muvāfıḳ ola İmām-ı A’zam ḳatında şartdur eger bir ṭanuḳ biñ aḳçaya ṭanuḳluġ virse ve biri daḥı¹⁶⁸ iki biñ aḳçaya ṭanuḳluġ virse ol şāhidler red olına eger biri biñ aḳçaya vü biri yüz aḳçaya ṭanuḳluġ virse biñ aḳça üzerine maḳbül ola eger müdde’ī daḥı¹⁶⁹ ekşer da’vā ḳılsa zīrā kim biñ üzerine ikisinüñ ittifāḳ oldı iki ṭanuḳ Zeyd bir öküz uğurladı diyü ṭanuḳluġ virseler ve levninde ihtilāf itseler bir[i] kızıl idi vü biri şaru idi¹⁷⁰ dise Ebū Ḥanīfe ḳatında maḳbül ola ve Zeydüñ eli kesile eger biri erkek ü biri dişi idi dise bi’l-ittifāḳ maḳbül olmaya

[Asıl ve Fer’i Tanıklar] ṭanuḳ ağzında ṭanuḳ maḳbül olur ḥudüddan u ḳışāşdan ġayrı yirde bu şartla kim aşıl ṭanuḳ ḥāzır olmaḳ evlā ola ölmek veyā sefere gitmek yā ḥasta¹⁷¹ olmaḳ sebebile ammā aşıl ṭanuġuñ¹⁷² her birinden iki kişi şehādet itmek gerek eger ṭanuḳ dört olsa ikisi birinden ṭanuḳluġ vireler ve eger iki olsa ikisi bile ol birinden ṭanuḳluġ vireler andan [şoñra] yine ikisi bile birinden ṭanuḳluġ vireler aşıl ṭanuḳ ġayrı ṭanuḳ dikmekde eyide kim ṭanuḳluġ vir benüm ṭanuḳluġum üzerine ben şimdi ṭanuḳluġ virirüm ki fülān nesne şöyledür eger ṭanuḳlara tezkiye olsa dürüst olur tā kim iki ṭanuḳ birbirini tezkiye itse¹⁷³ [115b] cā’iz¹⁷⁴ olur eger aşıl ṭanuḳlar ṭanuḳluġa inkār itseler fer’üñ daḥı şehādeti bātil olur

[Tanıklıktan Dönme] şehādetden rücū’ yoġdur illā ḳāḍī ḳatında rücū’ olur eger ḥükm olduġdan şoñra rücū’ itseler ḥüküm girü bozulmaz eger ḥükm olmadın rücū’ ḳılsalar şehādetleri sāḳıṭ olur ve nesne ödemezler ammā ḥükm-i ḳāḍī lāḥıḳ olduġdan şoñra rücū’ itseler şehādetleriyle ne telef itseler öderler ve eger biri rücū’ itse hemān yarusın öderler eger bir er iki ‘avrat ṭanuḳluġ virseler andan [şoñra] ‘avratlaruñ biri rücū’ itse telef olan mālüñ dört bölükde birin öder eger iki ‘avrat bile rücū’ itseler mālüñ yarusın öderler i’tibār bāḳī ṭanuḳlaradur rücū’ idene degüldür şöyle kim üç kişi ṭanuḳluġ virseler andan [şoñra] biri rücū’ itse hiç nesne ödemezler eger biri daḥı rücū’ itse ikisi bile yarusın öderler eger bir er on ‘avrat ṭanuḳluġ virseler andan [şoñra] sekiz ‘avrat rücū’ itseler nesne ödemezler eger biri daḥı rücū’

¹⁶² Metinde: “şehādatlıġı”

¹⁶³ Metinde: “zükürları”

¹⁶⁴ Metinde: “nāyibler”

¹⁶⁵ Metinde: “saṭḥına”

¹⁶⁶ Metinde: “ol ol”

¹⁶⁷ Metinde: “ḥaşımdur”

¹⁶⁸ Metinde: “daḥı”

¹⁶⁹ Metinde: “daḥı”

¹⁷⁰ Metinde: “idi idi”

¹⁷¹ Metinde: “ḥasta”

¹⁷² Metinde: “ṭanuḳuñ”

¹⁷³ Metinde: “itse [115b] itse”

¹⁷⁴ Metinde: “cāyiz”

itse tokuzı mâluñ dörtde birin öde[r]ler eger onı dađı rücū^c itseler mâluñ yarusın öde[r]ler eger ‘avratlar küllisi rücū^c itseler İmām Ebū Ħanīfe katında mâluñ altıda birin er öder İmām Ebū Yūsuf u İmām Muĥammed katında yarusın öder ve iki tađrīr¹⁷⁵ üzerine kalanuñ [küllisin] ‘avratlar¹⁷⁶ öderler eger iki er bir ‘avrat tanuĥluĥ virseler andan [soñra] küllisi rücū^c kılalalar mâluñ küllisi[n] ol iki er¹⁷⁷ öderler eger iki kiři tanuĥluĥ virseler kim Zeyd āzād itdi ve kādī ol kuluñ āzādlığına ĥüküm kılsa andan [soñra] ol tanuĥlar rücū^c kılsalar kuluñ kıymetin öderler ve eger tanuĥluĥ virseler fülān kiři Zeydi öldürdi andan soñra ol kiři Zeyd yirine öldürseler ve soñra bu tanuĥlar tanuĥluĥdan rücū^c itseler ol kiřinüñ diyetin öderler eger fer^c šāhid[ler] rücū^c itseler telef olman mâlı öderler eger ařl u fer^c ikisi bile rücū^c itseler [116a] fer^c tanuĥlar öderler

Bāb-ı Mesā’il-i Ķazā Beyānındadır¹⁷⁸

[Hâkimin Uyması Gereken Bazı Kurallar] kādī gerekdür ki iki ĥaşmı berāber kıla oturmaĥda vü turmaĥda ve birine gizlü söylemeye ve birin konuĥlamaya ve gülmeye ve birinden yaña işaret itmeye ve aña ha telkīn-i ĥüccet itmeye ve šāhid[e] telkīn idüp şöyle şehādet ider misin demek mekrühdür ve kaçan katında šābit olsa tanuĥ ile veyāĥūd¹⁷⁹ ikrār ile šāhib-i ĥaĥķa ĥaĥķın virmege ide

[Hapsetme] eger virmekde yıĥlınsa ve ĥaĥ ıssı ĥabs taleb itse kendü mařlaĥat gördüĥi müddet ĥabs olına

[Bir Hâkimden Diĥerine Yazı Gönderilmesi] eger tanuĥlar ĥaşm-ı ĥāzır üzerine tanuĥluĥ virseler ĥüküm kıla ve tanuĥluĥ mücebince šābit onı yaza ve eger ĥaşm-ı ĥā’ib¹⁸⁰ üzerine tanuĥluĥ virseler ĥüküm kılmaya ammā şehādetlerin yaza ĥaşım olduĥı yirüñ kādīsına göndere tā kim ol kādī bu tanuĥluĥ bıraĥanuñ üzerine ĥüküm kıla ĥā’ib¹⁸¹ üzerine ĥüküm kılamak dürüst olmaz illā meger kim ĥā’ibüñ¹⁸² kām-i¹⁸³ maĥāmı ĥāzır ola vekil gibi yā kādī tarafından dikilmiş vaři gibi veyāĥūd ĥā’ib¹⁸⁴ üzerine da’vā olunan nesne ĥāzır üzerine olnana sebep ola şöyle kim müdde’i bir evi bir kiřinüñ elinden da’vā itdi bu dāri fülān-ı ĥā’ibden¹⁸⁵ şatun tururın didi šāhib-i yed inkār itdi kim bu ev benüm evimdür andan [soñra] müdde’i da’vası üzerine tanuĥ turĥursa tanuĥuñ¹⁸⁶ tanuĥluğu maĥbül olur ammā ĥā’ib¹⁸⁷ üzerine olan da’vā ĥāzır üzerine olana řart olsa eřaĥ budur ki ĥā’ib¹⁸⁸ tarafından ĥaşım kılmaz şöyle kim bir kiři kulumna eydür fülān kimesne kulumı āzād iderse sen dağı āzād ol dise andan [soñra] kul tanuĥ ikāmet¹⁸⁹ itse kim ol kiři kulum āzād itdi ĥāl budur kim ol kiři ĥā’ibdür¹⁹⁰ kādī bu tanuĥları diñliyüp¹⁹¹ nesne ĥüküm kılmaya

[Hakemlik] eger ĥaşım[lar] bir kādīlīga lāyık kimesneyi kādī itseler cā’izdür¹⁹² ol kiřiye ĥakem dirler ve anuñ ĥükmi bunda lāzım olur gerekse tanuĥ ile ĥüküm itsün yā nükül ile yā ikrār ile ammā ĥüküm itmedin birbirine vardur kim girü rücū^c ide ve kādīnuñ u ĥakemuñ atası vü anası vü evlādı vü ĥātünü¹⁹³ iĥün [116b] ĥükümleri dürüst degül ĥakemuñ ĥudūdda vü kıřāřda ĥükmi dürüst olmaz

175 Metinde: “taĥdīr”

176 Metinde: “‘avratları”

177 Metinde: “dür”

178 Başlık metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

179 Metinde: “veyāĥūd”

180 Metinde: “ĥāyib”

181 Matinde: “ĥāyib”

182 Metinde: “ĥāyibüñ”

183 Metinde: “kām-i”

184 Matinde: “ĥāyib”

185 Metinde: “ĥāyibden”

186 Metinde: “tanuĥuñ”

187 Matinde: “ĥāyib”

188 Metinde: “ĥāyib”

189 Metinde: “imāmet”

190 Metinde: “ol ĥāyibdür”

191 Metinde: “dinliyüp”

192 Metinde: “cāyizdür”

193 Metinde: “ĥātünü”

[Zina Haddi] kaçan kâdî katında dört kişi tanıklık virse fülân zinâ itdi diyü bu tanıklara zinâdan şoralar kim zinâ nedür ve nicedür ve kanda zinâ¹⁹⁴ itdi ve kimünle zinâ¹⁹⁵ itdi eger cümlesin beyân itseler kim gördük anuñ fercinden vaṭ' itdi mîl sürmeden girür gibi tanıklar hâlerinden sır ile şora andan [şoñra] âşikâre şora 'adâletleri şâbit olsa ol zinâ idene had hüküm kıla ve eger kâdî katında bir kişi zinâyâ ikrâr kılsa aña zinâdan şora tanıklara şorduğı gibi eger beyân itse kâdî red ide yine bir meclisde dağı¹⁹⁶ şora andan [şoñra] beyân itse yine red idüp bir meclisde dağı şora eger dört meclisde ikrâr idüp beyân itse gerekdür ki rücû' telkîn olına ve diyeler kim yapışduñ ola yâ depdün ola yâ helâl şanup şübhe ile vaṭ' itdün ola eger had urmadın yâhüd ururken rücû' itse koyuvireler eger rücû' itmese had uralar

[Zina Haddinin Uygulanması] eger zinâ iden kişi muşşan olsa ya'nî bir hürre-i müslim-i 'âkil ü bâliğ kişi olsa ve nikâh-ı şahîh birle bir hürre-i müslimeye 'âkile vü bâliğaya vaṭ' itmiş olsa anuñ haddi yazıda taşıla¹⁹⁷ depilmekdür evvel tanıklar atalar eger ol tanıklar atmasalar yâ ol tanıklar gâ'ib¹⁹⁸ olsalar veyâhüd¹⁹⁹ ölseler had sâkıṭ olur andan [şoñra] imâm ata ve kâdî yâ emîn ata andan [şoñra] kalan halâ'ik²⁰⁰ atalar öldükden şoñra yuyalar ve kefinliyeler ve üzerine namâz kıllalar ve eger muşşan olmasa lâkin mükellef olsa anuñ haddi yüz ağaç urmağdur bir ağaç ile kim anuñ yumrusı vü budağı olmaya uzunluğu zirâ' miqdârı ola üzerinden artuğ tonların çıkaralar ve urmağlığı cümle a'zâsına tefrîk ideler illâ başına vü yüzüne vü fercine urmayalar veyâ çöküp yâ örüyü çururken uralar eger zinâ iden kul olsa elli ağaç uralar ve mevlâsı ammâ izinsiz had urmaya ve eger hâtün olsa recm itmege kıuyı kazalar ve ağaç urmalu olsa otururken uralar ve dağı tonun çıkarmayalar kürkün ü pamuklu fiştanın çıkaralar eger hasta kişi zinâ itse recm itmelü olsalar [117a] recm ideler ve eger had urmalı olsalar sağ olınca uralar²⁰¹ eger yükli 'avrat zinâ itse vaṭ'-ı haml idüğü sâ'at recm ideler nifâs geçmedin had urmayalar

[Zina Haddi Uygulanmayan Bazı Haller] kaçan bir kişi helâl şanup atası yâ anası qaravaşına²⁰² yâ 'avrat mevlâsı qaravaşına²⁰³ zinâ itse had urılmaya eger kendü üç talâk boşadığı 'avrata 'iddet içinde vaṭ' itse had urılmaya kaçan qarındaşı cāriyesine yâ 'ammusı cāriyesine vaṭ' itse had urıla eger oğlı cāriyesine vaṭ' itse had urılmaya egerçi [harâm] olduğına dağı ikrâr iderse de kaçan bir cāriye şatılsa müşterîye teslim itmedin vaṭ' itse veyâ 'avratlık²⁰⁴ bir qaravaşa²⁰⁵ vaṭ' itse had urılmaya bir kişi bir ecnebî hâtün kendü döşeginde bulsa ve aña vaṭ' itse had urıla egerçi ol kişi a'mâ dağı olursa kaçan bir evlenmiş kişiye bir ecnebiyye hâtün getürseler 'avratuñ budur diseler ol dağı vaṭ' itse had urılmaya kaçan bir kişi hayvânâta vaṭ' itse veyâhüd oğlana vaṭ' itse İmâm Ebü Hanîfe katında had urılmaya²⁰⁶ belki ta'zir olına İmâm Ebü Yûsuf u İmâm Muhammed ile İmâm Şâfi'i katlarında had urıla kaçan bir bâliğ olmadın oğlancık bir bâliğa 'avrata vaṭ' itse hiç birine had urılmaya eger bâliğ oğlan gayr-ı bâliğaya zinâ itse ol bâliğ olana had urıla eger bir şağır[e]ye [vaṭ'] idüp öldürse nazâr olına eger ol cāriye ise ol kişiye hem had urıla ve hem gâ'ib²⁰⁷ şehâdet cāriyenüñ bahâsın ödedeler ve eger hürre olsa girü ancılayın hem had uralar ve hem diyet alalar halîfe[ye] had urılmaya ammâ kışâş olına ve mâli alına

[Zinaya Tanıklık Etmek ve Tanıklıktan Dönmek] eger şahidler şehâdet itseler kim Zeyd bir gâ'ibe²⁰⁸ 'avrat ile zinâ itdi Zeyde had urıla eger şehâdet kılsalar kim Zeyd bir gâ'ib²⁰⁹ kişiden nesne uğurladı

¹⁹⁴ Metinde: "zinâ"

¹⁹⁵ Metinde: "zinâ"

¹⁹⁶ Metinde: "dağı"

¹⁹⁷ Metinde: "taşıla ve"

¹⁹⁸ Metinde: "gâ'ib"

¹⁹⁹ Metinde: "veyâhüd"

²⁰⁰ Metinde: "halâ'ik"

²⁰¹ Metinde: "urmayalar"

²⁰² Metinde: "qarındaşına"

²⁰³ Metinde: "qarındaşına"

²⁰⁴ Metinde: "'avratlık"

²⁰⁵ Metinde: "qaradaşa"

²⁰⁶ Metinde: "olunmaya"

²⁰⁷ Metinde: "gâ'ib"

²⁰⁸ Metinde: "gâ'ibe"

²⁰⁹ Metinde: "gâ'ib"

Zeydün eli kesilmeye ve eger dört tanuğ zinā olan evün iki bucağında ihtilāf itseler şöyle kim²¹⁰ ikisi sağ bucağında [117b] zinā ittiydi dise ve ikisi şol bucağında ittiydi diseler had urılmaya eger bir kişi zinā²¹¹ itdüğüne ikrār itse ammā zinā²¹² eylediği ‘avratı hātırına getürmese had urıla eger şahidler zināya²¹³ şehādāt itseler ammā zinā²¹⁴ itdüğü ‘avratı bilmeseler yāhūd²¹⁵ ol ‘avrat zinā üzerine muṭī‘ olduğına olmaduğuna ihtilāf itseler yā zinā²¹⁶ olan şehirde ihtilāf itseler şöyle kim ikisi Kūfede dise ve ikisi Başrada dise tanuğluk virseler kim fülān birle zinā²¹⁷ itdi hāl budur kim ol fülāna beñzer ola yāhūd²¹⁸ tanuğlar fāsıq olalar yāhūd²¹⁹ tanuğ ağzından tanuğ olsalar had urılmaya eger zināya²²⁰ tanuğluk virseler had urılmaya ve ol kişiye ol sebebden had ursalar andan [şoñra] tanuğlaruñ biri kul çıkısa yāhūd²²¹ had urulmuş olsa cümle tanuğlara had uralar ve eger ol kişi had sebebiyle²²² mecrūh olsa cerāhati heder ola ve eger recm olunmuş olsa diyet [beyt]ü'l-mālden ola eger zinādan²²³ recm olduğdan şoñra dört tanuğlaruñ biri rücu‘ itse had urıla ve diyetüñ rub‘un²²⁴ ödeye eger recm olunmadın rücu‘ itse tanuğlaruñ cümlesine had urıla eger beş tanuğdan biri recm olduğdan şoñra rücu‘ eylese aña hīç nesne olmaya eger biri dağı rücu‘ itse ikisine ödetdüreler eger bir kişi recm itmege emr olunmuş kişi yā zināya tanuğluk viren tanuğları tezkiye itse andan şoñra tanuğlar kullar veyāhūd²²⁵ kāfir çıkısa ol kişiye diyet ödetdüreler eger tezkiye olmadın recm olınsa andan şoñra kullar veyā kāfirler olsalar diyet beytü'l-māl üzerine ola

[Şarap İçmek] hür kişi süci içse eger bir kaçre dağı olsa seksen ağaç uralar eger kul olsa kırk ağaç uralar eger bir kişi süci kaçvesiyle tutılsa egerçi yol ıraklığından kaçvesi zā'il²²⁶ olsa veyāhūd²²⁷ sarhoş tutılsa veyāhūd içdüğüne bir kez ikrār itse yā iki kişi içdüğüne şehādēt itseler ve kendü irādetiyle içdüğü bilirse şahıyyen²²⁸ had [118a] urıla ki seksen ağaçdur ve süci içenüñ hadde tonların çıkaralar ve cemī‘ bedenine haddi tefrīk ideler zināda²²⁹ olduğ gibi

[Zina İftirası] kaçan bir hür kişi bir hür-i mükellef-i müslim-i ‘akıl kişiye şarīhan zinā ile şetm itse şöyle kim zinā itdün yā zinā idicisün yā sen atañuñ oğlı degülsün dise gāzabla yāhūd²³⁰ zāniye ‘avratuñ oğlın dise atası ölmüş kişiye ve söğülen kişi da‘vā itse aña dağı²³¹ seksen ağaç had urıla eger bir kişiye bir kişi zinā idici dise ol dağı zinā idici sensin dise ikisine bile had urıla yā had urılmaya eger bir kişi bir kişiye bir kaç defa sögse yā bir kaç kez süci içse yā bir kaç kez zinā itse cümlesinde bir had urıla eger zinā²³² itse ve bir güveye sög[se] ve hem süci içse her birine birer had urıla kaçan bir kişi bir kul veyā karavaş

²¹⁰ Metinde: “şöyle kim şöyle kim”

²¹¹ Metinde: “zinā”

²¹² Metinde: “zinā”

²¹³ Metinde: “zināya”

²¹⁴ Metinde: “zinā”

²¹⁵ Metinde: “yāhūd”

²¹⁶ Metinde: “zinā”

²¹⁷ Metinde: “zinā”

²¹⁸ Metinde: “yāhūd”

²¹⁹ Metinde: “yāhūd”

²²⁰ Metinde: “zināya”

²²¹ Metinde: “yāhūd”

²²² Metinde: “sebebiyle ile”

²²³ Metinde: “zinādan”

²²⁴ Metinde: “rub‘un”

²²⁵ Metinde: “veyāhūd”

²²⁶ Metinde: “zāyil”

²²⁷ Metinde: “veyāhūd”

²²⁸ “Ayık” anlamındaki bu kelimenin mürekkebi bulanıktır fakat lafız bu olmalıdır zira *Vikāye*'de “صاحيا” kelimesi kullanılmıştır, bkz. Burhānüşşerī'a, *Vikāyetü'r-Rivāye fī Mesā'ili'l-Hidāye*, 82.

²²⁹ Metinde: “zināda”

²³⁰ Metinde: “yāhūd”

²³¹ Metinde: “dağı”

²³² Metinde: “zinā”

yâ bir kâfir[e] zinâ'la sögse şöyle kim zinâ²³³ itdün yâ zinâ²³⁴ idicisin dise ve anlar da²³⁵ zinâdan 'afif olsalar o kişiye ta'zîr urıla

[Tazir] ve ta'zîrûn ekşeri otuz tokuz degnekdür ve eķalli üç degnekdür ve ta'zîr ğarbuñ ğâyeti ğatı uralar ve andan artuķ zinâ²³⁶ ğaddin uralar ve zinâ ğaddinden aŗağı süci ğaddin uralar ve bundan aŗağı Şetm ğaddin uralar bir kişi bir müslimâna yâ fâsıķ yâ kâfir yâ sâriķ yâ fâcir yâ ğâ'in²³⁷ yâ lüti yâ muğhannet yâ zındiķ yâ deyyüş yâ ğarğaban yâ Őâribü'l-ğamr yâ âkilü'r-ribâ yâ veledü'z-zinâ yâ me've'l-lüşüş yâ ğarâm-zâde yâ oğlanlar ile oynayıcı dise bu zıkr olınan cümlesinde ta'zîrdür eger bir kişi yâ ğimâr yâ kelb yâ ğınzîr yâ la'in yâ nâkes yâ muđğıķ [dise] ta'zîr olınmaya yâ ğad yâ ta'zîr urılsa bir kimesneye dağı ol seb[eb]den ölse demi heder olur eger er 'avratına ta'zîr urup öldürse ğanı heder olmaz

[Sirkat] ğaçan bir ğırr-i mükellef yâ 'abd-i mükellef bir kişinün milkini gizledüği yirden Őanduk gibi yâ dârı gibi on 'aded ğarblu geçer aķça miķdârı uğurlasa ğüküm budur ki anuñ Őağ elini bilekden keseler ve ğan aķmak birle ölmüşün diyü [118b] ğatrânılıyalar²³⁸ andan Őoñra bir dağı uğurluķ iderse Şol ayağın keseler eger üçüncü kez uğurluķ iderse zindânda yaturalar tâ tevbe idince eger uğurladüği on dirhemden eksük olsa yâ ğuşümet olınmadın ğirü Şâhibine virse yâ uğurladukdan Őoñra ol nesneyi aña bağışlasa yâ Şatsa yâ uğurladüği nesnenün kıymeti el kesilmezden muķaddem on aķçadan eksilse yâ uğurladukdan Őoñra benümdür diyü da'vâ itse el kesilmeye eger uğurunuñ²³⁹ Şol eli veyâ Őağ ayağı kesik olsa yâ ğüüd baş parmakları yâ andan ayru ikişer parmakları kesik olsa yâ Şol eli yâ Őağ ayağı ğurumuş olsa uğurluķ itmegile elin ayağın kesmeyeler eger bir kişi yolda yâ mescide otursa ve mâlımı kendü ğatında ğosa ve kendü ğatında otururken uğurlasalar ol uğurlıyan kişinün elin keseler uğurluķ bir kez iķrâr itmekle Şâbit olur ve iki Őanuķ birle Şâbit olur ammâ ğâği Şora kim uğurluķ nedür ve ğaçan uğurladı ve ne yirde uğurladı ve ne miķdâr uğurladı ve kimden uğurladı eger cümlesin beyân itseler ğağ'-ı yed ğükm ide eger bir ğaç uğurlar Őerik olsalar ve dağı uğurladukları nesneden her birine onar aķçalıķ nesne degse cümlesinün eli kesile egerçi almakda²⁴⁰ ba'zısı aldıysa dağı yine birdür yabânda mübâğ bulunur nesneyi uğurluķ birle el kesilmeye ot gibi ağaç u ğamış gibi vü balıķ u av u zernih gibi ve dağı tizcik fâsid olur nesne uğurladüği birle el kesilmeye süd et gibi vü yaş yemiş gibi eger dirilmiş ü eger ağaçda berâberdür ü ğavun gibi eger biçilmedük tağıl uğur[la]sa ğağ'-ı yed olınmaya eger sarğoş idici Őarâblar uğur[la]sa yâ ğalğu âlâtın uğur[la]sa yâ altun uğur[la]sa yâ ğümüşden dizilmiş put uğurlasa yâ nerd yâ Őağranc uğur[la]sa ğağ' olınmaya eger mescidden mescid ğapusın uğur[la]sa yâ muşğaf uğur[la]sa yâ ğırr oğlancıķ uğurlasa egerçi söylemez deñlü dağı olursa ğağ' olınmaya eger küçük ğul uğurlasa yâ ğesâb defterin uğurlasa ğağ' olına eger kelb veyâ pars uğurlasa ğağ' olınmaya eger bir kişi ğâret itse yâ ğöz [119a] açup kefen uğurlasa yâ kendü ile bir ğayrı kişi arasında ortaklıķ mâldan uğurlasa [yâ] mü'emmeden kendü ğağı ğadar uğurlasa ğağ' olınmaya eger bir nesneyi uğurlasa anuñ için elin keseler ol nesneyi elinden alsalar andan Őoñra anı yine uğurlasa naşar olına eger ol nesne evvelki ğâlınden bir dürlü dağı olmuş ise şöyle kim evvel iplik idi Őoñra ğoķunmuş olsa ol uğurunuñ yine ayağın dağı keseler ve eger bir dürlü dağı olmamış ise ğağ' olınmaya eger kendünün yağın ğavminden sirğa itse ğağ' olınmaya er 'avratdan u 'avrat erinden ü ğul efendisinden ü efendi ğulundan uğurlasa ğağ' olınmaya eger ğonuk ğonukluğa alan kişiden bir nesne uğurlasa yâ ğamâmdan uğur[la]sa yâ ğirmege izin virilmiş²⁴¹ evden sirğa itse yâ ğüüd²⁴² bir nesne uğurlasa evden ğıķarsa²⁴³ yâ bir evden kendü alup

²³³ Metinde: "zinâ"

²³⁴ Metinde: "zinâ"

²³⁵ Metinde: "anlardan"

²³⁶ Metinde: "zinâ"

²³⁷ Metinde: "ğâyin"

²³⁸ Metinde: "ğatrânılılar"

²³⁹ Kelime sözlüklerde "uğru" şeklindedir. Fakat burada yazma metindeki kullanım korunmuştur.

²⁴⁰ Metinde: "olmakda"

²⁴¹ Metinde: "virilmemiş"

²⁴² Metinde: "yâ ğüüd"

²⁴³ Metinde "ğıķarmasa" olmalıydı çünkü *Vikâye*'deki "لم يخرجه" ifadesinin karşılığında kullanılmıştır, bkz. Burğânüşşerî'a, *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâ'ili'l-Hidâye*, 84.

taşradığı kimesneye virse yâ bir evi delüp ü elini şokup nesne alsa yâ yeñden taşra turan kiseden yarup nesne alsa kaç olınmaya ammâ bir kişinüñ yükün yarup nesne alsa yâ elini bir kimesnenüñ şandugına yâ yeñine yâ yakasına şokup nesne çıkarsa yâ bir gizlü nesneyi yirinden alup yola bıraksa ve andan şoñra alsa kaç olına bir nesne bir kişinüñ elinde emânet vecihle yâ ‘ariyet vecihle olsa ve andan [şoñra] uğurlansa ol kişi huşümet birle uğurlıyan kişinüñ eli kesile ve ol nesnenüñ ıssı huşümet itmek şart degül ve yine ancılayın gâzab ile almış olsa yâhüd²⁴⁴ ücrete tutmuş olsa yâ ol nesne elinde rehin olsa anuñ huşümet itdügiyle uğrunuñ elin keseler eger eli kesilmiş uğrudan uğurladığı şey’i bir kişi dahı uğurlasa anuñ eli kesilmeye eger kul uğurladugına ikrâr itse elin keseler uğrunuñ eli kesildükden şoñra uğurladığı nesne elinde turlursa alup şâhibine vireler ve eger telef olmuş olsa ödetdurmeyeler kaçan kim kaçdı uğrunuñ sağ elin kesmege emr itse ol hañâ ile veyâhüd kaçdıla şol elin kesse nesne olmaya eger bir kişi bir koyunu uğurladığı [119b] tamda boğazlıyup çıkarsa elin kesmeyeler eger bir kişi on aqça deger altun uğurlasa dahı dînâr kesdürse yâ gümüş uğurlıyup aqça kesdürse elin keseler ve ol kesilen altun ile gümüş şâhibine red ideler eger bez uğurlıyup kızıla boyasa eli kesildükden şoñra ol bezi şâhibine virmeyeler belki uğrunuñ ola ve eger siyâha boyasa yine şâhibine red ideler

[Yol Kesmek] ve eger bir kişi yol kesmedin ü âdem öldürmedin ü mâl almadın tutulsa zindânda habs ideler tevbe idince eger on aqça alsa yâ on aqçalık nesne alsa sağ elin ü şol ayağın keseler eger bir kaç kişi olsa ve aldıkları nesne kıymet idicek her birine onar aqçalık nesne irişse küllisinüñ elin ayağın keseler eger âdem öldürüp ammâ nesne almadıysa haddile öldüreler eger ölen kişinüñ kavm ü kabilesi ‘afv itseler iltifât olınmaya elbette yine öldüreler eger âdem²⁴⁵ öldürse ve mâl alsa evvel elin keseler andan şoñra öldüreler andan [şoñra] aşakoyalar veyâhüd diri iken aşalar andan [şoñra] süñü ile dürteler ölinceye dek üç gün aşılı tura eger birisi katl itse ve gayrıla hem-râh olsa cümlesinüñ elin ayağın keseler eger cerâhat idüp mâl alsa eli ayağı kesile ve itdügi cerâhat dahı red olına ve şol nesneyi kim aldı ve telef itdi ödetdurmeyeler dahı kuttâ‘u‘t-‘tarîk olanuñ cümlesini öldüreler eger yolcularuñ ba‘zısı ba‘zinuñ yolun kesse yâhüd aşamdan yâ gündüzde şehir içinde yol kesse yâ iki şehir ortasında yol kesse el ayak kesilmeye belki ölen kişinüñ velisi dilerse kışâş ide dilerse ‘afv ide veyâ diyet ala eger bir kişi boğmak ile öldürse diyetin vire ve eger ‘âdetiyse nicesini boğup öldürmek²⁴⁶ anı dahı boğmak ile öldüreler

Âdem Öldürmek²⁴⁷

[Öldürme ve Yaralama Suçlarının Kovuşturulması ve Ceza İnfazı] Beş vecih üzerinedür biri katl-i ‘amddür biri şibh-i ‘amddür biri hañâdur ve biri cârî-i mecrâ-ı hañâdur ve biri katl-i sebebdür ammâ katl-i ‘amd oldur kim bir kişi kaçdıla tefrîk-i eczâ ider nesne ile darb [120a] ide silâh gibi vü keskin taş gibi vü yürgen ağacı gibi vü kemiş gibi vü od²⁴⁸ gibi bu cümle öldürmekde kışâş lâzım olur girü kâtil maqtülün yirine öldürile ve âhîret haqqında günehkâr olur keffâret virmekle günâh zâ’il²⁴⁹ olmaz ammâ şibh-i ‘amd oldur kim bir kişi bir nesne ile ura kim gâlibâ anuñ gibi nesne âdem öldürmezdi çomak gibi tabak gibi ve bunlaruñ gibi nesne ile urmağda²⁵⁰ günehkâr olur keffâret lâzım olur öldüren kişinüñ ‘âkılesi üzerine diyet-i muğallaza lâzım olur ‘âkıle vü diyet-i muğallazayı beyân ider [] ammâ kışâş lâzım olmaz eger büyük taşıla ursa yâ büyük ağacıla ursa ve insân götürmeyecek nesne ile ursa İmâm Ebü Hanîfe katında bu dahı şibh-i ‘amddür kışâş lâzım olmaz ammâ diyet ü keffâret vâcib olur İmâm Ebü Yûsuf u İmâm Muhammed katlarında katl-i ‘amddür ammâ hañâ oldur ki hayvân şanup atar nâ-gâh hayvân şandugı âdem çıkar yâ bir kimesneyi harbî şanup atar nâ-gâh müslim çıkar yâ zimmî-i gayr-ı harbî çıkar ikinci budur ki bir nişâna atar nâ-gâh oğ nişândan geçüp âdeme irişür ve ammâ mecrâ-yı hañâ oldur ki nevmde nâ-gâh bir âdem üzerine düşüp öldürür bu üç vecihle öldürmekde kim zıkr olındı

²⁴⁴ Metinde: “yâhüd”

²⁴⁵ Metinde: “âdem âdem”

²⁴⁶ Metinde: “oldurmak”

²⁴⁷ Başlık metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

²⁴⁸ Metinde: “odd”

²⁴⁹ Metinde: “zâyil”

²⁵⁰ Metinde: “urmekde”

ikisi haṭādur ve biri cārī-i mecrā-yı haṭādur keffāret lāzım olur ve ammā katl bi's-sebeb oldur ki bir kiři gayr-ı milkinde tař kōdı veyāḥūd kuyı kazdı andan [řoñra] ol tař sebebiyle ādem helāk oldu yā ol kuyu²⁵¹ sebebiyle²⁵² ādem helāk oldu ve bu vecihle öldürmekde kātılūñ 'ākilesi üzerine diyet lāzım olur

[Kısa Uygulanan ve Uygulanmayan Bazı Haller] hemān Allāhdan²⁵³ isti'ānet taleb idüp beyān idelüm ki kışāř ne yirde vācib olur ve kim kimi öldürmekle vācib olur ve diyet ne yirde lāzım olur miqdārı nedür ve kimün üzerine lāzım ve kişinün 'ākilesi kimlerdür [120b] ve keffāret ne ile olur ammā kışāř lāzım olur ebeden kanı ḥarām olan kimesneyi öldürmekle ammā kanı ḥarām olmasa kışāř lāzım olmaz emānı gelen kāfir öldürmek gibi zīrā²⁵⁴ girü hemān ḥarbe varsa kanı helāl olur āzād²⁵⁵ kimesneyi āzād²⁵⁶ için öldürürler ve kul için öldürürler ve müslimānı zimmīyçün öldüreler 'ākil kişiyi mecnūn için ve bāliĝ kişiyi oĝlancık için öldüreler řaĝ kimesneyi kör için ve kötürüm için ve eli ayaĝı kesilmiş için ve eri 'avrat için bu cümlede öldüreler ammā bunlaruñ 'aksinde öldürülmeye ve seyyidi kul için ve müdebber için ve mükāteb için ve ortaklık kul için öldürmeyeler ve řol kışāř ki velī'ün atası üzerine düşer²⁵⁷ sākıt olur süflā bir kişinün atası atasın öldürdi ol kiři atasıy için atasın öldürmez ve kışāř kılıçdan artuķ nesne ile itmeyeler öldüren kiři neyle gerekse öldürsün girü katlinde kılıç ile öldüreler kaçan ölen [ki]şinün iki oĝlı yā iki şarındaşı olsa biri büyük bāliĝ ü biri küçük oĝlan olsa ol büyük bāliĝ olan kiři kışāř ide ol küçük oĝlan büyümege tevaķķuf olınmaya eger bir kiři bir kimesneyi cerāḥatlı kılrsa ve ol daḥı dōşege düşse ve dōşekden şalkmadın ölse kışāř olına eger bir cemā'at cem' olup cümlesi bir kimesneyi öldürseler cümlesin ol bir kimesne için öldüreler eger bir kimesne çok kişileri öldürse cümleñ velisi ol kişiyi öldüreler eger cümlesi ḥāzır olmadın biri ḥaķķın taleb itse anuñ için öldüreler ve řalanuñ ḥaķķı sākıt olur eger ādem öldüren kendi eceliyle ölse yā ayrıķ kiři anı daḥı öldürse yā ölen kimseleruñ [velileri] 'afv itseler yā az çok māl üzerine řulḥ itseler kışāř sākıt olur eger velileruñ biri 'afv itse yā māl üzerine řulḥ olsalar řalanuñ ḥaķķ-ı kışāřları sākıt olur belki ḥaķķları diyet[e] döner ve diyetden ḥiřşelerini alalar eger bir kiři bir kimesneyi boĝup öldürse yā řuya ĝarķ itse yā bir kamçı birle ölünce dōşe kışāř olınmaya belki 'ākile üzerine diyet lāzım ola eger müslimān 'askeri vü kāfir leşkeri muķābele olduķda bir müslim bir müslimi kāfir zannidüp öldürse kışāř olınmaya belki diyet ü [121a] keffāret vācib olur eger bir kiři kendüde cerāḥat [olsa] ve bir yirinde daḥı Zeyd mecrūḥ itse ve bir yirinde arslan ışırsa ve bir yirinde yılan şoksa cümlesinden ol kiři ölse diyetuñ üçden birin Zeyde ödettüreler ve her kimse ki müslimānlaruñ üzerine kılıç çekse anı öldürmek vācib olur ve öldüren kişiye kışāřdan u diyetden ü keffāretten nesne lāzım gelmez eger bir kiři bir kişinün üstüne gicede veyā gündüzde şehirde vü gayrı yirde kılıç çekse yā gicede şehir içinde 'ařā çekse yā gündüzde şehirden şaşra 'ařā çekse ol daḥı anı urup öldürse hiç nesne lāzım olmaz ve girü ancılayın bir kiři gicede nesnesin almış uĝrısınuñ ardına düşüp öldürse ařlā nesne lāzım olmaz eger gündüz şehir içinde 'ařā çeküp öldürse kışāř olına eger bir kiři bir güveye kılıç çeküp bir kez yā iki kez ursa andan [řoñra] kılıcın kına şokup girü dönse andan [řoñra] ol kiři anı urup öldürse kışāř olına eger bir mecnūn yā bir bāliĝ²⁵⁸ olmaduķ oĝlan bir kişiye kılıç çekse ol daḥı anı öldürse kendü mālından diyet lāzım olur eger bir deve bir kişinün üzerine ḥamle kılrsa ol daḥı anı öldürse kıymeti lāzım olur

[Erř] eger cināyet a'zā üzerine olsa naşar olına eger mümāşelet mümkün olsa kışāř olına eger mümkün olmazsa erř alına a'zā için lāzım olan diyete erř dirler kaçan bir kiři bir āḥaruñ kaşdıla bilekden elin kař'itse girü kışāř olına egerçi kař'idenün eli büyük daḥı olursa eger ayaĝı bir kimesnenün kesse yā burnın kulaĝın kař'itse girü daḥı anuñ kesile eger bir kiři urup gözi nūrı giderse girü kışāř olına řol vecihle ki

²⁵¹ Kimi kelimelerde ("kuyı" "kuyu" gibi) çift yazım şekilleri görülmektedir, imlayı göstermesi bakımından bu çift kullanımlar korunmuştur.

²⁵² Metinde: "sebebiyle ile"

²⁵³ Kelime metinde "Allāhdan" şeklindedir, satır altında kırmızı mürekkeple "Allāhdan" diye düzeltilmiştir.

²⁵⁴ Metinde: "zīrā"

²⁵⁵ Metinde: "āzād"

²⁵⁶ Metinde: "āzād"

²⁵⁷ Metinde: "tuşar"

²⁵⁸ Metinde: "balık"

gözünün üstüne yaş bite (?) korlar ve üstüne kızmış püsdeki koyalar tā kim anuñ dağı gözi nürü gide eger bir kişinüñ gözi yiriyle kışaş olınmaya zīrā²⁵⁹ mümāşelet mümkün olmaz ve her nerde kim mümāşelet mümkün ola anda kışaş olına girü yirde süñükde [121b] olmaz illā dişte eger çıkarırsalar girü anuñ dağı çıkaralar eger şışalar ege ile egeleyeler bir er bir ‘avratuñ elin ayağın kaţ‘ itse kışaş olınmaya zīrā kim bir er ‘uzvıla ‘avrat ‘uzvı ortasında mümāşelet yokdur ve girü ancılayın hür kişiye kul a‘zāsı ortasında yā iki kul ortasında kışaş olınmaya müslimān a‘zāsıla zimmī a‘zāsı berāberdür eger kaţ‘ idenüñ eli kırımış yā parmağı eksik olsa eli kesilen kişi muhayyerdür ki dilerse elin kese ve dilerse elinüñ diyetin ala ve girü ve ancılayın bir kişi bir gayrınuñ başını bir yanında yarsa bir yanına varınca ol baş yaranuñ başı büyük olsa ol miqdārı yarık bir yanından bir yanına irişmeye ol başı yarılan kimse muhayyerdür dilerse başınuñ yaruğı kadar anuñ dağı baş yarsun dilerse başuñ erşin alsun eger iki kişinüñ elin kesseler şöyle kim ol kimsenüñ eli üstüne bıçağı ikisi bile yürütse ikisinüñ elini bir el için kaţ‘ itmeyeler belkim ol iki kişi ol bir elüñ erşin ödeyeler eger bir kişi iki kişinüñ sağ ellerin kaţ‘ itse ikisi cem‘ olup anuñ sağ elin keseler ve bir elüñ erşin alup üleşeler eger biri evvel hāzır olup sağ elin kaţ‘ itse ol birisi tamām elinüñ erşin alup üleşeler eger kul ādem öldürdüğüne yā el kesdüğüne ikrār itse kışaş olına eger bir kişi bir kişiye kaşdıla oğ attıysa oğ aña tokunup dağı bir ādeme geçse ikisi bile ölseler evvelkiyiçün anı dağı öldürelor ikinci için kätilin ‘aķilesine diyetin ödetdürelor

[Birden Fazla Fiil İşlemek] eger bir kişinüñ kaşdıla elin kesse andan soñra öldürse anuñ dağı evvel elin keseler andan soñra öldürelor eger katlı ü kaţ‘-ı yed ikisi bile ħatā[?]ıla olsa nazār olına eger oñulduđdan soñra öldürmiş olsa el için erş alına ve nefis için ‘aķile üzerine diyet ala ve eger oñulmadın ölmüş olsa ikisine bir diyet kifāyet ider eger bir kişi bir²⁶⁰ güveye kamçı urup cerāĥatlı [122a] itse andan [soñra] ol cerāĥat oñulup yedinde cerāĥatin eşeri kalsa aña ħükümet-i ‘adl olur ħükümet-i ‘adl budur ki bir kişi kul taķdīr olına andan [soñra] cerāĥat eşer nesne bahāya tutıla ve dağı ikinci ol eşer-i cerāĥat ile bahāya tutıla ve ikisinüñ ortasında ne kadar tefāvüt olsa anuñ miqdārını diyetden ödetdürelor meşelā farz idelüm ol kişi kul olduğu ħâlde ol eşersiz biñ aķça yā biñ dirhem gümüş değer ammā ol eşer ile tokuz yüz dirhem değer olmuş ve diyet dağı on biñ dirhemdür kul olduğu ħâlde bahāsınuñ tefāvüti ki yüz dirhemdür yine kıyās idelüm her biñde tefāvüt yüz dirhem ol cerāĥat iden kişiye biñ dirhem gümüş ödetdürelor ve bahā vü tefāvüt artuğ ve eksik olduğda aña göre ħesāb idüp ve diyetine kıyās idüp ödetdürelor eger bir kişi Zeydüñ elin kesse ve Zeyd eli kesildüğün ‘afv itse andan soñra ölse cerāĥat sirāyet idüp Zeyd ol sebebden ölse ol el kesen kişi kendü mālından Zeydin diyetin ödeye eger bir kişi bir kişinüñ elin kesse ve kışaş idüp anuñ dağı elin kaţ‘ itse andan soñra sirāyet idüp ol eli muķaddem kesilen ölse añ[c]ılayın kışaş idüp ol kesen kimseyi dağı öldürelor ve eger kışaş ecliyiçün kesilen Ebü Ħanīfe katında ödetdürelor ve imām anuñ kışāşına ħükm idüp ol kätili maķtülün velisine virse ol veli dağı elin kesüp ve öldürmekden ‘afv itse andan [soñra] ol kätilün eli sirāyet idüp ölse İmām Ebü Ħanīfe katında anuñ nefis diyetin ol veliye ödetdürelor

[Öldürmede Tanıklık] eger tanuğlar tanuğluğ virseler yā ālet-i katlıde iĥtilāf itseeler şöyle kim biri kılıç u biri taş ile urdı dise [122b] veyā biri ‘aşāyla öldürdi dise ve biri ne ile öldürdi unuttum dise şehādetleri lađv ola eger ikisi bile katlı şehādet itseeler ammā ālet-i katlı unuttuğ diseler diyet vācib olur eger iki kişi her biri Zeydi öldürdüim dise ikrār itseeler Zeydüñ velisi eyitse ikiñiz bile öldürdüñüz dise veliye vardur kim ikisin bile öldüre eger iki tanuğluğ virseler kim Zeyd Bekri öldürdi ve ikisi dağı tanuğluğ virseler kim Zeyd ‘Amrı öldürdi iki tanuğ bile bātıl olur i‘tibār itmek ħāletedür irişmek ħāline degüldür şöyle kim bir kişi bir müslimāna oğ atdı ve ol müslimān oğ irişmedin ‘iyāz[en] billāh mürted olup vācibü'l-kaţlı oldu andan soñra oğ irişdi ol oğ atan kişiye anuñ diyetin ödetdürelor ve girü ancılayın bir kula atsa oğ irişmedin ol kuli mevlāsı āzād itse andan [soñra] oğ irişüp öldürse ol mevlā kulınuñ kıymetin oğ atan kişiden ödetdürür eger bir recm olınmağa emr olınmış kişi bir kişiye taş ile atsa irişmedin zināya tanuğluğ viren rücu‘ itse andan [soñra] taş irişüp ol kişiyi öldürse ol taş atan kişiye nesne olmaz

²⁵⁹ Metinde: “zīrā”

²⁶⁰ Metinde: “bire”

[Diyet ve Keffaret] diyet er kişinün diyeti altundan biñ dīnār u gümüşden on biñ dirhemdür ve deveden yüz devedür ammā deveden virmekte kaçan beşe ‘amd olsa yigirmi beş bint-i maḥāz u yigirmi beş bint-i lebūn u yigirmi beş ḥikḳa vü yigirmi beş ceze‘a vü yigirmi beş ibn-i maḥāz vireler ve ‘avrat için er diyetinün yarusın vireler ve zimmī diyeti müslimān diyetile berāberdür keffāret[i] katlün bir mü‘min kul āzād itmekdür eger andan ‘āciz olsa iki ay muttaşıl oruç tutmaḳdur miskīn ta‘āmlendürmek [123a] böyle yirlerde dürüst degüldür keffāret olmaz kaçan emrce şaḡīr āzād itse dürüst olmaz eger bir kişi biregünün nefsin helāk itse yā burnun kaṭ‘ itse ḥaṭā[’] ile yā zekerin yā zekereynün başın kesse yā urup ‘aḳlın giderse yā burnunun rāyihayı bilmesin giderse yā aḡzınun u edin giderse yā kulaḡınun iştmeḡin giderse yā gözinün görmegin giderse yā dilinün söylemegin giderse eger ḥurūf telaffuz idemez olsa yā şaḳalın yolup girü bitmese tamām diyet vire er olsa on biñ dirhem gümüş ‘avrat olsa beş biñ dirhem gümüş yesinde ikişer olan a‘zānuñ iki el ü iki ayaḡ ikisinde tamām diyet var birinde nısf diyet var dört olan nesnede kirpik gibi deñlisinde tamām diyet var ve ikisinde nısf diyet var ve birinde diyetün dördünden biri var ve bir parmaḡın gerek elden ü gerek ayaḡdan olsun diyetün on baḡşinden biri üç bölüğünün ü bir boḡununda diyetün on baḡşinden üçde biri var ve iki bölüğünde bir bölüğünün diyeti onda birinün nısfı var ve kaḡı ‘uzvuñ urup menfa‘atin giderse şöyle kim urduḡı el ol sebebden kısra diyetin vire

[Baş Yaralamak] ‘urūḳlarda kışāş olmaz illā meḡer kim señüḡi görünür ide bunda kışāş olına ancak eger ḥaṭā[’]ıla olsa diyetün on baḡşinde birinün nısfı ola eger señüḡi görünmez ise ḥişse on baḡşide biri ola eger señüḡi şoyup yirinden yirine elbette diyetün baḡşiden biri ve daḡı on baḡşiden birinün yarusı ala eger beyni ṭurduḡı deriye dek irişse yā iç derisin derisine irişse diyetün üçden biri ola iç ü ḳarın derisin daḡı yarsa diyetün üç baḡşide ikisi ola eger iç derisi yırtsa yā ḳan göründürse yā ḳan aḳıtsa yā deri[123b]sin kesse yā etin kesse yā etile señüḡ arasındaki deriye irişdürse ḥükümet-i ‘adl ola eger bir elün parmaḡlarında ayayla vü ayasuz diyetün nısfı vardur eger bir parmaḡdan boḡumın kaṭ‘ itse ve ḳalan kısra ol boḡum için diyet ola ve ḳalanı için ḥükümet-i ‘adl ola

[Çocuk Düşürmek] eger bir yüklü ‘avratun ḳarnına ursa ol sebebden eger oḡlan biraḳsa uran kişinün ‘āḳilesi üzerine beş yüz dirhem gümüş gurre lāzım olur eger diri oḡlanın biraḳsa andan [şoñra] ölse diyet lāzım olur eger ölmüş biraḳduḡdan şoñra ‘avrat daḡı ölse hem diyet ü gurre lāzım olur eger ‘avrat evvel ölse andan [şoñra] oḡlanı biraḳsa diyet lāzım olur ‘avrat için ol oḡlana lāzım olan diyete gurre dirler eger ‘avrat ölse andan [şoñra] diri oḡlan biraḳsa andan şoñra oḡlan ölse iki diyet lāzım olur eger ḳaravaşı²⁶¹ kızın urub oḡlan biraḳdursa naḡar olına eger erkek ise ol oḡlanın kıymetinün on baḡşinde bir baḡşinün nısfı lāzım olur eger dişi ise kıymetinün on baḡşinde biri lāzım ana ḳarnına düşen oḡlanın küllī yedini zāhir olmaḡıla ba‘zı zāhir²⁶² olmaḡ ortasında fark yokdur eger ‘avrat ḳaşdıla ‘ilāc idüp ḳa[r]nından düşürse naḡar olına eger eri destūr ile düşürdise nesne lāzım gelmez eger destürsüz düşürdise ‘avratun ‘āḳilesi üzerine gurre lāzım olur gurre didiḡimiz beş yüz dirhem gümüşdür

[Fail veya Maḡdurun Köle Olması] ḳuluñ diyeti kıymetidür eger ḳuluñ diyeti ḡür diyetine irişse idi her birinden onar dirhem gümüş eksik alına āzād kişinün diyeti ile taḳdīr olınan yā ḳaravaşun diyeti ḡür diyetine irişse idi [124a] ḳuluñ ḳaravaşun kıymeti ile taḳdīr olına şöyle kim bir elinde kıymetinün yarusı ola

[Binek Hayvanının Öldürmesi veya Yaralaması] eger bir kişinün bindüḡi atı nesne başup helāk itse yā ön ayaḡıla yā başıla helāk itse yā ışırsa yāḡūd ṭoḡunsa bineñ kişi öder eger ḳıç ayaḡıla yā ḳuyruḡıla tozutsa ödemez eger yürürken at tebevül itse yā terslense andan [şoñra] her kim ise ṭayanup telef olsa bineñ kişi nesne ödemez ve girü ancılayın işemek için atını ṭurgursa nesne ödemez ammā irāḳ nesne için ṭurgursa ṭururken işese telef olanı bineñ kişi öder eger ön ayaḡından yā ḳıç ayaḡından küçük ṭaş bācege dek şıçrayup bir kişinün gözin çıkarsa ödemez eger büyük ṭaş olsa öder süren kimesne de binen

²⁶¹ Metinde: “ḳaradaşı”

²⁶² Metinde: “ṭāhir”

kimesne gibidür eger bir kişi bir yābān kişinūn atını ursa yā dürtse ol sebebden ol at ayağıla nesne telef olsa yā at ürküp ol binen kişi bir nesneye urup öldürse ol uran veyā dürtten kişi telef olanı öder ve dağı ölen kişinūn diyetin öder

[Kasame] kaçan meyyit kim anuñ ile cerāhat var yā eṣer-i ḍarb var yā boğmak eṣeri var yā kulağından kan çıkmış yā gözünden kan çıkmış bir mahallede bulnsa şu kenārında yakınında olan ṣāhib-i milk üzerinde ola eger kimesnenūn milk[i] degül şu kenārında bulnsa yā ulu yolda [yā] cum'a mescidinde bulnsa ḳasāme yok ve diyet beytū'l-māl üzerine ola eger bir yābānda bulnsa kim yakınında 'imāret olmaya yā bir şu alup gider bulnsa kanı heder ola eger iki kişi bir oda[da] olsa ve ol ikisinin de ğayrı ol yirde kimesne hīç olmasa andan [ṣoñra] birisi maḳtūl bulnsa ol birisi İmām Ebū Yūsuf ḳatında anuñ diyetin öder İmām Muḫammed ḳatında ödemez eger bir mahallede bir 'avratdan artuḳ kimesne olmasa andan [ṣoñra] ol mahallede bir maḳtūl bulnsa ol 'avrata elli kerre yemīn virile kim kendüsi öldürmedi ve öldüreni dağı bilmez andan [ṣoñra] ol 'avratuñ [124b] 'āḳilesi anuñ diyetin vire

[Akıle] kişinūn 'āḳilesi ehl-i dīvāndur ol kişiye kim ehl-i dīvān ola ehl-i dīvān leṣker ü ḳavmdür ki anlaruñ adları defter yazılır ve ol kişi ehl-i dīvāndan olmasa anuñ 'āḳilesi olan kendü ḳabile sidür āzād olmuş ḳuluñ 'āḳilesi seyyidi ḳabile sidür kaçan 'āḳileye diyet ödetmelü olınsa üç yılda ödetdüreler her birinden üç yıl içinde üç yā dört dirhem alalar her yılda birer dirhem ola üç olduḳda ve bir dirhem ü ṣülṣ dirhem ola dört olduḳda eger 'āḳile az olup üç yılda ol ḳadar almak ile üçde bir diyet çıḳmasa neseb cihetinden yakın olan ḳabileyi anlara ḳoṣalar *el-'aḳrab fe'l-'aḳrab* yā birinūñ ekṣeri yarusı baṣuyla bulnsa öldüren kişi bulunmasa meyyitūñ velīsi da'vā itse kim ehl-i mahalle ḫalkınıñ elli 'āḳil ü bāliḡ-i ḫür kişiye and virile diyeler kim vallāhi biz öldürmedik ve öldüren kişi[yi] dağı bilmezüz andan ṣoñra ehl-i mahalle üzerine diyet ile ḫükm olına eger velī ehl-i mahalleden artuḳ bir kişiye sen öldürdüñ diyü da'vā ḳılsa ḳasāme sāḳıḡ olur ehl-i mahalleden eger ol mahalleden elli kişi olmasa andı tekrār ideler elli iriṣince her ḳanḡısı kim yemīnden nükül itse and içinciye ḫabs ideler eger bir meyyit bulnsa kim anuñla eṣer-i cerāhat yok yā kan ağızından çıkmış yāḫūd burnunda[n] yāḫūd zekerinden çıkmış ile olıcaḳ ḳasāme yok ve diyet dağı yok eger bir maḳtūl bir dābbe üzerinde bulnsa kim ol dābbeyi bir kişi sürer veyāḫūd yeder ol süren ü yedeñ kişinūn 'āḳilesi üzerine olur diyet yoḫsa ehl-i mahalle üzerine olmaz eger iki [köyüñ] o[r]tasında bir dābbe bulnsa ve anuñla kimesne olmasa ve üstünde bir maḳtūl bulnsa ol köyüñ ḳanḡısı yakın olursa anuñ üzerine ola eger bir kişinūn evinde bir maḳtūl [bulnsa] aña elli kerre and virile kim kendü öldürmedi ve öldüreni dağı bilmez andan ṣoñra ol kişinūn 'āḳilesi üzerine olurlar ḫükm ideler eger mahalle mescidinde bulnsa ol mahalle [125a] ehli üzerine ola ṣol diyet kim nefsi-ḳatlı ile vācib olur anı 'āḳile getirüvir[ir] ve dağı ṣol erṣ kim diyetüñ on baḫṣinden bir baḫṣinūñ yarusına iriṣür anı 'āḳile getirür ve ṣol diyet kim ṣulḫ birle olur veyāḫūd iḳrār ile olur anı 'āḳile taḫḳik itmezler ol cināyet idenūñ kendü mālından alur 'āḳile üzerine olmaz ve ancılayın kaçan erṣ ol miḳdār-ı mezkürdan aṣaḡa olsa cināyet idenūñ kendü mālından olur *vallāhu a'lem bi'ṣ-ṣavāb ve ileyhi'l-mercī ve'l-me'āb temme'l-kitāb*

Makale Bilgi Formu

Yazarın Katkıları: Makale tek yazarlıdır. Yazar makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.